Fordította:
Schulcz Katalin

Jörg von Uthmann

GYILKOSOK és DETEKTÍVEK

A gyilkosságok rövid kultúrtörténete

CORVINA

A fordítás az alábbi kiadvány alapján készült:
Jörg von Uthmann: Killer, Krimis, Kommissare.
Kleine Kulturgeschichte des Mordes.
Verlag C. H. Beck, München, 2006

Fordította: Schulcz Katalin

© Verlag C. H. Beck oHG, München, 2006
Hungarian translation © Schulcz Katalin, 2007

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül
sem részben, sem egészben nem másolható,
sem elektronikus, sem mechanikus eljárással, ideértve a fénymásolást,
számítógépes rögzítést vagy adatbankban való felhasználást is!

Borítóterv: Sebastian Stachowski

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000570895

Kiadja a Corvina Kiadó Kft.,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
e-mail: *corvina@lira.hu*
www.corvinakiado.hu

Felelős kiadó: Kúnos László, a Corvina igazgatója
Felelős szerkesztő: Blaschtik Éva
Műszaki vezető: Illyés Éva

ISBN 978 963 13 5664 9

Nyomdai előkészítés: Köböl Vera

Szekszárdi Nyomda, 2007
Felelős vezető: Vadász József

X 39278

A gyilkosság mint műalkotás

Thomas de Quincey, angol író 1827-ben alapított egy társaságot, amelynek tagjai, valahányszor a lapok új gyilkosságról számoltak be, egybegyűltek londoni klubjukban, hogy a friss eseményt értékelő kritikának vessék alá – ahogy azt a művészet kedvelői is „teszik egy képpel, szoborral vagy más műalkotással". Mindazonáltal Quincey tréfakedvelő ember volt, és *On Murder Considered as One of the Fine Arts* (A gyilkosság mint műalkotás)* című amorális könyvét valószínűleg nem egészen komolyan gondolta.

Mindamellett az említett klubtagok hobbija korántsem olyan különös, mint amilyennek első pillantásra látszik. Mi magunk is igencsak hajlamosak vagyunk arra, hogy a gyilkosságot műalkotás gyanánt élvezzük – még ha nem is a tettet magát, hanem annak ábrázolását regényben, filmen és a televízióban. A krimi, legyen bár könyv, jelenjen meg a filmvásznon vagy a képernyőn, olyan drog, amelynek nem kevesebben válnak rabjává, mint a dohánynak vagy az alkoholnak. Még ha a szépirodalom felkent védelmezői nem is akarják elismerni: Sherlock Holmes és állandó kísérője, Dr. Watson, Hercule Poirot és Lord Peter Wimsey éppúgy firmamentumunk állócsillagai közé tartozik, mint Rómeó és Júlia, Don Juan és Faust. A régi szép időkben, amikor még csak az ARD és a ZDF, a német egyes és kettes tévécsatorna osztozott a piacon, a németek egyharmada várta lázas izgalommal a péntek estét és a gyilkosságot, melyet aztán Keller felügyelő vagy Derrick főfelügyelő garantáltan felderített.

Detektívfelügyelők csak a 19. század óta léteznek, amikor is a bizonyítási eljárás régi módszerei már elégtelennek bizonyultak. Előtte az igazságszolgáltatás istenítéletekre, a vádlottat személyesen ismerő úgynevezett esküttársakra és mindenekelőtt egy olyan csalhatatlan eszközre – a kínvallatásra – épített, amely előbb vagy utóbb minden vádlottat vallomásra bírt. A felvilágosult 18. század erről már tudni sem akart. Eltörölték a kínvallatást. Ennek következményeképpen olyan szakemberekre lett szükség, akik gyanújelek alapján bizonyítják rá tettüket az elkövetőkre. A rendőrség nagyon hamar felismerte, hogy külső segítség nélkül nem tud megbirkózni ezzel a feladattal. Új tudomány született – az igazságügyi orvostan. Az írók egy nemzedékkel később fedezték fel a témát. Eredendő leleményességükkel legtöbbjük nem a hivatalos felügyelőkre, hanem inkább

* Dőlt betűvel szerepeltetjük az eredeti címeket, ha nem létezik magyar fordításuk – mögöttük megadva a hozzávetőleges magyar címet –, valamint a magyar fordításban megjelent művek címét. (A szerk.)

zseniális amatőrökre bízta a nyomozást. A bűnügyi rendőrséget csak a televízió helyezte vissza később az őt megillető helyre.

Könyvünkben a gyilkosságot nemcsak a művészet, hanem a tudomány tárgyaként is szeretnénk vizsgálni. Megismerkedünk ez utóbbi eredményeivel – és kudarcaival. Éppúgy foglalkozunk majd a tettesek és áldozatok kilétének azonosításában bekövetkezett előrelépésekkel, mint a méreganyagok kimutatásának bonyolult módszereivel. A legutóbbi nagy áttörést a DNS-elemzéssel érték el a kutatók: 1987-ben sikerült először „genetikai ujjlenyomata" alapján elfogni egy gyilkost. Két évvel korábban még kapitulációra kényszerültek a szakértők. Nem tudtak egyetértésre jutni például abban a kérdésben, hogy baleset vagy bűncselekmény okozta-e azt az inzulinsokkot, amelytől Sunny von Bülow máig tartó kómába esett. A kétszeres gyilkossági kísérlettel gyanúsított férjet felmentették.

Számos irodalmi műben történik gyilkosság, ám ezek szerzői számára korántsem mindig a tettes leleplezése a fontos. Más volt Dosztojevszkij szándéka is, amikor a kettős gyilkosságot elkövető Raszkolnyikov lelkiismereti gyötrelmeit ábrázolta. A legjobb német bűnügyi filmben, az *M*-ben (melynek alcíme *Egy város keresi a gyilkost)* Fritz Lang is többet akart megmutatni egy sorozatgyilkos utáni hajszánál. Mindkettőjükről szó esik majd, csakúgy, mint Shakespeare-ről, Schillerről és a hátborzongató grand guignol nagymesteréről, André de Lorde-ról. A könyv utolsó fejezetét azoknak a büntetéseknek szenteljük, amelyekkel az igazságszolgáltatás a gyilkosságokat szankcionálta – bepillantást nyerhetünk az emberi fantázia mélységeibe.

Szükséges-e nyomatékosan hangsúlyoznom, hogy az olvasó csupáncsak egy vázlatot tart a kezében, nem pedig a teljesség igényére számot tartó enciklopédiát? Már Max Liebermann is tudta, hogy rajzolni annyit jelent, mint kihagyni. Magam sok mindent kihagytam, hogy a fő vonalat mennél világosabban láthassa az olvasó. Azt szeretném, ha az olvasást afféle kellemes barangolásnak érezné – egy olyan vidéken, amely hol ősidőktől fogva ismerősnek, hol pedig vadul egzotikusnak tűnik számára. Egyet azonban mindenképpen megígérhetek: e barangolása közben rendkívüli ismerősökre fog szert tenni.

A tűzpróbától a kínvallatásig

Régi idők gyilkossági perei

Párizsban, 1672. július 30-án meghalt Gaudin de Sainte-Croix, nyugalmazott katonatiszt, aki a Place Maubert közelében laboratóriumot tartott fönn. Később azt beszélték, hogy üvegből készült védőmaszkja a mérgek előállításakor szétrobbant, ő maga pedig a felszálló gőzöktől halt meg. Valójában azonban az egyház áldásától kísérve, ágyban, párnák közt hunyt el. Nyugállományba vonulása után Sainte-Croix alkimista kísérletekbe vetette bele magát és – mint kortársai közül oly sokan – a *lapis philosophorum*ot, a bölcsek kövét kereste, melynek segítségével silány minőségű fémekből remélt aranyat csinálni.

A kőre nem talált rá, viszont hatalmas adósságokat hagyott maga után. Ezért lefoglalták a hagyatékát, hogy eladásából elégítsék ki a hitelezőket. Találtak benne egy lepecsételt levelet a következő felirattal: „Vallomásom." A gyónási titok tisztelete okán elégették a levelet. A továbbiakban egy kazettára bukkantak, azzal a rendelkezéssel, hogy azt De Brinvilliers márkinőnek kézbesítsék, „mivel annak tartalma az övé és egyedül őt illeti meg". Minthogy a kazetta tartalma, üvegcsék és több, teljesen ismeretlen anyagból készült kis zacskó, gyanúsnak látszott, a kazettát hivatalos megőrzésbe vették. Amikor a márkinő megjelent és izgatottan követelte a kazetta kiadását, elutasították. Egy második látogató, bizonyos La Chaussée, az elhunyttal szemben támasztott követeléseinek próbált érvényt szerezni, de amint hírét vette a kazettának, menten távozott. Amint igen hamar kiderült, La Chaussée a márkinő fodrásza volt, és a márkinő két fivérének háztartását vezette. A fivérek 1670 júniusában, illetve szeptemberében kétes körülmények között haláloztak el. Felmerült a mérgezéses gyilkosság gyanúja. De hogy a gyilkosságokat ki követte el, az homályban maradt.

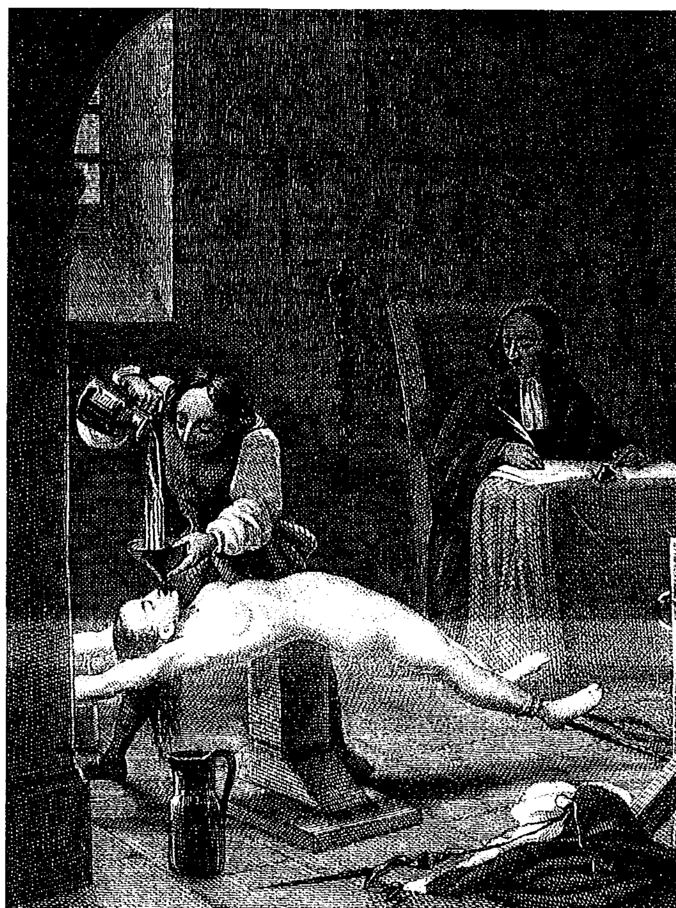
Egy tyúkot, egy galambot és egy kutyát etettek meg a titokzatos anyagokkal. Néhány óra leforgása alatt mindhárom állat kilehelte a lelkét. Amikor a márkinőt és a fodrászát ki akarták hallgatni, mindkettőjüknek nyoma veszett. A márkinő Angliába szökött. La Chaussée-t 1672 szeptemberében elfogták, majd 1673 márciusában halálra ítélték. A bíróság egyúttal úgy döntött, hogy a bizonyítási eljárást a kínvallatás bevonásával folytatják. A *brodequins,* a „spanyol csizmának" is nevezett alkalmatosság nyomására La Chaussée bevallotta, hogy ő mérgezte meg a fivéreket. Kerékbe törve végezte.

A márkinőt csak három évvel később, 1676 márciusában tartóztatták le Lüttichben, ahol egy kolostorba kvártélyozta be magát. Nála is találtak egy „Vallo-

másom" feliratú levelet. Ezt azonban nem égették el, hanem – igaz, csak teológiai szakvélemény után – engedélyezték, hogy bizonyítékként használják fel. A márkinő ebben nemcsak azt ismerte el, hogy ő adott megbízást fivérei meggyilkolására, hanem azt is, hogy apját szintén megmérgezte. A férjének is öt vagy hat alkalommal adott be mérget, „hogy kényelmesebben élhessen". De később meggondolta magát és ismét felgyógyulásáig ápolta. A bíróság előtt azután visszavonta a vallomását és azt állította, hogy lázas delíriumban írta, semmi köze sincs fivérei halálához és Sainte-Croix méregkeveréséhez.

Ám ekkor olyan tanúk jelentek meg, akik ellentmondtak neki. Egy szobalány arról számolt be, hogy a nagyságos asszony pityókás állapotban megmutatta neki, milyen porokat és kenőcsöket tart az ékszerládikájában, és közben nevetve jegyezte meg: „Van itt minden, ami csak kell, hogy bosszút állhass. Tele van örökséggel!" Amikor aztán ismét józan volt, a nagyságos asszony megeskette őt, hogy elfelejti, amit hallott. Még terhelőbb volt Briancourt házitanító kijelentése,

Brinvilliers márkinő „gyötrelmes kihallgatása"

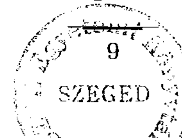
akivel a márkinő szerelmi viszonyt folytatott. Neki bevallotta, hogy nemrégiben megboldogult öccsének halála is az ő lelkén szárad. Röviddel ez után megkérte a férfit, hogy segítsen eltenni láb alól a nővérét és sógornőjét. Amikor az felháborodva elutasította, rosszkedvű lett. Éjfélkor a hálószobájába rendelte. A férfi az ablakon keresztül véletlenül meglátta, amint az asszony Sainte-Croix-t egy szekrénybe rejti. Amikor belépett a hálószobába, egyenesen a szekrényhez ment, mire Sainte-Croix elmenekült, a márkinő pedig őrjöngve vetette rá magát. Utána kibékültek, de mivel Briancourt nem tudott szabadulni attól az érzéstől, hogy ebben a házban az életére törnek, inkább távozott.

Noha továbbra is tagadott, a márkinőt bűnösnek találták és halálra ítélték, de minthogy a felsőbb társadalmi körökhöz tartozott, elrendelték, hogy az ítéletet a fájdalmat nem okozó hóhérbárddal kell végrehajtani. Ám előtte még fájdalmakat kellett kiállnia. Vizes tortúrának vetették alá, ami annyit tesz, hogy a meztelen delikvenst négy végtagjánál fogva kifeszítették, akár egy ponyvát, és több mint tíz liter vizet töltöttek bele. Amint gyóntató papja később beszámolt róla, a márkinő már a kínzás megkezdése előtt maradéktalan beismerő vallomást tett. Kivégzésekor, 1676. július 17-én akkora volt a tolongás a Grève téren, hogy a bírákat és az elítéltet a vesztőhelyhez fuvarozó kocsisnak ostorral kellett utat vágnia a tömegben.

Méregkeverési ügy a francia udvarnál

A per és a kivégzés nagy hatással volt a párizsiakra. Korábban a mérgezés az olaszok szakterületének számított. Most elharapódzott a hisztéria, és az összes, nem teljesen egyértelmű haláleset mögött mérgezéses gyilkosságot szimatoltak. Széles körben lábra kapott az a gyanú is, hogy a márkinőt felsőbb körökhöz fűződő családi kapcsolatai miatt nem elég kíméletlenül hallgatták ki – ennek következtében pedig tettestársai és a beavatottak büntetlenül folytathatják üzelmeiket. Ezért amikor néhány évvel később a La Voisinnek nevezett Catherine Voisint és más javasasszonyokat azzal a gyanúval tartoztatták le, hogy számos asszonynak segítettek férjüket eltenni láb alól, XIV. Lajos 1679. március 8-án rendkívüli törvényszéket hívott össze. A testület a hadszertárban ülésezett, s mivel a helyiség burkolata fekete volt és csak fáklyák fénye világította meg, a törvényszék *chambre ardente* néven vonult be a történelembe. Szakreferense Nicolas Gabriel de La Reynie, az első párizsi rendőrfőnök volt, aki a *cour des miracles*, a koldusok főhadiszállása szétverésével és az utcai világítás bevezetésével szerzett érdemeket. A király elrendelte, hogy a pereket személyre való tekintet nélkül kell lefolytatni.

A bíróság igencsak rá volt utalva az ország legfőbb tekintélyének támogatására, ugyanis a vádlottak, amikor ügyfélkörükről kérdezték őket, egyre tekintélyesebb neveket emlegettek. Végül eljutottak a király közvetlen környezetéig – Luxemburg marsalljáig, De Soissons comtesse-ig, őfelsége egyik volt szeretőjéig, valamint e poszt aktuális betöltőjéig, De Montespan márkinőig. A marsallt azzal vádolták,

hogy ördögűző szeánszokon vett részt. Három hónapot ült vizsgálati fogságban; azután a bírák felmentették. De Soissons comtesse állítólag azért folyamodott szerért La Voisinnél, hogy megszabaduljon Mademoiselle de La Vallière-től, a király szívét bitorló utódától. Időben figyelmeztették, hogy letartóztatás fenyegeti, ezért jobbnak látta, ha lelép Spanyolországba. Montespan márkinőről azt terjesztették, hogy királyi szeretőjének kegyeit megtartandó, bikaspermából, denevérvérből és magzat porított testéből készített tinktúrát itatott vele. Továbbá riválisát, Mademoiselle de Fontanges-t mérgezett selyemmel küldte a másvilágra. Némi habozás után a király arra a meggyőződésre jutott, hogy e vádak alaptalanok. A *maîtresse en titre*-t, azaz a „hivatalos szeretőt" nem háborgatták többé.

La Voisint 1680. február 22-én a Grève téren égették meg. De Sévigné márkinő jelen volt a látványos eseményen, s utána a következőket írta a lányának: „Egy bíró mesélte nekem, hogy a női delikvenseknél bizonyos könnyítéseket szoktak alkalmazni. – De hát miféléket? Előbb megfojtják őket? – Nem, fahasábot vágnak a fejükhöz, vagy a hóhérlegények vaskampóval letépik a fejüket. – Látod, gyermekem, egyáltalán nem is olyan rémes, mint gondolná az ember."

Amikor a rendkívüli törvényszéket 1682. július 21-én feloszlatták, 104 pert tudtak maguk mögött, ezek közül 36 végződött halálos ítélettel. Két vádlott a kínvallatásban szenvedett ki. A megkínzottak közül később számosan visszavonták a *brodequins* segítségével kicsikart vallomásukat. A bíróságnak esze ágában sem volt, hogy ezért lemondjon a kínvallatásról. Ma már nem lehet megállapítani, hány vádlott lehetett valóban bűnös – mérgezéses gyilkosságot vélhetően csak maroknyian követtek el. Sok minden arra utal, hogy Louvois hadügyminiszter tudatosan fújta fel az *affaire des poisons*-t, a méregkeverési ügyet, így akart megszabadulni politikai ellenfeleitől. Az ügy rossz szájízt hagyott maga után a párizsiak körében. Azzal, hogy kiteregette társadalma felső rétegének babonásságát, olvassuk egykorú levelezésekben, Franciaország nevetségessé tette magát a külföld előtt. Amikor húsz évvel később egy újabb ügy volt készülőben, amelyben javasasszonyok, fekete misék és olyan csodaszerek szerepeltek, melyek az elvesztett szüzességet voltak hivatva helyreállítani, La Reynie utóda, D'Argenson márki úgy döntött, hogy a bíróság mellőzésével, adminisztratív úton – száműzetéssel vagy dologházba küldéssel – intézi el a dolgot.

Mindazonáltal még jókora út volt hátra a kínvallatás megszüntetéséig. Minthogy – legalábbis elméletben – csak akkor alkalmazták, amikor a bizonyítás terhe megfordult, azaz: amikor a bíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy a vádlott bűnös, La Reynie-nek és kollégiumának tiszta volt a lelkiismerete. Amikor egy Duplessis nevezetű ügyvéd, aki Colbert pénzügyminiszter megbízásából vett részt a perekben, nem átallt ellenvetésekkel élni, süket fülekre talált. Valójában a kínvallatás egészen a 18. század derekáig teljességgel helyénvaló, sőt modern módszernek számított a bűncselekmények felderítésében. Végül is nem a *regina probationum*mal, azaz a bizonyítékok koronájával, a vallomással ajándékozta-e meg a nyomozókat? Régebbi bizonyító eljárásokhoz képest e meggyőződés még csak nem is volt képtelenség.

Hogyan bizonyították rá tettét Hagenre, Siegfried gyilkosára?

Wagner *Lohengrin* című operájában Elzát, Brabant hercegnőjét azzal vádolják, hogy megölte öccsét. Amikor felszólítják, hogy valljon színt a váddal kapcsolatban, egy lovagról tesz említést, aki álmában megjelent és érte készült harcolni. Ez a következőképpen történik: a lovag legyőzi a vádlókat, és ezzel eldől a per. Amit Richard Wagner itt romantikusan átszellemít, az ténylegesen megfelelt a kora középkori jogérzéknek. Ha egy büntetőeljárásban vitatott volt a tényállás, szívesen engedték át az igazság kiderítését isten ítéletének – vagy annak, amit annak tartottak. A párbaj csak egyike volt a számos istenítéletnek. A tűzpróba alkalmával a vádlottnak izzó farakások között kellett átmennie, vagy puszta kézzel kellett kihalásznia egy követ vagy gyűrűt a forró vízből, az evési próba pedig azt, hogy egy jókora darab kenyeret vagy sajtot kellett rágatlanul magába gyűrnie. Ha nem boldogult ezekkel a bűvészmutatványokkal, bűnös volt. Tetemrehívás esetén akkor tekintették bűnösnek, ha jelenlétében ismét vérezni kezdtek az áldozat sebei. Így bizonyítják rá tettét Hagenre, Siegfried gyilkosára a *Nibelungének*ben. Egy 1513-ból származó luzerni krónika is beszámol egy perről, amely bizonyos Hans Spieß ellen folyt, aki csak akkor ismerte be felesége meggyilkolását, amikor az exhumált fedetlen holttestet csókkal kellett illetnie, és annak sebei vérezni kezdtek.

Akkoriban az istenítéletek tulajdonképpen már régóta kimentek a divatból. Az 1215-ben tartott (negyedik) lateráni zsinat megtiltotta a papoknak, hogy tűz- és vízpróbánál közreműködjenek. A felvilágosult II. Frigyes császár 1231-ben elrendelte az istenítéletek általános tilalmát. Ezzel egyidejűleg a kora középkori büntetőbíráskodást uraló második bizonyítási eszköz, az eskütársak funkciója is elvesztette jelentőségét. Minthogy a nyomozás lényegében a sértett dolga volt, ezért, ha nem vette saját kezébe, nem gyakorolt lincsbíráskodást vagy nem indított magánháborút, vádját eskütársak révén kellett alátámasztania. Az eskütársak nem tényleges tanúk vagy szakértők voltak, hanem olyan azonos rendbéliek, akik rituális formulákkal erősítették meg a sértett szavahihetőségét. A vádlott egy ugyanilyen rituális tisztító esküvel védekezhetett. Rosszul állt a szénája, ha a vádlónak sikerült hét olyan eskütársat összetoboroznia, akik ellenfelének a környezetére nézve ártékony jellemét tanúsították, vagyis „lehetelték" és ezzel bűnösnek nyilvánították.

Kettős következménye lett annak, hogy a 12. és 13. században újra felfedezték a római jogot és ezzel egyidejűleg virágzásnak indultak az eretnek mozgalmak, mint például a kataroké és a valdenseké: így a magán-igazságszolgáltatás a hivatalos inkvizíciós pernek, a ritualizált eljárás pedig a bűncselekmény alaposabb kinyomozásának kellett hogy átadja a helyét. A változás természetesen nem egyik napról a másikra következett be, hanem évszázadokig elhúzódott és korántsem zárult le a magánháborúskodást megtiltó, 1495-ben kötött örök országos békével. A bizonyítási eljárás középpontjába a vallomás került, és vele óhatatlanul a kicsikarására alkalmazható leghatékonyabb eszköz – a kín-

vallatás. Az eretnekperek, amelyekben az új jogfilozófiát először sikerült széles körben érvényesíteni, nem tartoznak az egyház történetének legdicsőségesebb lapjai közé, de ez már kívül esik a témánkon.

Kékszakáll nem volt szívtipró

Inkább fordítsuk figyelmünket egy olyan gyilkossági per felé, amelyről ugyancsak világosan leolvashatók az új idők új jelei. Máig vitatott, hogy a vádlott valóban bűnös volt-e, vagy holmi rafinált intrikának esett áldozatul – ahogy az *affaire des poisons* esetében, melyet az ügy némely tekintetben megelőlegez. Annyi biztos, hogy Gilles de Rais (vagy Retz) Európa egyik leggazdagabb férfiújának számított és sok irigye volt. Franciaország marsalljaként Jeanne d'Arc oldalán harcolt az angolok ellen. 1434-ben visszavonult vendée-i és bretagne-i birtokaira. Extravagáns életmódja miatt egyre több birtokát volt kénytelen pénzzé tenni. Miután pazarlása okán gondnokság alá helyezték, az alkímiával próbált szerencsét. Mindenféle-fajta sarlatánok adták egymásnak a kilincset a Tiffauges kastélyban. Állítólag egy Pelati nevű egykori firenzei pap avatta be a fekete mágia rejtelmeibe. A későbbi vád szerint a fekete miséken fiatal fiúkat és lányokat áldoztak fel. Azt állították, mindkét nemhez tartozó gyermekek ezrein – „olykor eleveneken, olykor holtakon, olykor haldoklókon" követte el a szodómia bűnét. Nantes-i házában állítólag 140 gyermeket gyilkolt meg bestiális módon.

Hogy aztán egyáltalán perbe fogták, annak semmi köze nem volt a gyermekgyilkosságokhoz, hanem az egyház elleni túlkapása miatt történt: Retz összeveszett egyik kastélyának vevőjével, és mivel haragosát nem találta otthon, annak bátyját hagyta helyben, amivel súlyos bűnt követett el, lévén hogy a fivér pap volt. Bretagne hercege és Nantes érseke örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy ártalmatlanná tegye a különc nagybirtokost – és lefoglalja birtokait. 1440 szeptemberében az érsek elnökletével kezdődött el a per. Retz képtelennek nevezte a vádat és azt kérte, hadd cáfolja meg tűzpróbával. A bíróság ebbe nem egyezett bele, kiátkozással sújtották és azzal fenyegették meg, hogy kínvallatásnak vetik alá. Miután megmutatták neki az e célra előkészített eszközöket, részletes vallomást tett, amely a nantes-i városi könyvtárban ma is elolvasható. Október 26-án két bűntársával együtt felakasztották. Előkelő származása miatt holttestét abban a kegyben részesítették, hogy nem máglyán égették el, hanem átengedték egyházi temetésre.

A tömeggyilkost – végtére is az volt – nem felejtette el a világ. Noha ő maga monogám és valószínűleg homoszexuális volt, kékesen csillogó szakálla miatt a szívtipró Kékszakáll jóval régebbi mondabeli alakjával azonosították. A maga diszkrét módján a francia irodalom is megünnepelte: tiffauges-i kastélyáról kapja nevét Michel Tournier *A rémkirály* című regényében (1970) a főhős, Abel Tiffauges pedofil autószerelő, akinek kelet-poroszországi hadifogolyként teljesül élete álma, amikor az SS egykori lovagvárban berendezkedett kiképzőbázisának tisztafajú, szőke kisfiúkat kell toboroznia.

Az apja erőszakolta-e meg Beatrice Cencit?

Gilles de Rais esetében már a *territio,* az eszközök bemutatása is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy vallomásra bírják. Egy római perben, amely szintén arisztokrata környezetben játszódott és változatos irodalmi nyomokat hagyott hátra, ténylegesen alkalmazták a kínvallatást. Ezúttal nem a tettes, hanem az áldozat volt városszerte jól ismert kéjenc. Francesco Cenci gróf 1598. szeptember 8-án hirtelen meghalt az Abruzzókban levő várában. Állítólag a balkonról zuhantában törte ki a nyakát. A sietős temetés azonban gyanút keltett. Míg a hátramaradottak visszatértek Rómába, a faluban szóbeszéd kapott lábra a hálószobában talált vérnyomokról. Kihantolták a holttestet, és az orvosok megállapították, hogy gyilkosság történt.

Elsőként egy Marzio nevű falubeli fiatalembert hallgattak ki, aki a kastélyban dolgozott. A kihallgatás alatt ellentmondásokba bonyolódott. Miután néhányszor kötéllel felhúzták a magasba, bevallotta, hogy a gyilkosságot Olimpióval, a várnaggyal együtt követte el. Elmondta, hogy a család megbízásából hatoltak be a hitvesi hálószobába, és az alvó öregember fejét kalapácsütésekkel verték szét. Mielőtt Olimpiót kérdőre vonhatták volna, ismeretlenek eltették láb alól. Ekkor kötélpróbának vetették alá a családtagokat is – Francesco második feleségét, Lucreziát és első házasságából származó gyermekeit, Beatricét, Giacomót és Bernardót. Igen, ismerték be, ők ölték meg az öreget, aki háziállatok módjára rabságban tartotta, terrorizálta és lovaglóostorral verte őket. Először egy rablóbandával tárgyaltak, de azok túl magas árat szabtak. Aztán megpróbálták megmérgezni Francescót. Minthogy azonban ő fölöttébb gyanakvó volt, és nem vett magához olyan ételt, amelyet előzőleg más meg ne kóstolt volna, ez a terv is kútba esett. Így hát titkukat Olimpiónak tárták fel, akihez a húszéves Beatricét intim viszony fűzte. A család azt állította, hogy a gyilkossági terv kieszelője Beatrice volt.

Noha Róma legismertebb ügyvédje, Prospero Farinaccio vállalta a védelmet, a bíróság halálra ítélte a vádlottakat. Csak a tizenhét éves Bernardo úszta meg a dolgot gályarabsággal fiatal kora miatt. Fő érvét, mely szerint az apa megpróbálta megerőszakolni a lányát, Farinaccio nem tudta bizonyítani. 1599. szeptember 11-én, amikor mind a négyüket az Angyalok hídjánál felállított vesztőhelyre vitték, roppant embertömegek szegélyezték az utakat. Giacomót vasfogóval csipkedték, majd bunkósbottal ütötték agyon. A két nőt lefejezték, amit Bernardónak végig kellett néznie, közben kétszer vesztette el az eszméletét. Beatrice jelöletlen sírja a montoriói San Pietro-templomban nyomban zarándokhellyé vált. A római nép rég megbocsátott a szép gyilkosnak. *A Cenci-ház* című könyvdrámájában (1820) Shelley is Beatrice pártjára áll. Tragédiájában a gonosztevő a szörnyű apa és nemkülönben a pápa, aki nem kegyelmezett meg a meggyötört és kétségbeesésében a végletekbe hajszolt családnak.

Anglia külön úton járt. Sem a római jogot, sem a bizonyítási eljárás állandó elemeként alkalmazott kínvallatást nem vette át. Ez persze nem azt jelenti, hogy Angliában ne folyamodtak volna kínzáshoz. Ellenkezőleg: a reformáció után

régi hitükhöz makacsul ragaszkodó *recusant*-ok sem részesültek kíméletesebb bánásmódban, mint a kontinensen az eretnekek. Miután megtalálták azokat a puskaporos hordókat, amelyekkel 1605. november 5-én levegőbe akarták repíteni a királyt, a kormányt és a parlamentet, az összeesküvés résztvevőit és beavatottjait kíméletlen kihallgatásnak vetették alá, melynek során a kihallgatás intenzitása a megátalkodottság fokától függően a vasgyűrűkkel *(manacles)* történő felhúzástól egészen a nyújtópadig *(rack)* terjedt. Amikor Thomas Norton hóhér azzal dicsekedett, hogy egy papot „jó egy lábnyival hosszabbra nyújtott, mint amekkorának Isten teremtette", mindenesetre rendre intették és el kellett ismernie, hogy csak fenyegette a vádlottat a megnyújtással.

A Carolina áldását adta a „gyötrelmes kihallgatás"-ra

Németországban V. Károly próbálta meg szabályozni a kínvallatás egységes, gyakran önkényes alkalmazását. Az 1532-ben kibocsátott *Constitutio Criminalis Carolina* csak a bűncselekmény elkövetésének elégséges gyanúja esetén engedte meg, hogy a vádlottat „gyötrelmes kihallgatás"-nak vessék alá. A kínvallatásra a bíró, két eljáró törvényszéki személy és a törvényszéki írnok jelenlétében kerülhetett sor. Először fenyegetésképpen helyezték kilátásba a kínzást. Ha a vádlott tagadott, a gyanú viszont fennállt, és más módon nem lehetett eloszlatni, a kínpadhoz léptek, amely „egy jó eszes bíró mérlegelése" alapján lehetett kurta vagy hosszú, puha vagy kemény. A kínvallatás alatt nem volt szabad jegyzőkönyvet vezetni; mérvadónak az számított, amit a gyötrelmes kihallgatásnak alávetett delikvens utóbb mondott. Minthogy azonban a kínvallatást tetszés szerinti gyakorisággal meg lehetett ismételni, ennek az előírásnak, amely voltaképpen védeni volt hivatott a vádlottat, továbbra sem volt sok értelme. Nem volt jobb a helyzet „a jó eszes bíró"-val sem. Amiként az azt következő két évszázad alaposan bebizonyította, a kifejezés olyannyira tág volt, hogy sem a fanatikus vakbuzgóknak, sem a szadista pszichopatáknak nem került különösebb fáradságukba, hogy saját magukra vonatkoztassák.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mindezek közepette hol maradt a rendőrség? Mindenesetre a fogalom körülbelül 1500 óta létezett, 1530-ban pedig napvilágot látott a római birodalom „jó rendőrségére" vonatkozó rendtartás és reform („Römischer Kayserlicher Majestät Ordnung und Reformation guter Polizey im Heiligen Römischen Reich"), melyet hamarosan követtek a tartományi fejedelmek és a birodalom alá tartozó városok saját rendőrségi rendtartásai. De a hatóságoknak, melyeknek feladatait e törvényekben rögzítették, semmi közük nem volt a bűnesetek felderítéséhez, hanem egészségügyi, építési, tűz-, idegen- és erkölcsrendészeti feladatokat láttak el. A bűnügyi rendőrség csak a 18. és 19. század fordulóján jött létre.

Felvirágzásuk szorosan összekapcsolódik a kínvallatás megengedhetőségéhez és megbízhatóságához fűződő egyre fokozódó kételyekkel és a bizonyítékok

merev szabályoktól mentesített, ésszerűen végrehajtható értékelése iránti növekvő igénnyel. A Carolina által újra felmelegített bibliai alapelv, miszerint „a bizonyitás / mindenfelé két tanuval szokás",* amint azt a tanult jurátus Goethe az ördög szájába adta, már igencsak vesztett meggyőzőerejéből. Az, hogy a tanúkban és a kínvallatásban nem feltétlenül lehet megbízni, ritkán vált egyértelműbbé, mint abban a botrányos büntetőperben, amely egész Európát sokkolta.

A justizmord áldozatává vált Jean Calas

1761. október 13-án Jean Calas toulouse-i posztókereskedő családja a bolt fölötti lakásában gyűlt össze ebédre. Marc-Antoine, a legidősebb fiú jogot tanult, ám protestánsként nemigen lehetett reménye arra, hogy a bigott katolikus városban álláshoz jusson. Szerencsejátékra és iszákosságra adta hát a fejét és előszeretettel idézte Hamlet monológját az öngyilkosságról. Ebéd után nyoma veszett. Pierre fivére és egyik diáktársa, aki szintén ott ült velük az asztalnál, fél óra múlva a boltban talált rá – holtan. A két ajtófélfa közé beszorított egy rudat, arra akasztotta fel magát. A zavarodott apa könyörögve kérte a jelenlévőket, hogy a fiú halálát balesetként tüntessék fel: elejét akarta venni annak, hogy az öngyilkost korabeli szokás szerint ruhátlanul vonszolják végig a városon, majd akasztófára kerüljön.

Ez végzetes hibának bizonyult, mert a kihívott orvos előtt természetesen nem maradtak rejtve a fojtogatásra utaló nyomok. Az egész családot és a ház vendégét is letartóztatták és vádat emeltek ellenük gyilkosság miatt. Egy indítékot nyomban találtak: Pierre áttért a katolikus hitre. Állításuk szerint Marc-Antoine szintén erre készült, ám a protestáns rokonság meghiúsította tervét. Noha aztán minden érintett az öngyilkosság mellett tanúskodott, nem hittek nekik. A halottat nagy pompával, mártírként temették el a katedrálisban. A bíróság a szülőket és Pierre-t első fokon halálra ítélte. A ház vendégét gályarabságra ítélték, a katolikus szárazdajka, aki kiállt protestáns kenyéradó gazdáinak ártatlansága mellett, öt év börtönt kapott. Másodfokon a toulouse-i parlament több mint hatvan tanút hallgatott meg, akik közül az elkövetés idején egyetlenegy sem volt a tetthelyen, akik viszont mind hallottak valami érdekes szóbeszédet, amit szívesen megosztottak a bírósággal.

A parlament felmentette a családot, megerősítette viszont az apa halálos ítéletét. Hogy egy hatvannégy éves ember hogyan gyűrhette le és fojthatta meg felnőtt fiát, az a bíró titka maradt. Jean Calas-t kötél és víz általi kínvallatással sem tudták vallomásra bírni. 1762 márciusában a katedrális előtti téren kerékbe törték, majd kétórányi haláltusa után, mely alatt továbbra is ártatlanságát bizonygatta, megfojtották. Vagyonát lefoglalták.

Míg az özvegynek és Pierre-nek Montauban városában nyoma veszett, Donat, a fiatalabb fiú, aki a tett elkövetésekor nem tartózkodott Toulouse-ban, a protestáns

* Kálnoky László fordítása

Genfbe menekült. Ott megismerkedett Voltaire-rel, aki az esetet minden részletére kiterjedően elmeséltette vele és a justizmordot *Értekezés a türelmességről* (1763) címmel polemikus röpiratban hozta nyilvánosságra. Nemcsak a párizsi szalonok kapcsolódtak be a felháborodottak kórusába, a düh az egész művelt világot magával ragadta. Még a cárnő és Anglia királynője is támogatta a Voltaire kezdeményezésére indított gyűjtőakciót. Choiseul miniszterelnök fogadta az özvegyet és perújrafelvételt rendelt el. A toulouse-i parlament ezer okot talált, hogy elodázza az akták kiadását, végül azonban bele kellett törődnie az elkerülhetetlenbe. 1765. március 9-én a városi tanács semmisnek nyilvánította az ítéletet és kimondta Calas ártatlanságát. XV. Lajos 30 000 livre kártérítést biztosított a családnak.

Egy évvel ez előtt Cesare Beccaria milánói jogász publikált egy rövid írást, amelyet azonnal lefordítottak minden európai nyelvre. *A bűnökről és a büntetésekről* című dolgozat a kínvallatás és a halálbüntetés eltörlése mellett száll síkra. A második követeléssel Beccaria jócskán megelőzte korát. Az elsővel pedig a kor elevenjébe talált. Svédország már 1734-ben megszüntette a kínvallatást. Poroszország 1740-ben követte a példát, azonban gyilkossági és felségsértési perek esetén eleinte még éltek vele. 1754-ben ez a kivétel is megszűnt. A svéd és porosz példa iskolát teremtett: 1767-ben Baden, 1770-ben Szászország, 1776-ban Ausztria, 1789-ben Franciaország, 1801-ben Oroszország is csatlakozott hozzá. 1809-ben még Bajorország is követte az európai trendet, jóllehet ott az 1751-ben kibocsátott büntető törvénykönyv a kínvallatásnak még négy fokozatát engedélyezte. A német államok közül utolsóként Szászország-Koburg-Gotha mondott le 1828-ban az egykor oly kedvelt bizonyítási eszközről.

Mindez azzal a könnyen belátható következménnyel járt, hogy megszűnt a vallomás monopolhelyzete. A bizonyítási eljárás során ekkor már egyéb eszközöket is felhasználtak a tényállás felderítése és a bűnelkövető leleplezése érdekében. A Carolina már korábban is nyomatékosan megtiltotta a közvetett bizonyítást. Most megnőtt a becsülete. Azonban a gyanújelek biztosítása és kiértékelése túlságosan megterhelte a bíróságokat. Új bürokrácia jött létre. Eljött a bűnügyi rendőrség ideje.

Másnapra hó fedte a tetthelyet

A bűnügyi rendőrség és az igazságügyi orvostan megteszi első, még tétova lépéseit

Orléans hercege, aki XIV. Lajos halála után a kiskorú XV. Lajos helyett vezette a régensséget, el akarta bocsátani Argenson rendőrfőnököt. Ám ez nem ment olyan könnyen, mint ahogy gondolta. Egy magánaudiencián Argenson kellemetlen leleplezésekkel fenyegetőzött egy összeesküvéssel kapcsolatosan, amely a spanyol király ellen irányult. A régens, aki maga is belebonyolódott az összeesküvésbe, megértette a figyelmeztetést és meghagyta hivatalában a rendőrfőnököt. Argenson egyszerűen túl sokat tudott.

Annak a tudásnak, amelyet a francia rendőrség akkoriban besúgók egész hadával gyűjtetett be, semmi köze sincs a modern kriminalisztikához. Figyeltettek bárkit – mennél magasabban állt a társadalmi ranglétrán és mennél befolyásosabb volt, annál intenzívebben. Különösen bőséges információforrásnak bizonyultak a parókakészítők, akik nem csak kuncsaftjaik hajzatát ismerték a legjobban. Az első olyan rendőrfőnök, aki szisztematikusan fogott hozzá a bűnügyek felderítéséhez, Nicolas Berryer de Ravenoville, Pompadour márkinő egyik kegyence volt. Összeállíttatott egy központi regisztert, amely a rovott múltúakat vette lajstromba, és körözés útján kerestette a bűnelkövetőket. Az 1750 táján létrehozott, kezdetben csupán három felügyelővel működő *Bureau de sûreté* (Biztonsági iroda) a francia bűnügyi rendőrség csírájának tekinthető. Ettől eltekintve Berryer-nek inkább kétes híre volt a párizsiak körében. Az általa elrendelt razziákat, amelyeken főképpen kolduló gyerekeket vettek célba, a kéjsóvár uralkodó friss hússal való ellátásaként értelmezték, és gyakran zendülésekhez is vezettek.

François Vidocq, a gályarab és a Sûreté lelke

A következő lépésig több mint fél évszázad telt el. 1809-ben Henry felügyelőt nevezték ki a párizsi rendőrprefektúra új részlege, a *Division des affaires criminelles* vezetőjévé. Hivatala a Rue de Jérusalemen volt, majd amikor ez később megszűnt, egy olyan címnek adta át a helyét, amely fantázia szülte utóda, Maigret felügyelő minden rajongójának szívéhez nőtt: ez volt a 36 Quai des Orfèvres. Henryt még ugyanabban az évben felkereste egy úr, aki François Vidocqként mutatkozott be. Sajnos kora ifjúságában rossz társaságba keveredett, panaszolta a látogató, kitartottként és hamiskártyásként tengeti az életét,

okirat-hamisítás és egyéb bűncselekmények miatt gályarabságra ítélték, de mindig megszökött és sikerült eltűnnie. Utóbb egy kis boltot tört fel, de környezetéből származó régi ismerősök felismerték és zsarolni kezdték. Vidocq üzletet ajánlott Henrynak: ha a továbbiakban nem feszegetik előéletét, az alvilágra vonatkozó átfogó ismereteit kész volna a rendőrség szolgálatába állítani.

Henry elfogadta az ajánlatot. Hogy ne keltsen gyanút az alvilágban, Vidocqot először letartóztatták, egy kis időt dutyiban töltött, majd egy másik büntetőintézetbe szállítása közben „megszökött". Nem sokkal ez után Henry felügyelő egy veszedelmes hamisító bandát leplezhetett le. Számos nyomozati sikere közül ez volt az első. Noha a hajdani rablóból villámgyorsan pandúrrá lett ejtőernyőssel szembeni ellenállás nem volt csekély, Vidocq tizennyolc éven keresztül volt a lelke a *Sûretének*, ahogy a bűnügyi rendőrséget röviden nevezték, végül saját irodája és tizenkét munkatársa is volt a Rue Sainte-Anne-on. Nyugalomba vonulása után megírta az emlékiratait, és megnyitotta a világ első detektívügynökségét. Egykori kollégái nem vették jó néven ezt a magánkonkurenciát. Vidocqot hivatali hatalommal való visszaélés miatt őrizetbe vették, és hirtelen újra terítékre kerültek korábbi büntetései is. De mivel ezenközben híresség lett belőle, végül kénytelenek voltak futni hagyni.

Balzacnak Vidocq lebegett a szeme előtt, amikor megteremtette a több regényében is főszerepet játszó mesterbűnöző Vautrint, a lenyűgöző személyiséget, aki túl van jón és rosszon. A *Nyomorultak* előmunkálatai során Victor Hugo is hozzá fordult szaktanácsért, hogy a lehető leghívebb képet alakíthassa ki magának a párizsi alvilágról. Nem véletlen, hogy főalakja, a gályarab Valjean, aki szabadon bocsátása után tekintélyes egzisztenciát tud teremteni, aztán mégis ismét utoléri a múltja, Vidocq vonásait viseli. Vidocq emlékiratait azonban nemcsak Balzac és Hugo olvasta el, hanem egy olyan férfiú is, aki költőként remélt hírnevet szerezni magának, és amikor ez nem látszott teljesülni, úgy döntött, hogy híres bűnöző lesz.

Napóleon vagyok vagy egy tetű?

1834. december 31-én egy banki küldöncöt rendeltek a párizsi vásárcsarnok közelében található Rue Montorgueilre, hogy egy bizonyos Mahossier úrtól pénzt vigyen el. Alighogy belépett a lakásba, becsapódott mögötte az ajtó. Egy férfi vetette rá magát és megpróbálta megfojtani, miközben egy másik alak hátba szúrta. A küldönc erős legény volt. Megvédte a pénztárcáját, és addig kiabált, amíg a gyilkosok el nem eresztették és el nem menekültek. A nyomozással Canler felügyelőt bízták meg a *Sûretétől*. Türelmesen átnézett minden szállodai nyilvántartást, rátalált a névre, és megállapította, hogy Mahossier egy bizonyos Fizellier-vel osztotta meg a szobáját. A szállásadónő úgy emlékezett, hogy ez a Fizellier vörös hajú, tagbaszakadt fickó volt. Néhány nappal korábban lopásért letartóztattak egy ilyen küllemű embert, de azt nem Fizellier-nek,

Pierre François Lacenaire a vádlottak padján

hanem François-nak hívták. Az őrizetbe vett férfi elismerte, hogy azonos Fizellier-vel. A banki küldönc felismerte benne egyik támadóját.

François-nak azonban még további mesélnivalója is volt: a küldönc megtámadása előtt két héttel Mahossier, akit ő Gaillard néven ismert, a Rue Saint-Martinen leütötte és kirabolta Chardon özvegyét és fiát. Ekkor jelentkezett egy másik fogvatartott, név szerint Avril, és ajánlkozott, hogy segítene Gaillard keresésében. Mint kiderült, a keresett személyt sem nem Mahossier-nek, sem nem Gaillard-nak, hanem Pierre François Lacenaire-nek hívták. Harmincnégy éves volt, jó polgári családból származott, és mivel sem a hadsereg, sem az íróskodás nem hozta meg neki azt a sikert, amelyre vágyott, a bűnözői pálya mellett döntött. Amikor február elején Beaune-ban letartóztatták, az nem a párizsi rablógyilkosságok, hanem egy váltóhamisítás miatt történt.

1835. november 12-én indult meg a Lacenaire, François és Avril elleni per a párizsi esküdtszék előtt. Avril időközben bevallotta, hogy részt vett a Rue Saint-

Martinen történt kettős gyilkosságban. Lacenaire szemlátomást élvezetét lelte a színjátékban, melynek ő volt a főszereplője. A börtönben ő is megírta emlékiratait és számos látogatót fogadott, kivált hölgyeket, akik a bukott angyal csodájára jártak. (Mindamellett Lacenaire személy szerint az urakat részesítette előnyben.) Az emlékiratait Dosztojevszkij azért jelentette meg az általa kiadott folyóiratban, hogy növelje a példányszámot. Dosztojevszkij regényhőse, a diák Raszkolnyikov, aki azért üt agyon egy zálogkölcsönző nőt és annak húgát, hogy magának bebizonyítsa, hogy fölötte áll a nyárspolgári erkölcsnek, némileg hasonlít Lacenaire-hez. „Napóleon vagyok, vagy egy tetű?" kérdezi magától Raszkolnyikov, amikor rossz lelkiismerete gyötri. Lacenaire a társadalommal vívott „párbajról" beszél. Marcel Carné „Szerelmek városa" című filmjében (1945) Marcel Herrand játssza az elegáns gyilkost.

Lacenaire-t és Avrilt halálra, François-t életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Lacenaire kivégzésekor váratlan baleset történt. A guillotine pengéje csak félig vágta át a nyakát. A kivégzendő meglepődve fordult meg és elnézte, amint újra felhúzzák, majd lecsap az ádámcsutkájára.

Lacenaire az egész társadalmon akart bosszút állni. Mások annak legfőbb reprezentánsa, az uralkodóház ellen irányították gyűlöletüket. A Bourbonok, az Orléans-ok és III. Napóleon – mindannyian merényletek céltáblái voltak. Ezek közül azonban csak egyetlenegy járt sikerrel. 1820. február 13-án egy Louvel nevezetű szíjgyártó leszúrta Berry hercegét, XVIII. Lajos unokaöccsét, amikor az az operából távozott. Louvel, aki fanatikus bonapartista volt, elfogásakor nem tanúsított ellenállást, és nyíltan hitet tett azon szándéka mellett, hogy az egész Bourbon-családot kiirtja. Ellentétben a zavarodott Damiens-nel, aki egy tőrrel rontott rá XV. Lajosra, őt nem vetették alá kínvallatásnak, de kihallgatása közben egy orvos ellenőrizte a vérnyomását – később ezt a módszert finomította tovább a hazugságvizsgáló készülék.

Pokolgépek és robbantógyutacsok

Jóval látványosabb volt az a merénylet, amelyet a korzikai Joseph Fieschi követett el 1835. július 28-án Lajos Fülöp, a „polgárkirály" ellen. Miközben a Boulevard du Temple-on katonai díszszemlét tartottak, hirtelen hangos durranás hallatszott. A merénylet célpontja csak könnyebben sérült meg. Azonban tizenkét udvaronc, köztük az idős Mortier marsall meghalt. A sérültek közé tartozott maga Fieschi is. Amikor a rendőrség megrohamozta azt a lakást, amelynek ablakából vékony füstfelhőcskék gomolyogtak, a vérbe borult merénylőt találták ott, meg egy huszonnégy puskacsőből saját kezűleg összetákolt pokolgépet. A robbanás három ujját letépte.

Célját tévesztette a III. Napóleon elleni merénylet is, ám a kívánt politikai hatást elérte. 1858. január 14-én a császári család vendégével, Szász-Koburg-Gotha hercegével együtt operába ment, nem abba, amely a Rue de Richelieu-n

volt, és amelyet Berry hercegének meggyilkolása után lebontottak, és nem is a Palais Garnier-be, melynek építése csak három évvel később kezdődött el, hanem arra a Rue Le Peletier-n működő átmeneti játszóhelyre, amely a Tannhäuser-botrány révén vonult be a zenetörténetbe. Amikor a kocsioszlop kilenc óra körül az épülethez közeledett, négy robbantógyutacs robbant fel. Az utcai világítás kialudt, a bejárat fölötti üvegtető csörömpölve tört össze és darabokban zuhant a földre. A kövezeten haldokló emberek és lovak vonaglottak. De amikor a beszorult ajtó kinyílt, a felséges utasok sértetlenül kászálódtak ki a kocsiból.

Ezt a robbantógyutacsot hajította III. Napóleonra Felice Orsini

A robbanásokat hallani lehetett az operában is, ahol már folyt az előadás. Amikor Eugénie véres ruhájában belépett a császári páholyba, sóhaj futott végig a földszinten. De ez csak egy adjutáns vére volt, akit egy üvegszilánk sebesített meg a nyakán. Az előadás szünetében a császári pár a helyszínre siető kabinet jókívánságait fogadta. A Tuileriákba való visszatérés éjfél tájban felért egy diadalmenettel. Egész Párizs talpon volt, hogy ujjongva köszönthesse az oly csodás módon megmenekülteket.

A bűncselekményt gyorsan felderítették. A nyomozóknak egy hihetetlen véletlen volt a segítségükre. Néhány perccel a detonáció előtt egy rendőr egy lopás miatt kitoloncolt Pieri nevű olaszt pillantott meg a tömegben, és elfogta. Miután megtalálták nála az ötödik gyutacsot, bevallotta, hogy ő az egyik összeesküvő. Ekkor már gyerekjáték volt megtalálni a többieket. A társaság motorja Felice Orsini, egy hivatásos olasz forradalmár volt, aki azt akarta megtorolni a császáron, hogy a már elkergetett pápát francia csapatok visszavitték Rómába és megint egyszer megmentették a bukástól az egyházi államot. A bíróság előtt arra a férfiúra hivatkozott, akit az imént még el akart tenni láb alól, hogy Itáliát megszabadítsa a pápa és az osztrákok igájától. Szenvedélyes ékesszólása és arisztokratikus modora megtette a hatását. Egyes pletykák tudni vélték, hogy Eugénie-t csak férje erélye akadályozta meg abban, hogy a merénylőt meglátogassa a börtönben.

A császár, aki fél életét végigkonspirálta és trónját egy véres államcsínynek köszönhette, maga is fogékony volt erre a fajta retorikára. Egyik bizalmasát a Conciergerie-be küldte, hogy Orsininek kifejezze afölötti sajnálkozását, hogy a halálbüntetés végrehajtása, fájdalom, politikai okokból nem kerülhető meg.

1858. március 13-án Orsinit és Pierit – utóbbit visszaesőként – Heidenreich bakó fejezte le. A két másik összeesküvőt az Ördögszigetre száműzték. Négy hónap múlva Camillo Cavour szárd miniszterelnök inkognitóban a Vogézekben fekvő Plombières-be utazott , ahol III. Napóleon kúrálta emésztési zavarait. Egy szigorúan titkos találkozó alkalmával megegyeztek, hogy Szardínia háborúra fogja provokálni Ausztriát, majd Franciaország Szardínia segítségére siet. Ez volt az Itália egyesítésére tett első lépés. Orsini elérte célját.

Orsini robbantógyutacsai új fejezetet nyitottak a kriminalisztika történetében. Ez volt az a kor, amikor nihilisták és anarchisták különböző módokon próbálták fenekestül felforgatni a gyűlölt polgári társadalmat. A bombák éppen kapóra jöttek nekik. Kedvenc robbanóanyaguk mindazonáltal nem az Orsini által Angliából importált durranóhigany, hanem a vegyészet legdivatosabb újdonsága, az Alfred Nobel svéd gyáros által frissen piacra dobott dinamit volt. Dinamittal repítette a levegőbe II. Sándor cárt egy magát *Narodnaja Voljá*nak (Népakarat) nevező csoport. Dinamittal tartotta hónapokon keresztül félelemben és rettegésben a párizsiakat az anarchista Ravachol, akiről még fogunk hallani. És dinamittal tizedelték meg hajszál híján 1883. szeptember 28-án a hazafias német Niederwald-emlékmű avatására érkező előkelőségeket. Az ünnepségre meghívott vendégek között ott volt az idős császár, a koronahercegi pár, Vilmos, a császár unokája és a birodalom tizennyolc fejedelme. Hogy életben maradtak, azt a nyolc összeesküvő egyike, Rupsch szíjgyártó takarékosságának köszönhették: egy 35 pfenniggel olcsóbb, ellenben nem vízhatlan gyújtózsinórt vásárolt, amely a szemerkélő esőben kialudt.

Hirtelen hányásos rosszullét

Ám mégiscsak a dolgok elébe vágunk: a Sûreté egy szempillantás alatt felderítette a három merényletet. Nehezebben boldogult azokkal a mérgezéses gyilkosságokkal, amelyeknek a későbbiekben még külön fejezetet fogunk szentelni. Az a két per, melyekről most szó lesz, jól jellemzi az igazságügyi orvostan hőskorát. Az első esetben az orvosok annyira nem tudtak megegyezésre jutni, hogy az esküdtek más gyanújelekre támaszkodva hozták meg ítéletüket. A másodikban Mathieu Orfila, a modern toxikológia megalapítója szakvéleményén fordult meg a dolog. A vádlott bűnösségét azonban mégis sokáig vitatták.

1823. június 2-án Auguste Ballet-t, egy jómódú párizsi fiatalembert saintcloudi kirándulása alkalmával hirtelen rosszullét fogta el, hányt és bénító fáradtság kerítette hatalmába. Útitársa, a 27 éves dr. Edmé Castaing megható gondoskodással vette körül. Ballet kívánságára még egy második orvost is hívott, aki aztán odahívta a párizsi *École de Médecine* egyik kiválóságát. Ők sem tudtak segíteni a haldoklón. Minthogy az orvosok a pupilla különös összeszűkülését állapították meg és ezért morfiummérgezésre gyanakodtak, a halottat felboncolták. De akkoriban még nem ismertek olyan módszert, amellyel növényi mérgeket

ki lehetett volna mutatni a szervezetben. A szakértők tehát nem találták nyomát a morfiumnak. Voltak azonban más gyanús körülmények: a halott egy végrendeletet hagyott hátra, amely tekintélyes vagyona egyedüli örökösének Castaing-t tette meg. Ezt a vagyont Ballet nyolc hónappal azelőtt idősebb fivérétől, Hippolyte-tól örökölte, aki ugyanolyan hirtelen, hasonló tünetek közepette halt meg. Hippolyte halála után az addig anyagi gondokkal küszködő Castaing minden adósságát kiegyenlítette, sőt 40 000 frankja még maradt is, hogy anyjának pénzt kölcsönözzön és részvényeket vásároljon.

Hippolyte holttestét is kihantolták és felboncolták – ez sem járt kézzelfogható eredménnyel. Mégis Castaing-t vádolták meg a gyilkossággal. A per szabályos szakértői csatává fajult. Sem abban nem értettek egyet, hogy mennyi a morfium halálos adagja, sem abban, hogy milyen hatással van a pupillára. Miközben a szakértők többsége – mint azt ma már tudjuk, joggal – a pupillák összeszűkülését tartotta jellemzőnek, François Chaussier anatómus, aki a forradalom után újraszervezte az orvosképzést Franciaországban, mereven és szilárdan kitartott amellett, hogy a morfiummérgezés pupillatágulást okoz. Végül az ügyész elvesztette a türelmét. „Ha önök az ítéletet attól akarják függővé tenni – kiáltotta az esküdtek felé –, hogy a méreg kimutatható-e a szervezetben, akkor ez annyit jelentene, hogy menlevelet adnak a méregkeverőknek: Tisztelt gyilkos urak, ne arzént és ne is fémtartalmú mérgeket használjatok. Azok nyomot hagynak. Használjatok növényi mérgeket! Mérgezzétek meg apáitokat, mérgezzétek meg anyáitokat, mérgezzétek meg az egész családotokat, és tiétek lesz az örökség! Ne féljetek! Tettetek büntetlenül fog maradni!"

Az ügyész beszéde meggyőzőnek bizonyult. Castaing-t – jóllehet csak Auguste megöléséért – halálra ítélték és lefejezték. A növényi mérgeket csak 1851-ben sikerült kimutatni az élő szervezetben. Jean Servais Stas belga vegyész kutyákkal végzett kísérleteket, melyek során nikotint etetett velük, és be tudta bizonyítani, hogy a kutyák ugyanolyan tüneteket produkálnak, mint Bocarmé grófnő fivére, akit nővére és annak pénzéhes férje nikotinnal mérgezett meg.

Örökösödési por

A klasszikus szervetlen mérget, az arzént már 1775-ben sikerült kimutatni az emberi szervezetben. Akkor fedezte fel Carl Wilhelm Scheele svéd gyógyszerész, hogy az „örökösödési por", ha klórt vagy királyvizet adnak hozzá, arzénsavvá alakul át, ez pedig cink hatására fokhagymaszagú mérgező gázzá alakul. Valentin Rose, a berlini egészségügyi kollégium ülnöke 1806-ban kidolgozott egy eljárást, amellyel a méreg maradványait mint fémtartalmú „arzéntükröt" láthatóvá lehetett tenni. Még megbízhatóbb, máig alkalmazott módszert talált fel 1836-ban James Marsh brit kémikus. A 19. század egyik leglátványosabb ügyében, a Marie Lafarge, leánykori nevén Capelle elleni perben ez adta a vád kezébe a döntő kártyát. Egyvalamit persze még Mr. Marsh sem tudott megoldani.

Akkoriban a legkülönbözőbb célokból használtak arzént, úgyhogy jelenléte még nem okvetlenül bizonyított gyilkosságot. A Napóleon hajában talált arzénnyomok tehát, amelyek némely műkedvelő detektíveket arra a következtetésre csábították, hogy a császárt megmérgezték, jelenthetnek valami egészen mást is, nevezetesen, hogy Napóleon haját arzénnal konzerválták.

Marie Capelle szerény vagyonnal, ám jelentős ambíciókkal megáldott fiatal árva lány volt. Hogy bebocsáttatást nyerjen a párizsi társasági életbe, gazdag örökösnek adta ki magát. Amikor egyik iskolatársnője De Léautaud vicomte-tal tartotta az esküvőjét, a menyasszony ékszereinek nyoma veszett. Marie-t gyanúsították, de a vőlegény annyira felháborítónak érezte a gyanút, hogy a továbbiakban nem is kísérte figyelemmel az ügyet. Nem sokkal ez után Marie számára is akadt parti: egy házasságközvetítő útján Charles Lafarge várúr Marie nevelőszüleitől megkérte a lány kezét. Amikor mindkét fél ráébredt a maga csalódására, már elképzelhetetlen lett volna visszalépni az esküvői előkészületektől. Lafarge nem holmi romantikus gavallér, hanem egy otromba vasöntő volt, a Francia-középhegységben álló Le Glandier nevű vára pedig félig romos, komor kolostorépület, amely olvasztókemencéinek adott helyet. Minthogy azonban nyakig eladósodott, a kemencék nem működtek. Házassága lett volna hivatva megerősíteni gyengélkedő vállalkozását. Ehhez azonban Marie hozománya nem volt elég.

Marie követte férjét annak düledező kolostorába, azonban vonakodott megosztani vele az ágyát. Miután öngyilkossággal fenyegetőzött, férje beletörődött a szűzi József rá osztott szerepébe. Amikor 1839 decemberében egy szabadalmat bejelentendő Párizsba utazott, Marie meglepetésszerűen végrendelkezett: ráhagyta teljes vagyonát és ugyanezt kérte tőle is. A férfi teljesítette kívánságát, mindazonáltal felesége háta mögött készített egy másik végrendeletet is, amelyben egyedüli örököseként édesanyját nevezte meg. Karácsonyra Marie küldött neki egy kalácsot, melynek elfogyasztása után annyira rosszul lett, hogy napokig az ágyat nyomta. Amikor január 3-án visszatért Le Glandier-be, még mindig nagyon gyenge volt. Marie szeretetteljesen fogadta, és sültet tett elébe szarvasgombával, melynek elfogyasztása után ismét úrrá lett rajta a „párizsi betegség". Hányt és görcsökben vonaglott. A háziorvos kolerára tippelt, és abban sem talált semmi különöset, hogy Marie megkérte, írna föl receptre arzént a patkányok kiirtásához, amelyek zavarják gyengélkedő férje éjszakai nyugalmát. Január 14-én Lafarge meghalt.

Egy festőnő, aki szintén a házban lakott, megfigyelte, hogyan kevert Marie fehér port a férjének készített kenyérlevesbe. Látta, amint az asszony biztonságba helyezi a tányért, mint ahogy egy poharat is, amelyből a férfi ivott tejet. A közeli Lubersac-beli patikus arról számolt be, hogy Madame Lafarge már december 12-én, tehát a sütemény elküldése előtt nagyobb mennyiségű arzént vásárolt nála, majd január 2-án, férje visszatérése előtt egy nappal még egyszer. Az özvegyet őrizetbe vették és bíróság elé állították – de először csak lopás miatt: Az újsághírek hatására felocsúdott De Léautaud vicomte bejelentette felesége ékszerének elvesztését. Átkutatták Le Glandier-t és megtalálták az ékszert.

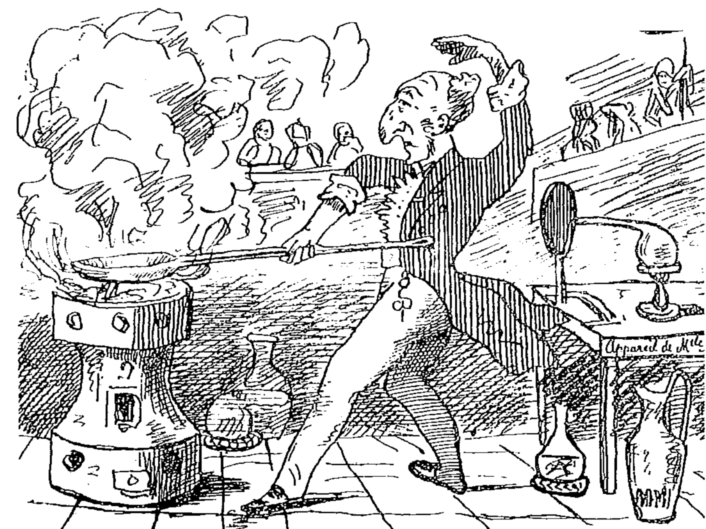
Marie kijelentette, hogy a vicomte-né, akit az egyik szeretője megzsarolt, rábízta az ékszereket, hogy adja el. A bíróság nem hitt neki. Két év börtönre ítélték.

A gyilkossági ügy tárgyalása, amely 1840. szeptember 3-án Tulle-ben kezdődött meg, egész Franciaországból vonzotta a kíváncsiskodókat és az újságírókat. A feketébe burkolózott özvegy, aki méltatlankodva bizonygatta ártatlanságát, a közönség zömének rokonszenvét magáénak tudhatta. Sok asszony saját sorsára ismert az övében, és nem akart hinni a vádnak. A szakértők ismét nem jelentettek nagy segítséget. Bár a levesestányérban és a pohárban találtak arzént, ám a kihantolt holttestben nem. Védencének ártatlanságáról meggyőződve az ügyvéd kérelmezte, hogy idézzék be Párizsból Orfilát, a mérgekről írt mérvadó mű szerzőjét. Orfila megérkezett, a halott gyomrának tartalmát, gyomrát és más szerveit az akkoriban még teljesen új Marsh-tesztnek vetette alá és olyasmit talált, amit vidéki kollégái nem – egyértelmű arzénnyomokat. Szakvéleménye bombaként robbant. Amikor Orfila elhagyta a tárgyalótermet, az elnök tanácsosnak látta, hogy csendőrkísérettel bocsássa útjára a postaállomásig.

Szeptember 19-én Marie Lafarge-ot gyilkosságért életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Lajos Fülöp király életfogytiglani börtönre mérsékelte a büntetést. Az ítélet nem győzte meg a „lafargistákat". Petíciókban és pamfletekben harcoltak hősnőjük szabadon bocsátásáért. Ő maga megírta a memoárját, amelyben egy valóban kétes alakot, férje ügynökét, Denis Barbier-t gyanúsította meg.

Időközben a feministák is felfedezték maguknak Marie Lafarge-t. Kifejezetten nem mentik fel ugyan, de a férfiak uralta társadalom áldozatának tekintik. Az asszonyt 1852-ben szabadon engedték, a tüdővész azonban még ugyanabban az évben elvitte.

Mathieu Orfila, a modern toxikológia megalapítója (korabeli karikatúra)

Hirtelen hasfájás tekézés közben

Hogy az orvosok akkoriban milyen nehezen tudták diagnosztizálni a mérgezéseket, azt a 19. század első felében zajlott két német gyilkossági per is mutatja. A két méregkeverőnő egyike három, a másik legalább tizenhárom embert tett el láb alól, mielőtt felfedezték volna üzelmeiket.

1809. május 8-án az felső-frankföldi Sanspareil faluban meghalt Grohmann nőtlen igazságügyi tisztviselő. Minthogy hosszabb idő óta betegeskedett, senki nem fogott gyanút. Külön dicsérőleg emlegették, hogy az elhunytat milyen áldozatosan ápolta a házvezetőnője, Nanette Schönleben, lánykori nevén Steinacker. Az asszony ezután Gebhard kamarai tisztviselőnél lépett szolgálatba, akinek a felesége éppen szülés előtt állt. Május 20-án, a szülés után egy héttel a fiatal anya meghalt. Augusztusban a ház két vendégét ebéd után heves hasfájás és rángás kerítette hatalmába, és ez egészen éjszakáig tartott. Szeptemberben Gebhard barátai társaságában kuglizással múlatta az időt. Néhány korsó sör elfogyasztása után az egész kompánia rosszul lett. Schönlebennét, aki szemlátomást bajt hozott a házra, ekkor elbocsátották. Mielőtt útnak indult volna, két szolgálólányt kávéval kínált meg, a kis Fritznek pedig egy tejbe áztatott kétszersültet adott. Egy órával később mindhármukra heves hányás jött rá. Megvizsgálták a sótartót, amelyet a házvezetőnő távozása előtt megtöltött, és abban arzént fedeztek fel.

Október 18-án Schönlebennét Nürnbergben letartóztatták. Egy kis csomag arzént találtak nála. Az is kiderült, hogy nem Schönlebennének, hanem Anna Zwanzigernek hívják, és azelőtt Kasendorfban – Sanspareiltól tíz kilométerre északra – Glaser igazságügyi tisztviselő szolgálatában állt. Glaser 1808. augusztus 26-án hirtelen meghalt. Ekkor exhumálták Glaser, Grohmann és Gebhard tisztviselőné holttestét. Mindegyikben tetemes mennyiségű arzénmaradványt találtak. A kezdeti tagadás után Anna bevallotta, hogy mindhármukat megmérgezte. Időskorára próbált megélhetést találni, mondta magyarázatként, és azért ölte meg Gebhard feleségét, mert azt remélte, hogy a férfi majd feleségül veszi őt. Glasert és Grohmannt azért tette el láb alól, mert egyikük sem fogadta el az ajánlatát. 1811. szeptember 17-én Bambergben fejezték le.

A brémai szörny

Anna Zwanziger ma született bárány volt ahhoz a brémai nőhöz képest, aki tizenöt éven keresztül vérengző nőstényfarkasként tombolt családjában és ismerősei körében. 1826 októberében Rumpff kerékgyártó házat vett a Pelzerstrassén. Figyelmeztették, mondván, hogy a házat eladásra kínáló jóravaló asszonynak, név szerint Gesche Gottfriednek az épület csak szerencsétlenséget hozott a fejére. Még Dräseke, a híres dómprédikátor is nyilvános könyörgést tartott az oly sok halálesettel sújtott, „keresztyén hitében erős szenvedőért". Rumpff azonban nem hagyta magát eltántorítani szándékától. Nemcsak hogy megvette a házat,

de azt is megengedte, hogy Gesche továbbra is ott lakjon. Két hónappal ez után a felesége meghalt a gyermekágyban. Senki sem vonta kétségbe, hogy természetes halállal távozott az élők sorából. Gesche tudtára adta az özvegynek, hogy nem volna ellenére egy új házasság. A férfi elutasította. Röviddel ez után ő is megbetegedett. Gesche odaadóan ápolta, mégis újra meg újra visszaesett. Egyik nap a salátán fehéres port vett észre, amit cukornak vélt. Mivel nem szerette az édes salátát, kidobatta.

1828. március 5-én disznóölés volt a házban. Rumpff elzárta a szekrénybe a szalonnát. Másnap a szalonna már nem pontosan úgy feküdt a szekrényben, ahogy ő tette oda. Amikor Rumpff közelebbről szemügyre vette, ugyanolyan fehéres szemcséket fedezett fel rajta, mint amilyeneket korábban a salátán látott. Borzasztó sejtelem ébredt benne. Titokban megvizsgáltatta a port a háziorvossal. Arzén volt. Másnap Gesche Gottfriedet letartóztatták. Amikor bevitték a börtönbe és levetkőztették, kiderült, hogy a termetes özvegyasszony valójában egyszálbélű: nem kevesebb, mint tizenhárom fűzővel sikerült elérnie, hogy alakja teltnek látszódjék.

Ám még más is kiderült. Gesche nemcsak a kerékgyártó feleségének megmérgezését vallotta be, hanem mindenki másét is, aki csak 1813 óta a szerencsétlen házban lelte halálát, azonkívül több olyan ismerősét is, akinek tartozott, vagy aki felbosszantotta.

Első férjét, Miltenberg szíjgyártó mestert azért tette el láb alól, hogy hozzámehessen Michael Gottfriedhez, a dalos kedvű utazó borkereskedőhöz. Ám Gottfried ajánlatára hiába várt. Az özvegy csak azzal tudta magyarázni a férfi vonakodását, hogy annak nem volt kedve gondoskodni három gyerekéről. Több kártyavetőnő is azt jósolta neki, „hogy egész családja kihal, és egyedül csak ő marad meg, hogy aztán igen jól élhessen". Ebben tehát a szüleinek is hinniük kellett. 1815 májusa és szeptembere között mind az öten hirtelen és gyötrelmes halált haltak. Ez pedig már mégiscsak feltűnt. Az utolsó elhunytat, az ötéves Heinrichet felboncolták. Az orvosok azonban semmi gyanúsat nem találtak.

Egy évvel később Gesche fivére váratlanul visszatért külhonból és beszállásolta magát a nővéréhez. Az ő napjai is meg voltak számlálva. Az asszonynak csak 1816 szilveszter estéjén sikerült behálóznia a jelentős mennyiségű punccsal traktált Gottfriedet. Miután teherbe ejtette és idővel a nő állapota köztudomásúvá vált, kinyilvánította házasodási hajlandóságát. Július elején azonban váratlanul visszalépett házassági ígéretétől. Gesche dühében magából kikelve mérgezett mandulatejet itatott vele. Egy sebtében kerített pap összeadta a haldoklóval. Következő vőlegénye, Zimmermann divatáru-kereskedő esetében másként járt el. Meggyőzte a férfit, hogy hagyja rá a vagyonát, amivel az saját maga mondta ki önnön halálos ítéletét.

1831. április 20-án a brémai székesegyház Menyasszonykapujánál 30 000 néző előtt vették fejét Gesche Gottfriednak. Egy kereszttel megjelölt és az arra járókat megvetésük jeléül köpésre késztető macskakő, a „Spuckstein" jelzi azt a helyet, ahol a vesztőhely állt.

A bűnügyi rendőrség sem a francia, sem a német mérgezéses gyilkosság felderítésében nem szerzett érdemeket. Hogy a rendőrség hamarosan kimeríti szellemi munícióját, azt Von Kircheisen porosz igazságügyi miniszter már 1811-ben sejtette, amikor a párizsi bűnügyi részleg létrehozása után két évvel olyan hatáskörrel ruházta fel, amely korábban a bíróságok illetékessége volt, nevezetesen a gyanúsítottak őrizetbe vételével és kihallgatásával. „Mit várhatnánk a rendőrség kádereitől – kérdezte –, akik, lévén, hogy nap mint nap alantas érzületű emberekkel foglalatoskodnak, észrevétlenül szenvedni kénytelenek azok erkölcsiségétől, akik hozzá vannak szokva, hogy szíre-szóra meggyanúsítsanak valakit, elhamarkodottan őrizetbe vegyék és aztán esetleg meggondolatlanságukat igazolandó, meg nem engedett eszközökkel csikarjanak ki belőle vallomást? Ilyen kezekre nem szabad bízni az állampolgárok legnagyobb kincsét." Kircheisen tiltakozása nem talált meghallgatásra. Egy év múlva a „rendőrségi altisztek" engedélyt kaptak arra, hogy civilben is végezhessék teendőiket. „Ilyenkor azonban legitimációjuk végett zubbonyuk alatt, a mellükön egy érmet kötelesek viselni, amelynek egyik oldalán a porosz sas, a másikon pedig a »Berlini rendőrség« felirat látható."

Fonk borkereskedő hétéves háborúja

Hogy Kircheisennek mennyire igaza volt a figyelmeztetésével, azt mi sem mutatja jobban, mint a Peter Anton Fonk kölni borkereskedő elleni per, amely több mint hét évig húzódott. A kölni rendőrség nem játszott dicső szerepet ebben a perben. Fonkot azzal gyanúsították, hogy megölte Wilhelm Cönen könyvvizsgálót. Szállítója, a krefeldi Schröder pálinkafőző küldte Cönent a nyakára, mert úgy sejtette, hogy Fonk becsapta őt. A goromba fellépésű Cönen és Fonk között, aki becsületében sértve érezte magát, lármás jelenetekre került sor, úgyhogy Schröder úgy vélte, tanácsos volna a vitát békésen elsimítania. 1816. november 9-én személyesen Kölnbe utazott, és a három úr egyezséget kötött. A vacsora után Cönen nyomtalanul eltűnt. Tíz nappal később a Rajnából fogták ki a holttestét, amelyen fejsérülések és fojtogatás nyomai látszottak.

Noha meggyőző indíték nem volt, Kölnben elterjedt a gyanú, hogy Cönen halála Fonk lelkén szárad. A rendőrség osztotta a gyanút és anélkül, hogy más lehetőséget komolyan számításba vett volna, ádáz makacssággal ezt az egyetlen nyomot vette üldözőbe. Először valami ürüggyel letartóztatták Fonk tótumfaktumát, Christian Hamacher kádármestert, aki fölöttébb egyszerű gondolkodású ember volt. A rendőrség egy sötét zárkában a sorsára hagyta, a kihallgatáskor alaposan leitatták, végül célzatos kérdésekkel zavaros vallomást csikartak ki belőle, amelyben elismerte, hogy Cönen meggyilkolásában segített munkaadójának; a holttestet fivérével együtt vetették a Rajnába. Négy héttel később visszavonta a vallomását. Fivére is tagadta, hogy bármi köze volna a gyilkossághoz.

Eközben Fonkot is elfogták. A bizonyítékokat két bíróság is túl soványnak találta egy perhez és elrendelték a férfi szabadon bocsátását. Ám az ügyész és a

rendőrség nem hagyta annyiban a dolgot. Tanúkat félemlítettek meg, a vallomásban elhangzottakat nem vették jegyzőkönyvbe. Miután a trieri esküdtszék életfogytiglani kényszermunkára ítélte Hamachert, Fonkot harmadszor is letartóztatták. És ezúttal célt ért az ügyész: 1822. június 9-én ugyanaz a bíróság nyolc szavazattal négy ellenében bűnösnek találta és halálra ítélte Fonkot. Egy évvel később következett a meglepő finálé: közvetlen királyi rendelettel mindkét ítéletet hatályon kívül helyezték: hogy Cönent meggyilkolták-e, nem bizonyos; Hamacher visszavonta a vallomását, Fonknak pedig van alibije. Ezért mindkettőjüket haladéktalanul szabadlábra kell helyezni.

A per és meglepő kimenetele egész Németországot izgalomba hozta. A hétéves huzavona után még írások áradata foglalkozott az üggyel. Ezek nem nélkülözték a politikai felhangokat sem: a Rajna-vidéki esküdtszékek, amelyek a francia megszállás idejéből maradt csökevénynek számítottak, erős ellenérzéseket keltettek a régi porosz területeken. Hogy aztán Fonk bűnös volt-e vagy sem, ma már nem deríthető ki. Viszont nagyon is nyilvánvaló, hogy vadászszenvedélyében az ügyészség és a rendőrség a justizmord elkövetésének kockázatát is számításba vette.

„Itt ismeretlent ölt meg ismeretlen"

Ha a Fonk–Hamacher-ügy egész Németországot izgalomba hozta, akkor Kaspar Hauser esete egész Európát. Az 1828 pünkösdhétfőjén Nürnbergben felbukkant szótlan lelenc kiléte éppolyan tisztázatlan, mint azé a közepes termetű, ötven körüli bajuszos férfié (ez a személyleírás Hausertól származik), aki 1833. december 14-én leszúrta az ansbachi kastélyparkban. Az orvosok, akik a holttestet megvizsgálták, nem zárták ki az öngyilkosságot, de a gyilkosságot valószínűbbnek tartották. A cselekmény elkövetéséhez használt fegyver, amely az orvosok véleménye szerint egy „zsiványkés" volt, nem került elő. A kastélyparkban, ahová, amint a haldokló elmondta, azért rendelték oda, hogy többet tudjon meg származásáról, emlékoszlopot helyeztek el, amelyen továbbra is joggal áll a felirat: „Hic occultus occulto occisus est." (Itt ismeretlent ölt meg ismeretlen.)

Miután egy eredménytelen gyilkossági kísérletet már elkövettek ellene, a lelenc származásának felderítését az ansbachi fellebbviteli bíróság elnökére, Anselm von Feuerbach lovagra, a filozófus apjára, a festőművész nagyapjára bízták. Az elmélet, melyet Karoline bajor királyné elé terjesztett, figyelemre méltó volt. Egy szigorúan titkos memorandumban nyilvánította ki „az alapos gyanút, sőt a morális bizonyosságot: Kaspar Hauser hercegi szülők házasságából született gyermek, akit azért tüntettek el, hogy másvalakiknek, akiknek az útjában állt, megnyissa az utódlás lehetőségét". Feuerbach nem riadt vissza attól sem, hogy ujjával az uralkodóházra mutasson, melyben a fővonal gyanús körülmények között kihalt és egy morganatikus mellékvonalnak – a badeninak – adta át a helyét. A bírósági elnök és az ő nyomán sokan mások is úgy vélték, hogy Hauser nem más, mint a badeni koronaherceg, akit születése után egy haldokló csecsemővel

kicserélték és tömlöcbe vetettek. Amikor szabadon bocsátása nemhogy elaltatta volna a piszkos ügyet, de nem kívánt figyelmet keltett, sőt Hauser nekilátott, hogy papírra vesse fogsága emlékeit, likvidálták.

1996-ban brit törvényszéki orvosok összevetették Hausernek az ansbachi Markgrafen múzeum fő attrakciójaként őrzött mellényén és ingén található beszáradt vérfoltokat a régebbi badeni vonal élő leszármazottainak kék vérével, és nem találtak egyezést. Ezzel bebizonyosodott volna az újabb vonal ártatlansága? Korántsem. Attól eltekintve, hogy a génkutatók, amint azt maguk is elismerték, „a bizonyíthatóság határának peremén" mozogtak, teljességgel elképzelhető, hogy a badeniak eltüntettek egy címkövetelőt, aki, még ha nem valódi volt is, lehetővé tette volna, hogy Bajorország alkotmányos válságot provokáljon és érvényesítse a pfalzi választófejedelemségre támasztott igényét.

Bennünket azonban most nem Kaspar Hauser kilétének kérdése, hanem a rendőrségnek a gyilkosság felderítésében játszott szerepe érdekel. Az pedig siralmas volt. Amikor Hauser nevelőapja, Meyer tanító bejelentette a merényletet, a rendőrség beérte azzal, hogy a kastélykertben azt az erszényt keresse, amelyet Hauser a gyilkosától remélt megkapni. Meg is találták. Arra a gondolatra azonban csak másnap jutottak, hogy a tetthelyet lezárják és nyomokat keressenek. Minthogy éjjel havazott, nyombiztosításra természetesen már nem gondolhattak. Nem csoda, hogy a bajor belügyminiszter, Öttingen-Wallerstein herceg a következő dühös széljegyzettel kommentálta a magisztrátus jelentését: „Nem kellett volna mindent átkutatni? Micsoda tehetetlenség!"

Scotland Yard

Amikor Kaspar Hauser Nürnbergben felbukkant, Londonnak még nem volt rendőrsége. Csak 1829-ben fogadott el a parlament egy törvényt, amely közügynek nyilvánította a főváros biztonságát és azt egy városi hatóságra, a Metropolitan Police-ra bízta. A törvény kezdeményezője, Sir Robert Peel belügyminiszter neve után hívják azóta a rendőröket *bobbie*-nak. Mivel az új hatóság egy olyan Whitehall téri épületbe költözött, ahol korábban a skót királyok szálltak meg, ezért a népnyelv „Scotland Yard"-nak keresztelte el a hivatalt. Jóllehet a székhelyük címe kétszer is megváltozott, ez az elnevezés megmaradt. 1842-ben egy – kezdetben hat alkalmazottból álló – nyomozó részleget *(Detective Branch)* hoztak létre. Ma a *Criminal Investigation Department* (CID) 3500 főt foglalkoztat.

Az, hogy a londoni rendőrség annyival később jött létre, mint párizsi megfelelője, az államhoz való eltérő viszonyukkal függ össze. Míg a franciák értékelni tudják a szigorúan szervezett hatóságot, az angolok nehezen féken tartható ellenszenvvel viseltetnek minden olyasmivel szemben, ami személyes szabadságukban korlátozza őket. Nem véletlen, hogy a Habeas-Corpus Aktát, amely az állampolgárokat az önkényes letartóztatástól védte meg, 1679-ben

Angliában és nem Franciaországban fogadták el. Peel is csak zajos ellenkezés közepette tudta keresztülvinni törvényét. A britek majdnem egészen mostanáig meghiúsították a kormány minden olyan próbálkozását, amely arra irányult, hogy személyi igazolvánnyal hatóságilag nyilvántartásba lehessen venni őket.

A 18. században London volt Európa legveszélyesebb városa. Utcai rablók fényes nappal támadtak áldozataikra. Ahelyett, hogy a rablókat elítélték volna, korrupt bírók osztozkodtak velük a zsákmányon. Jonathan Wild, akit a *Koldusopera* Peachumjeként, a koldusok királyaként ismerünk, ugyanúgy uralta a londoni alvilágot, mint később Al Capone Chicagót. Henry Fielding, a *Tom Jones* című regény szerzője szentelt neki ragyogó szatírát. De azonban nem érte be annyival, hogy a törvény botrányos tehetetlenségén gúnyolódjék. Amikor a kormány 1748-ban felajánlotta neki, hogy maga vállalja a bűnözők üldözését, elfogadta a kihívást. A titkosszolgálat állományából kicsi, de ütőképes csapatot szervezett. Aki igényt tartott valamely bűneset felderítésére, naponta és fejenként egy guinee-ért felbérelhette őket. Minthogy Fielding ügynöksége a Bow Streeten működött, embereit *Bow Street runners*nek hívták. Helyét halála után vak féltestvére, John vette át, akiről azt beszélték, hogy háromezer bűnözőt tudott a hangjáról megkülönböztetni. A csapat csak 1790-ben kapott hivatalos státust és állandó fizetést. A Metropolitan Police megalapításával létezésük okafogyottá vált. Ezután a kiérdemesült üldözők és az egykor általuk üldözöttek a Scotland Yarddal szemközt egy pubban jöttek össze, ahol együtt merültek bele érzelmes emlékeikbe.

A Ratcliff Highway-i gyilkosságok

Hogy Fielding kicsiny stábja nem bizonyult elegendőnek az alvilág sakkban tartásához, az brutális módon belevésődött a londoniak emlékezetébe, amikor a várost úgy felzaklatta két iszonyatos tömeggyilkosság, mint később legfeljebb csak Hasfelmetsző Jack (Jack the Ripper) és az ő éjszakai portyái. 1811. december 7-én, nem sokkal éjfél előtt Timothy Marr posztókereskedő elküldte szolgálóját, Margaretot, hogy a megkésett vacsorához osztrigát vásároljon. Az osztrigahalászok standja azonban már zárva volt, és Margaret dolgavégezetlenül tért vissza a Ratcliff Highway-re. Meglepve látta, hogy a házra sötétség borul. Először a kopogására sem jött ki senki. Ami ez után történt, azt Thomas de Quincey írta le ragyogóan fekete humorral átitatott klasszikus művében, „A gyilkosság mint műalkotás"-ban: „Miközben Margaret visszatartotta a lélegzetét, a félelmetes csendben hallott valamit, amitől halálfélelem kerítette hatalmába. Nem a vágyott válasz volt ez kopogására, hanem annak a lépcsőnek a reccsenése, amely az egyetlen emeletre, a hálószobákhoz vezetett fel. Egy, kettő, három, négy, öt lépcsőfokon ereszkedett alá valaki lassan; azután a rémisztő lépések a ház ajtajához közeledtek. Itt megtorpantak. Csak egyetlenegy ajtó választja

el Margaretot és a félelmetes idegent; a lány hallja, amint lélegzetet vesz, ő, aki minden más lélegző életet elpusztított a házban. Milyen óvatosak és nesztelenek voltak a léptei, milyen nehezek a lélegzetvételei! Mit csinál az ajtó túloldalán? Képzeljék el, hogy hirtelen kinyitja, Margaret pedig a gyilkos karjába hull!"

De erre nem került sor. A cselédlány hangos kiáltására szomszédok szaladtak oda. Berontottak a házba és azt látták, hogy az egész Marr család – az apa, az anya, a gyermek – és a tizenhárom esztendős tanonc ott hever vérbe fagyva összetört fejjel és elvágott torokkal. Ellopni semmit sem loptak el. Tizenkét nappal később, 1811. december 19-én John Williamsont, a „The King's Arms" vendégfogadó gazdáját az első tetthelytől nem messze családjával együtt ugyanolyan bestiális módon ölték meg. Az egyik vendég, John Turner a szobájában gyanús zajokat hallott, lelopódzott és a sötétben egy hosszú, szürke kabátot viselő nagydarab, tagbaszakadt férfit vett észre, aki a holttestek fölé hajolt. Williamson már délelőtt észrevett egy ilyesfajta férfit, aki a ház körül lebzselt. Turner rémülten osont vissza a szobájába, összecsomózta a lepedőit és az ablakon kimászva leereszkedett. Minthogy a lepedő túl rövidnek bizonyult, félmagasságban fennakadt és segítségért kiáltott. Mire megérkezett a segítség, már késő volt. A gyilkos eltűnt. Ellopni csak Williamson óráját lopták el, a kasszában levő pénz hiánytalanul megvolt.

Marr boltjában találtak egy vérrel szennyezett vaskalapácsot, amilyet hajóácsok használnak. A belevésett J. P. monogram egy bizonyos John Petersonhoz vezetett. Ő azonban a nyílt tengeren hajózott, vagyis volt alibije. Ekkor elővették annak a „The Pear Tree" tengerészotthonnak a többi lakóját, ahol Peterson a holmiját hagyta. Körülbelül negyven személyt tartóztattak le találomra, köztük John Williams matrózt. Azonban még mielőtt vádat emeltek volna ellene, felakasztotta magát. A bíróság beismerő vallomásnak tekintette az öngyilkosságot, és a nép bosszúszomját kielégítendő, előbb karót döftek a szívébe, majd egy útkereszteződésnél földelték el. Amikor három héttel később a „Pear Tree"-ben találtak egy vérrel telefröcskölt kék zubbonyt és egy véres bicskát, minden további nélkül úgy vélték, hogy azokat Williams hagyta hátra. Az senkit sem ejtett gondolkodóba, hogy ő inkább vézna volt és sem szürke, sem másféle kabátja nem volt, tehát nem lehetett azonos azzal a férfival, akit Turner látott. Az sem tűnt föl senkinek, hogy a börtönben egyáltalán nem látszott életuntnak, hanem határozottan jó kedélyű volt. Újabb vizsgálódások arra utalnak, hogy az öngyilkosságot valószínűleg nem egészen saját akaratából követte el, és az igazi gyilkos a „Pear Tree" egy másik lakója, az erőszakosságáról hírhedt William Ablass tengerész lehetett. Ez azonban ma már természetesen nem bizonyítható.

A Ratcliff Highway-i gyilkosságok kiváltotta óriási pánik következményeképpen az East Enden szolgáló éjjeliőröket elbocsátották és helyükbe fegyveres járőröket állítottak. „Úriemberekhez és tiszteletre méltó polgárokhoz" intéztek szívbéli felhívást, hogy vegyék ki részüket a fegyveres járőrszolgálatból. Mint

kiderült, ez is csupán köztes megoldás volt. Hogy a bűnügyek felderítésének dolga Edinburgh-ban, Skócia fővárosában sem állt fényesebben, mint Londonban, azt egy hátborzongató eset bizonyítja, amelyet négyszer filmesítettek meg – ezek közül a legfigyelemreméltóbb a Dylan Thomas forgatókönyve alapján 1985-ben készült „A doktor és az ördögök" című horrorfilm.

Holttestek anatómiai célra

1828. október 31-én William Burke háza vendégeit, a Grey házaspár két tagját arra kérte, hogy az éjszakát barátja, William Hare panziójában töltsék. Másnap visszatérve a ház urát azon kapták, amint a lakószoba padlóját whiskyvel sikálja és szalmával fedi be. Amikor rövid időre magukra maradtak, egy nő holttestére bukkantak. Ekkor elmentek a rendőrségre. Mire egy rendőr őrmesterrel visszatértek, a holttestnek már hűlt helye volt. Burke, aki élettársa, Helen McDougal és a Hare házaspár társaságában iszogatott, megerősítette, igenis, az éjjel volt hölgylátogatója, de a hölgy már kora reggel elutazott. A rendőr őrmester már éppen ott tartott, hogy a feljelentést rémképnek és ekként elintézettnek is tekintse, amikor a szalma alatt vérfoltokat vett észre, majd, mivel ez mégiscsak felkeltette a kíváncsiságát, kisvártatva véráztatta női ruhadarabokat talált. Mind a négy embert letartóztatták. A holttestet nem sokkal ez után dr. Knox bonctani intézetében lelték fel.

Miután büntetlenséget ígértek neki, Hare koronatanúnak ajánlkozott, és vérlázítóan önelégült vallomást tett: panziójának egyik lakója két évvel azelőtt meghalt. Minthogy a férfi elmaradt a bérleti díj fizetésével, Burke azt javasolta, hogy adják el a tetemet. Tudomása szerint az anatómusok körében nagy igény mutatkozott erre, a hivatásos *hullarablók*at *(body-snatchers)* csak nagy nehezen tudták elkapni. Dr. Knox hét és fél fontot fizetett – ez több mint a duplája volt az elmaradt bérleti díjnak. 1828 februárjában ők ketten úgy döntöttek, hogy nem várják meg, amíg a többi lakó elhalálozik, hanem besegítenek a végzetnek. A lehető legegyszerűbb módszert választották: koldusokat, prostituáltakat, hajléktalanokat és a társadalom peremén élő egyéb figurákat csalogattak két házuk valamelyikébe, leitatták, majd párnával megfojtották őket. Ha az áldozat védekezett, adott esetben könyörtelenebb eszközökhöz kellett folyamodniuk. A kettős kilenc hónap leforgása alatt tizenöt tetemet produkált, melyeket az anatómus asszisztense azonnal elszállított. Noha előtte bajosan maradhatott titokban, hogy a vizsgálat tárgyát képező holttestek nem természetes úton álltak elő, dr. Knox nem tett fel kérdéseket.

Burke-öt 1829. január 28-án felakasztották. Helen McDougalt, aki kitartott amellett, hogy mit sem tudott barátja üzelmeiről, bizonyítékok hiányában felmentették. Hare ellen nem emeltek vádat, ő azonban tanácsosnak vélte, hogy a nép haragja elől biztos helyre vonuljon, és távozzék Edinburghból. Később állítólag egy midlandi mészbányában dolgozott, és amikor társai felismerték,

oltatlan mésszel megvakították. Dr. Knoxot még csak kihallgatásra sem idézték be. Az angol nyelv az elvetemült párosnak köszönheti a *to burke* igét, amelynek elsődleges jelentése: 'megfojt' (hogy az áldozat holttestét eladhassa), átvitt értelemben pedig: 'eltussol'.

Kivégzésére Maria Manning fekete atlaszselyembe öltözött

Edinburgh és az oltatlan mész abban a gyilkossági ügyben is szerepet játszott, amelyet Charles Dickens a *Puszta ház* című regényében használt fel. Patrick O'Connor vámellenőr 1849. augusztus 10-én nem érkezett meg a szolgálatba és augusztus 11-én sem jelent meg munkahelyén. Amikor unokafivére, aki ugyancsak vámellenőr volt, a lakásán kereste, nem találta ott sem. A fogadósné viszont azt mondta, hogy Mrs. Manning mindkét napon ott tartózkodott a férfi szobájában. Mrs. Manning O'Connor szeretője volt. Három évvel azelőtt a csatornán átkelvén ismerkedtek meg egymással, amikor őt még Marie de Roux-nak hívták és Lady Blantyre társalkodónője volt. Utána férjhez ment Frederick Manning vasutashoz és a Tower Bridge-től délre fekvő Minver Place-re költözött vele, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy a házassága előtti szerelmi viszonyát továbbra is fenntartsa.

Az unokafivér és O'Connor néhány barátja ekkor ellátogattak a Minver Place-re. Mr. Manning nem volt otthon, de a felesége készségesen adott felvilágosítást: O'Connort augusztus 9-én vacsorára várta, és igen meglepődött, hogy a férfi nem jelent meg és nem is mentette ki magát. A barátok bizalmatlansága továbbra sem enyhült. Értesítették a Scotland Yardot és pár nap múlva egy rendőr társaságában visszatértek. Ezúttal egyiküket sem találták otthon. A házat átkutatták, és a rendőr észrevette, hogy a pincében található konyha padlója frissen van cementezve. Alatta oltatlan mészben megtalálták a keresett személyt.

Maria Manningot Edinburgh-ban tartóztatták le, amikor éppen azokat az értékpapírokat próbálta eladni, amelyeket O'Connor lakásából lopott el. A Jersey szigetén bujkáló Fredet, akit egy éber újságolvasó ismert fel, ugyancsak őrizetbe vették. A bűncselekmény elkövetését mindketten bevallották, azonban a főkolompos szerepét kölcsönösen a másikra hárították. Annyi kiderült: a gyilkosságot eredetileg augusztus 8-ára tervezték, de akkor O'Connor egyik barátnőjét is magával vitte a vacsorára. Ezért hívták meg másnap estére ismét vacsorára. Az étkezés előtt Maria megkérdezte tőle, nem akar-e kezet mosni. Amikor elindult lefelé a konyhába, a nő hátulról lelőtte. Mivel még hörgött, Fred egy feszítővassal agyoncsapta. A lapát és a mész már elő volt készítve. Az indíték nyereségvágy volt: O'Connor gyakran hencegett sikeres tőzsdespekulációival.

A nyereségvágyból elkövetett gyilkosság nem számított ritkaságnak Londonban. Ami a pert *cause célèbre*-ré, ünnepelt esetté tette, az a vádlott személye

volt: svájci nemesi családból származott, egzotikus akcentussal beszélt angolul és egy nagyvilági hölgy modorával lépett bírái elé. Ugyanakkor köztudomásúan ő volt a bűncselekmény értelmi szerzője. Az a hidegvér, amellyel csapdába csalta a fülig szerelmes vámellenőrt, Dickensre is megtette a hatását. A *Puszta ház*ban belőle formálta meg Lady Dedlock francia komornája, Mademoiselle Hortense alakját, aki lelövi Tulkinghorn ügyvédet. A házaspárt halálra ítélték. A Horsemonger Lane-en álló börtönépület tetején 50 000 néző előtt akasztották fel őket. A kivégzésre, amint ezt egyetlen újság sem mulasztotta el megemlíteni, Maria Manning fekete atlaszselyem ruhába öltözött. Az 50 000 néző egyike Dickens volt. Utána írt a *Times*ba egy felháborodott olvasói levelet, amelyben a tömegnek a látványosságban lelt nyers élvezetét nehezményezte. Még megérhette a látványosságok végét: 1868-ban Angliában beszüntették a nyilvános kivégzéseket.

Akkoriban a bűnügyi rendőrség is a legjobb úton volt ahhoz, hogy levesse gyermekcipőjét. Ahol Vidocqnak és minden kortársának alvilági ismereteire, türelmére, józan emberi eszére és elég gyakran a véletlenre kellett hagyatkoznia, utódaik már számíthattak a tudomány segítségére.

A Tiszából kifogott ismeretlen lány

Az azonosítás kényes tudománya

A forradalmak éve – 1848 – sem az áhított demokráciát, sem a birodalom egyesítését nem hozta meg a németek számára, lényeges változás következett be viszont a büntetőeljárási jogban. Angol és francia minta nyomán ekkortól fogva már Poroszországban sem hivatásos bíró, hanem tizenkét esküdt hozott ítéletet a vádlott bűnösségéről. A Rajna-vidéki porosz területeken, mint láttuk, már a francia megszállás időszaka óta léteztek esküdtszékek. Ezzel azonban még korántsem zárult le a laikus bíráskodás előnyeiről és hátrányairól folyó vita. Az új módszer bevezetése után már az első nagy port felvert eljárás során ismét fellángolt.

Ebben a perben a legérdekesebb kérdés nem a gyilkos, hanem az áldozat kiléte volt. 1849. szeptember 10-én a Spree folyó Charlottenburg és Spandau közötti fattyúágához közeli gyalogösvényen dolgozó munkások vérnyomokra lettek figyelmesek. Követték a nyomokat és a parti nádasban egy fej nélküli férfi holttestét fedezték fel. A feje úgy tizenöt lépésnyire hevert a testétől. Fölöttébb brutálisan volt összeroncsolva, arcát ütés és vágás okozta sebek tették felismerhetetlenné. Agyvelejéből tizenegy sörétet távolítottak el. A fej és a törzs összeillett, tehát egy és ugyanazon férfié volt. De ki lehetett az?

A kicsi vadász

A borzalmas felfedezés után négy nappal a gyilkosság helyétől nem messze, a Jungfernheidén sétálók egy ájult nőre bukkantak. Miután magához tért, elmondta, hogy ő Frölig drieseni színész felesége, a férje elhagyta és most Spandauban egy másik nővel él együtt. Ezért gyalog elindult Spandauba, ám a hosszú út fáradalmait nem bírta tovább. A leírás, melyet az eltűnt férfiról adott, ráillett az időközben elföldelt holttestre. Kiásták a tetemet, és Fröligné felismerte benne a férjét, öltözetében pedig annak ruhadarabjait. Amikor a rendőrségi vizsgálódást Driesenben folytatták, azt állapították meg, hogy ott senki nem ismer semmiféle Frölig nevű színészt. Kiderült, hogy állítólagos feleségét elmebajjal kezelik a Charitéban.

Ekkor Lychenben, egy uckermarki városkában jelentkezett Ebermann marhakereskedő felesége, aki szintén a férjét vélte felismerni abban a hirdetményben, amelyet a spandaui bíróság adott ki az eltűnt személyről. A ruhákat elküldték

Lychenbe, ahol azokat Ebermann-né az ő Gottlobja holmijaiként azonosította. Elmondta, hogy a férje augusztus végén cimborája, Franz Schall társaságában távozott otthonról, hogy Berlinben egy bizonyos Pfefferrel találkozzék. Azóta semmit sem hallott felőle. A trió nem volt ismeretlen a bűnügyi rendőrség számára. Ebermann, a cingár termete miatt „kicsi vadász" névre hallgató Schall és a kesztyűkészítő Pfeffer többszörösen büntetett előéletű útonálló, betörő és vadorzó volt. Előző évben Schall abba a gyanúba keveredett, hogy a Grunewaldban lelőtt egy erdészt. De a bűncselekményt nem tudták rábizonyítani.

Schallt és Pfeffert letartóztatták. A berlini főtörvényszék előtt azonban először csak Schall ellen emeltek vádat. Egy sor gyanújel szólt ellene – mindenekelőtt az, hogy szeptember 9-én együtt látták Berlinben Ebermann-nal, hogy szeptember 11-én zálogba csapta Ebermann ezüstóráját és hogy három olyan ingplasztront találtak nála, amely Ebermanné volt. Schall nem tagadta, hogy Ebermann-nal utazott Lychenből Berlinbe; de állítása szerint ott békésen elváltak egymástól. Az órát elmondása szerint Ebermann zálog gyanánt engedte át neki az általa rendezett útiköltség fejében. Az ingplasztronokat pedig valószínűleg Ebermann adta oda mosásra a feleségének – ezt azonban Schallné tagadta.

A tanú, aki látta Schallt és Ebermannt a gyilkosság előtti estén, Ebermann szeretője, egy bizonyos Hansen kisasszony volt. Télen egy ismeretlen férfi megpróbálta lelőni őt, azonban csak könnyebben sebesült meg. Amikor szembesítették Pfefferrel, megingott: hasonlít ahhoz a férfihoz, aki rálőtt, mondta, de valószínűleg mégsem az, mert a támadójának szőke volt a haja, nem fekete. A tárgyalóteremben nyugtalanság támadt. A publikum soraiból egy cédulát nyújtottak át az elnöknek, aki felolvasta: „Lehetséges, hogy Pfeffer a börtönben feketére festette a haját és az arcszőrzetét." A cédula a spandaui ügyésztől származott, aki személyes kíváncsiságból vett részt a tárgyaláson. Az elnök elrendelte, hogy Pfeffernek mossák meg a haját. Amikor visszatért, a haja lényegesen világosabb volt: kormot öblítettek ki belőle.

Miközben annak a férfinak a kiléte, aki a per legfontosabb tanúját el akarta hallgattatni, immár bizonyos volt, az áldozaté kétségessé vált. Egy Möwes nevű juhász azt állította, hogy még szeptember 10. után is látta Ebermannt. Mivel azonban köztudomásúlag látnoki képességekkel rendelkezett, az is előfordulhatott, hogy csak Ebermann szellemét látta. Komolyabban vehető tanúk elmondták, hogy Ebermann bal alsókarján tetoválás található. A tetoválást az orvosa is észrevette. Azonkívül ő többször is köpölyözte Ebermannt a csuklóján és a hátán, mégpedig mindig ugyanazon a helyen, úgyhogy a köpölyözés nyomán hegek keletkeztek. Azonban a szakértőnek, aki a tetemet vizsgálta, sem tetoválások, sem köpölyözés okozta hegek nem tűntek fel. Lehetséges, hogy a halott nem is Ebermann? Erre a tézisre támaszkodott a védő védőbeszéde: Ebermann nem az áldozat, hanem a gyilkos volt! Felismerhetetlenné tette a halottat, saját ruhadarabjait adta rá, és aztán meglépett Amerikába – mint rajta kívül még németek százezrei, akik az elbukott forradalom után hátat fordítottak hazájuknak.

A tetoválások dolgában attól a Casper titkos tanácsostól kértek szakértői véleményt, aki néhány évvel később megírta az akkoriban még zsenge bírósági orvostan első mérvadó művét. Casper megvizsgálta az invalidusok otthonában gyengélkedő kiszolgált katonákat és megállapította, hogy a tetoválások harminckét esetben tartósnak bizonyultak, négy esetben viszont nem. Ez az esküdteknek elegendő volt. Schallt „több mint hét szavazattal" bűnösnek nyilvánították. A főtörvényszék halálra ítélte.

Ám a járásbíróság kollégiuma, melynek jóvá kellett hagynia a halálos ítéleteket, nem találta meggyőzőnek a verdiktet. Kimerítő szakvéleményben taglalták, hogy álláspontjuk szerint sem a gyilkos, sem a meggyilkolt személyazonossága nem nyert minden kétséget kizáróan bizonyítást. A berlini alvilág berkeiben is az volt az uralkodó nézet, hogy Ebermann még él. Az esküdtbíróság elnöke és az ügyész egy úgyszintén részletes iratban védte meg az ítéletet. A miniszterek tanácsában az érem mindkét oldala terítékre került, és heves vitát váltott ki. Annyi világos volt: ha a király megsemmisítené az ítéletet, akkor ez eleve aláásná a nemrégiben bevezetett esküdtszék tekintélyét. Ez a jogpolitikai érv bizonyult döntőnek. A halálos ítéletet megerősítették. 1853. február 11-én a moabiti börtön udvarán Schall fejére lesújtott a hóhér pallosa.

Előzőleg még könnyített a lelkén. Először elismerte, hogy Ebermannt önvédelemből lelőtte. De a lefejezése előtti estén a vizsgálóbíró előtt megtette „legeslegvégső vallomását": „Ebermannt azért öltem meg teljes lelki nyugalommal, mert ettől az embertől meg kellett szabadulnom, ugyanis újabb és újabb komiszságokra akart rávenni folyton. Teljes belső lényem ráment volna, annyira behálózott és megfogott. El kellett intéznem, hogy szabaddá váljak és megmenthessem belső lényemet."

Az árulkodó fogak

Miközben a berlini főtörvényszéken a „kicsi vadász" elleni tárgyalás folyt, Bostonban egy olyan per kezdődött el, amelynek középpontjában szintén egy holttest azonosítása állt. A berlini esettel szemben az ügyben érintett szereplők nem alvilági figurák voltak, az áldozat, a vádlott és a tanúk egyaránt a város „brahmanjai", felmenőikre büszke patríciusai közé tartoztak. Akkora volt az érdeklődés, hogy tízpercenként 60 000 belépőjegyet adtak ki. A berlini esethez hasonlóan a vádlott tagadta a bűncselekményt, de gyanújelek alapján rábizonyították.

1849. november 23-ának délelőttjén dr. George Parkman orvos távozott az előkelő Beacon Hill negyedben levő házából. A doktor, aki praxisát feladva telekspekulációkkal foglalkozott és töméntelen pénzt keresett, szokásával ellentétben nem ment haza ebédelni, és vacsorára sem érkezett meg. Két nappal később John White Webster, a Harvard Medical School kémiaprofesszora jelentkezett az eltűnt férfi fivérénél és arról számolt be, hogy éppen 23-án fizette vissza fillérre Parkmannak a tőle kapott 483,64 dollár kölcsönt. Már előzőleg felmerült

a gyanú, hogy Parkman rablógyilkosság áldozata lett. Webster közlése megerősíteni látszott a gyanút.

Csak egyvalaki nem hitt benne – Ephraim Littlefield, a Medical School házmestere. Az épületet kétszer is átkutatta a rendőrség, de semmit nem találtak. Littlefieldben akkor ébredt fel a gyanú, amikor a zsugori Webster hálaadáskor egy pulykával ajándékozta meg, amit az elmúlt években soha nem tett. Éjszaka, míg a felesége őrködött, Webster laboratóriumában vésővel felbontotta a padlót és elégetett emberi testrészekre bukkant. Webster azt magyarázta a rendőrségnek, hogy egy olyan tetem maradványairól van szó, amellyel tudományos kísérleteket végzett. A halott protézise azonban megcáfolta: Parkman fogorvosa nagyon jól emlékezett arra a páciensre, akinek készítette.

Noha Webster továbbra is ártatlanságát bizonygatta, az esküdtek halálra ítélték. Csak az ítélet végrehajtása előtt vallotta be a tettet, de állítása szerint dührohamában követte el. Parkman nem volt hajlandó haladékot adni a kölcsön megfizetésére, hanem megfenyegette, hogy feljelenti az egyetem elnökénél: „Nekem köszönheti az állását. És azt is nekem köszönheti, hogy el fogja veszíteni!" Ha Webster hallgatott volna az ügyvédje tanácsára, és azonnal bevallotta volna tettét, alighanem elkerülhette volna a bitót. Így azonban 1850 augusztusában felakasztották. Amikor húsz évvel később Charles Dickens ellátogatott Bostonba, vendéglátói megkérdezték, milyen nevezetességet kíván elsőként megtekinteni. Villámgyorsan érkezett a válasz: „Azt a helyiséget, amelyben dr. Parkmant meggyilkolták!"

Rituális gyilkosság?

A bécsi Ringtheaterben pusztító tűzvész után, amelyben legalább hatszáz néző lelte halálát, a teljesen elszenesedett holttestek közül sokat ugyancsak a fogaik alapján tudtak azonosítani. E gigantikus feladatot Eduard von Hofmann törvényszéki orvos vezetésével hajtották végre. Két évvel később egy perben, amely a kettős monarchiát két, egymással bőszen hadakozó félre osztotta, ő volt az, aki több mint egy tucat ártatlanul vádolt embert mentett meg az akasztófától.

1882. április 1-jén a pészah ünnepe előtti sabbáton egy magyar faluban, Tiszaeszláron eltűnt Solymosi Eszter, egy tizennégy éves szolgálólány. A szóbeszéd tudni vélte, hogy a zsinagógában templomszolgaként tevékenykedő Scharf József rituálisan ölte le. Abban az antiszemita légkörben, amely akkoriban ismét egész Európában felütötte a fejét, sokan hittek a képtelen pletykának, másoknak pedig politikai okokból jött kapóra. A nyomozást vezető Bary József vizsgálóbíró az első kategóriába tartozott. Addig gyötörte Scharf gyermekeit, amíg azok azt nem vallották, hogy szemtanúi voltak a rituális gyilkosságnak. Az antiszemita sajtó tetszése közepette Scharfot és a zsidó hitközség további tizennégy tagját letartóztatták, házaikat átkutatták.

Ekkor egy olyan esemény következett be, amely meghiúsulással fenyegette a tervezett kirakatpert: június 18-án egy halott lányt fogtak ki a Tiszából. Bary megkönnyebbült, amikor a három falusi orvos megállapította, hogy a tetem nem lehet az eltűnt lányé: először is a bőrén semmiféle nyoma nincs a rothadásnak, tehát legfeljebb tíz nappal korábban érhette a halál. Másodszor: kitágult nemi szervei intenzív szexuális életre utalnak. Harmadszor: keze és lába feltűnően ápolt, ami azt jelenti, hogy soha nem végezhetett fizikai munkát vagy nem járhatott mezítláb. Mindez nem illett rá Eszterre. Amikor Bary kapott egy névtelen levelet, amelynek írója azt állította, hogy a vízi hullát azért vetették a zsidók a Tiszába, hogy hitsorsosaikról eltereljék a gyanút, a megrágalmazottakat is letartóztatták és veréssel vallomásra kényszerítették őket.

Bary és politikai cimborái kellemetlen meglepetésére a letartóztatottak védelmét nem holmi obskúrus zugügyvéd, hanem Eötvös Károly, az országgyűlés ragyogó szónoka vállalta. Eötvösnek sikerült elérnie, hogy a holttestet újból exhumálják és budapesti orvosok megvizsgálhassák. Ők arra a következtetésre jutottak, hogy az nagy valószínűséggel az eltűnt Solymosi Eszteré. Bary vonakodott attól, hogy szakvéleményüket az aktákhoz csatolják. 1883. június 13-án a megye székhelyén, Nyíregyházán elkezdődött a gyilkossági per. Eötvös nemcsak a budapesti szakértőket vonultatta fel, de egy kétségbevonhatatlan tekintély, a bécsi igazságügyi orvostan „katedrá"-ját birtokló Eduard von Hofmann szakvéleménye is a zsebében volt.

Hofmann bebizonyította a három falusi orvos súlyos tévedéseit: ha egy vízi hulla nem emelkedik fel a víz felszínére, hanem valamely akadály folytán benne marad a vízben, írta, akkor hónapokig friss marad. A nemi szervek laza volta éppoly kevéssé bizonyítja az intenzív szexuális életet, amiképpen a kéz és láb finomsága sem egy hölgy fényűző életvitelének jele – mindkettő a víz természetes hatása. Augusztus 3-án bizonyított ártatlanság okán felmentették az összes vádlottat. Eötvös könyvben dolgozta fel az ítéletet és annak előtörténetét. Arnold Zweig *Ritualmord in Ungarn* (Rituális gyilkosság Magyarországon) címmel színdarabot írt az esetről, Georg Wilhelm Pabst pedig egy filmet *(A per)* szentelt neki.

Hulla a kofferben

Hat évvel később Hofmann kollégája, Alexandre Lacassagne, a lyoni igazságügyi orvostan tanszék első vezetője hozta lázba egész Franciaországot egy halott azonosításával. 1889. augusztus 13-án egy Rhône menti faluban, Milleryben egy útépítő munkás meglepődve vette észre, hogy a part menti szedresben egy bűzlő jutazsák hever. Kioldozta, és legnagyobb rémületére egy idősebb férfi félig elrohadt, meztelen holttestére bukkant. A halottszemle során megállapították, hogy a férfit megfojtották. Másnap a szomszéd faluban egy csigát gyűjtő paraszt egy nagy fakoffer részeire bukkant, amelyek ugyancsak erősen szaglottak. Amikor megint felkeresték a szedrest, megtalálták a kulcsot. Az ismeretlen férfit nyilván

a kofferben szállították, mégpedig, az egyik címke tanúsága szerint, vonattal Párizsból Lyonba. Egy kocsis jelentkezett a rendőrségnél és elmondta, hogy a kofferrel három férfit fuvarozott Millerybe. Amikor elébe tették a lyoni bűnözőkről készült albumot, mindhármat azonosította. Rablógyilkosság miatt letartóztatták őket. Noha tagadtak, az ügy elintézettnek tűnt. A halottat eltemették.

Korántsem tekintette azonban elintézettnek az ügyet Goron, a Sûreté felügyelője. Meg volt győződve arról, hogy a halott Augustin Gouffé, párizsi bírósági végrehajtó, akinek eltűnését július 27-én jelentette be a sógora. A felügyelő elküldte Lyonba a sógort, de az nem ismerte fel a holttestet – mindenekelőtt azért nem, mert fekete volt a haja, nem pedig gesztenyebarna, mint Gouffée. Továbbá a kofferen látható címkéről ítélve az ismeretlen személynek már egy évnél régebb óta halottnak kellett lennie. Amikor lyoni kollégája elküldte neki a címkét, Goron nem hitt a szemének: a koffert 1889. július 27-én adták fel. A holttestet exhumálták, és másodszor is felboncolták. Lacassagne észrevette, hogy a térdkalács deformálódott, ami magyarázat volt Gouffé sántítására. Miután megmosta a halott haját, az megint gesztenyebarna lett. A mikroszkóp alatt összevetette a Gouffé hajkeféjében talált hajszálakkal és azt találta, hogy azok megegyeznek. November 22-én a párizsi bulvárlapok főcímei világgá harsogták: „Azonosították a kofferben talált hullát!"

Goron már gyanította is, ki lehetett a gyilkos. Ugyanazon a július 27-i napon nyomtalanul eltűnt egy Michel Eyraud nevű szélhámos. Előkerültek olyan tanúk, akik két nappal korábban szeretőjével, Gabrielle Bompard-ral együtt Gouffé társaságában látták. A nő feladta magát a rendőrségen, Eyraud-t egy akkori viszonyok között figyelemre méltó nemzetközi együttműködéssel szervezett különleges akció során – Kubában fogták el. A Lyonban letartóztatott három férfit szabadon engedték. A kocsis bevallotta, hogy a történetét csak azért találta ki, „hogy kedvére tegyen a rendőrségnek".

A bíróság előtt Eyraud és cinkosa kölcsönösen egymásra hárították a bűnösséget. A kettőjük által kieszelt forgatókönyv meglehetősen szokatlan volt: Gabrielle találkát beszélt meg Gouffével a lakására. Ott egy függöny mögött várakozott Eyraud, aki előzőleg a plafonra rögzített egy emelőszerkezetet, arra pedig ráerősítette a nő pongyolájának övét. Amikor Gouffé rávetette magát a díványon elomló nőre, az játékosan a férfi nyaka köré tekerte az övet. Ebben a pillanatban Eyraud meghúzta és a magasba lendítette a hurkot a rúgkapáló bírósági végrehajtóval együtt. A halott kulcsaival átkutatta annak irodáját, de a remélt pénzt nem találta meg, erre jól elpáholta segítőtársnőjét, majd bevégezte vele az aktust, amire a látogatónak már nem volt módja.

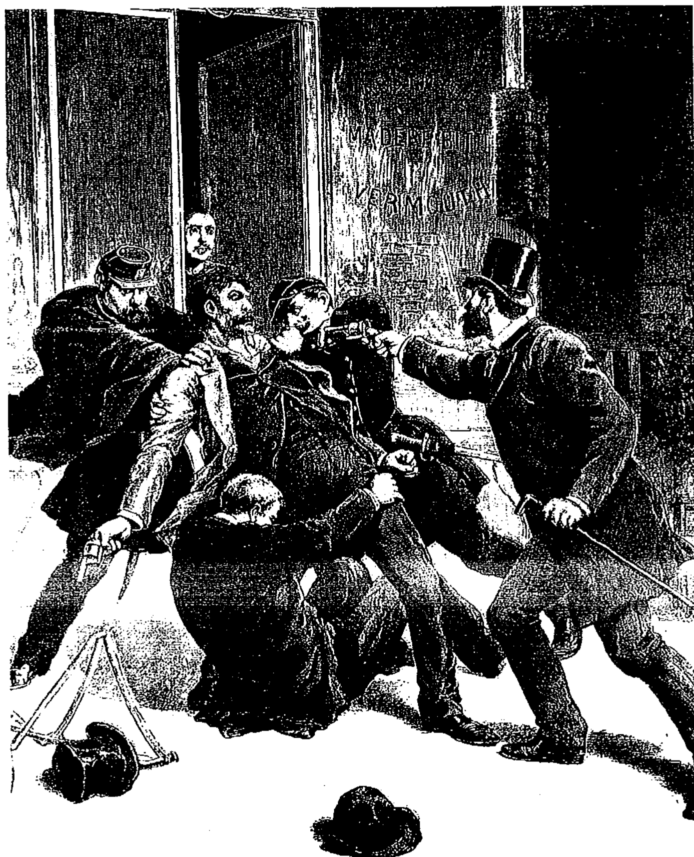
Eyraud-t 1891. február 2-án Louis Deibler bakó fejezte le. Gabrielle Bompard húsz év fegyházzal megúszta a dolgot. Joachim Maass *Der Fall Gouffé* (A Gouffé-ügy) című regényében a „a mocskos szennyvíz sarának feslettség-istennőjét" felmentik és még véghezvisz némi pusztítást a férfivilágban. Az igazi Gabrielle a fegyházban megírta memoárját, élete alkonyát pedig jegyszedőnőként töltötte egy párizsi moziban.

Monsieur Bertillon rögeszméje

A lyoni rendőrség és a tiszaeszlári vizsgálóbíró hónapokig ártatlan embereket tartott fogva. Felmerült a kérdés, vajon hogyan lehetne elkerülni az efféle mellé-fogásokat, és hogyan tudnák minden kétséget kizáróan megállapítani emberek személyazonosságát – nemcsak a tudomány korifeusai, hanem teljesen közönséges rendőrök is. Egy évvel a kis Eszter eltűnése előtt Franciaországban próbaképpen új módszert vezettek be, amelyet kitalálója, Alphonse Bertillon nyomán *bertillonage*-nak neveztek el.

A fényképezés jelentőségét a bűnügyi rendőrség is felfedezte. 1844-ben Brüszszelben tették közzé az első olyan körözőlevelet, amelyen a keresett személyről készült dagerrotípia szerepelt. Azonban csak a 19. század hetvenes éveiben vezették be a rendőrhatóságok egész Európában, hogy a letartóztatottakat szisztematikusan lefényképezték és a fényképeket albumokba gyűjtötték. A ráfordításokhoz és a bűnözők gyorsan növekvő létszámához képest a siker mérsékelt volt. Bertillon, aki kistisztviselőként dolgozott a párizsi rendőrség archívumában,

Az anarchista Ravachol elfogása

azt javasolta, hogy a szabókhoz, kalaposokhoz, cipészekhez és kesztyűkészítőkhöz hasonlóan az azonosítási szolgálatnál megfordult személyek testméreteit is rögzítsék. Az adatgyűjtésnek a családban hagyományai voltak: mind Bertillon apja, mind fivére statisztikus volt. A Quai des Orfèvres-i irodában dolgozó kollégái egészen addig nem fogadták különösebb lelkesedéssel e gyűjtőszenvedélyét, amíg aztán egy meglepő nyomozati siker el nem némította a bírálókat.

A kilencvenes évek elején a párizsiakat bombamerényletek sorozata riogatta. A merénylők – mint Európában máshol is – anarchisták voltak. Vezetőjük Ravacholnak nevezte magát. A név már 1889-ben felbukkant a saint-étienne-i rendőrség aktáiban: a lopás gyanújával rövid időre őrizetbe vett François Koenigstein kelmefestő anyjának volt ez a leánykori neve. A letartóztatott tolvaj testméreteit az új módszer szerint feljegyezték. Időközben több rablógyilkosság miatt is keresték őt. Amikor megérkezett Saint-Étienne-ből a Koenigstein testméreteit rögzítő kártya, és Bertillon kézhez kapta, mindent erre a lapra tett fel: a személyleírást továbbította a sajtónak. Két nap múlva, 1892. március 30-án a Véry vendéglő kocsmárosa felismerte Ravacholt és vad tusakodás után elfogta. A letartóztatott férfi büszkén tett hitet a polgári társadalom elleni harca mellett, viszont azt állította, hogy Koenigsteinhez semmi köze nincs. Több újság is élcelődött a rendőrség ügyetlen próbálkozásán, hogy holmi közönséges bűncselekményt akaszt egy politikai rebellis nyakába.

Két nappal a tárgyalás kezdete előtt levegőbe repült a Véry vendéglő, a kocsmárost maguk alá temették a romok. A párizsi bírók hálásak voltak, hogy az eljárást átadhatják a montbrisoni Loire kerületi esküdtbíróságának. Amikor Ravachol felfogta, hogy anarchista fenyegetőzései vidéken nem hatnak, levetette álarcát. Cinikus kacagás közepette vallotta be, hogy ő követte el Koenigstein bűncselekményét. Montbrisonban is Louis Deibler jelent meg úti guillotine-jával és 1892. július 11-én végrehajtotta a halálos ítéletet.

Bertillon ötlete kiállta a próbát. Egész Európában követték. A világ azonban nem állt meg. Bertillon módszerét diadala után tíz évvel egy másik, még megbízhatóbb eljárás – a daktiloszkópia – váltotta fel. Tudományos hitelét Bertillon addigra már eljátszotta, minthogy belegabalyodott a grafológiába és a híres *bordereau*-t, a német katonai attasé papírkosarában talált jegyzéket a tévesen megvádolt Dreyfus kapitánynak tulajdonította. Casimir-Périer államelnök, aki személyesen fogadta, a beszélgetés után úgy nyilatkozott róla, hogy „nemcsak furcsa ember, de teljesen bolond is".

Az ujja hegyéről ismerjétek fel

Hogy minden embernek más az ujjhegye, azt már a régi kínaiak is tudták. Ők nemcsak aláíratták az okmányokat, hanem a biztonság kedvéért ahhoz is ragaszkodtak, hogy az érintett az ujjlenyomatát is rajtuk hagyja. William Herschel, a híres asztronómus egyik unokája, akit 1858-ban Indiába helyeztek, kínai keres-

kedők között ismerte meg ezt a szokást. Úgy látta, ez segítheti ki abból a dilemmából, amely meglehetős zavarba ejtette hivatalát: amikor az indiai veteránok nyugdíját fizették ki, minduntalan szabálytalanságokat követtek el. Minthogy a kedvezményezettek nem tudtak írni, gyakran egyforma nevet viseltek és úgy hasonlítottak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz, s a tisztviselők tanácstalanok voltak, ha egy veterán újra megjelent és másodszor is kérte a nyugdíját. Herschel kezdeményezésére a kifizetés alkalmával mindenki ujjlenyomatával nyugtázta a pénz átvételét. Herschel ez után készített egy ellenőrző kártyát, mire a szélhámoskodások egy csapásra megszűntek. Amikor ő maga nyugdíjba ment, és tapasztalatait 1881-ben közzétette a *Nature* című lapban, csalódottan kellett megállapítania, hogy nem ő volt az első. Henry Faulds skót orvos, aki Tokióban japán ujjlenyomatokat tanulmányozott, néhány héttel megelőzte.

Próbálkozásaival, hogy a módszert más hivatalokkal is elfogadtassa, Herschelnek nem volt szerencséje. Darwin unokaöccse, Sir Francis Galton antropológus érdeklődését viszont felkeltette. *Fingerprints* (Ujjlenyomatok) című könyvében Galton 1892-ben bebizonyította a papilláris vonalak változatlanságát és egyediségét, és Bertillon módszerével szemben a daktiloszkópia előnyeit méltatta. 1894-ben lepleztek le első ízben gyilkost ujjlenyomat alapján – Mark Twain *Puddingfejű Wilson* című regényében, melyben a címszereplő kedvtelésből gyűjt ujjlenyomatokat.

Ellenben még beletelt néhány évbe, mire az ujjlenyomat alapján történő azonosítást gyakorlatban is alkalmazni kezdték. Kellett hozzá egy egyszerű, gyorsan megtanulható osztályozási rendszer. Ezt a feladatot egy másik brit gyarmati tisztviselő oldotta meg, Edward Henry, Bengália tartomány rendőrfőkapitánya. 1897-ben az ő szorgalmazására szüntették meg egész Indiában a hosszadalmas méréseket és vezették be az ujjlenyomattal ellátott adatlapokat. A siker átütő volt. A rendőrség egy szempillantás alatt háromszor annyi bűnözőt kapott el, mint a régi rendszer alapján. Mindazonáltal amikor a rá következő évben ujjlenyomat alapján azonosítottak egy szolgálót, aki megölte és kirabolta egy teaültetvény intézőjét, a bíróság visszariadt attól, hogy halálos ítéletet szabjon ki: túlságosan új, túlságosan kipróbálatlan volt a bizonyítási eszköz. A vádlottat csupán rablás miatt ítélték el.

Az anyaország 1901-ben vette át a módszert, amely Indiában olyan pompásan bevált. Henryt a CID, a Scotland Yard bűnügyi részlege vezetőjévé nevezték ki. Négy évvel később – Henry időközben a Scotland Yard főnökévé lépett elő – Londonban, egy Deptford negyedben történt kettős gyilkosság után a rendőrség egy kifosztott pénzes ládán egy hüvelykujj lenyomatát biztosította. Nem az egyetlen, de a legfontosabb gyanújel volt ez a hírhedt testvérpár, Alfred és Albert Stratton elleni perben. A védők megtettek minden tőlük telhetőt, hogy elbagatellizálják az aprócska, majdhogynem láthatatlan nyom bizonyítóerejét. A koronaügyész azzal vágott vissza, hogy az összes esküdt jobb hüvelykujjáról lenyomatot vétetett és a különbségeket szakértőkkel elemeztette. A pedagógiai közjáték meghozta a gyümölcsét: a zsűri bűnösnek mondta

ki a Stratton testvéreket, a bíró pedig halálra ítélte őket. A daktiloszkópia csatát nyert.

A többi ország követte a brit példát. A Sûreté még egy darabig kitartott a testméreteket rögzítő adatlapok mellett, és arra szorítkozott, hogy azokat ujjlenyomatokkal egészítette ki. De nem érezte igazán a magáénak: amikor 1911-ben ellopták a Louvre-ból a „Mona Lisá"-t, Bertillon nem jutott a tolvaj nyomára, noha a festmény keretén találtak egy ujjlenyomatot és az szerepelt is a kartotékában. Bertillon halála után a módszerétől is elbúcsúztak Párizsban. Ma szerény reneszánszát éli: a nem hamisítható útlevelek kikísérletezése során az európai és amerikai hatóságok ismét számításba veszik a biometrikus adatokat.

Egy pennsylvaniai bíró nemrég egyenesen arra ragadtatta magát, hogy az ujjlenyomatokat megbízhatatlannak nyilvánítsa. Ez azok közé a furcsaságok közé tartozik, amelyekkel az amerikai igazságügy rendre meglepi a világot, és az a kivétel, amely erősíti a szabályt. A szabály viszont így hangzik: mielőtt feltalálták volna a DNS-elemzést, amelyről majd még hallani fogunk, az ujjlenyomatok összevetése számított a bizonyítóeszközök etalonjának. Hogy a segítségével kilátástalannak tetsző eseteket is meg lehet oldani, azt látványosan igazolta egy szokatlan nyomozás Blackburnben, egy vigasztalan közép-angliai iparvárosban.

1948. május 15-én eltűnt egy négyéves kislány a Queens Park Hospital gyermekosztályáról. Megerőszakolva, szétzúzott koponyával találtak rá a kórház területének szélén. A gyerek ágya alól előkerült palackon ujjlenyomatokat is találtak, ezek azonban nem a kórházi személyzettől származtak. A borzalmas bűncselekmény akkora megütközést keltett, hogy a rendőrség úgy érezte, ez rendkívüli akcióra bátorítja fel. Blackburn minden tizenhat éven felüli férfi lakosát felszólították, hogy önként adjon ujjlenyomatot. A rendőrség házról házra járt és 45 000 ujjlenyomatot gyűjtött össze. De az, amelyet a palackon találtak, nem volt közöttük. Már éppen le akarták fújni az akciót, amikor az egyik hivatalnok azt javasolta, hogy a névjegyzéket hasonlítsák össze még egyszer az élelmiszerjegyre jogosultak listájával. És láss csodát: 800 név volt a különbség. Ezek között volt a huszonkét éves Peter Griffith is, akinek az apja szellemi fogyatékos volt és aki jól ismerte a kórházat, mivel gyerekként hosszabb időt töltött ott. Az ujjlenyomatai megegyeztek a palackon találtakkal. Letartóztatták, ő pedig bevallotta a tettét.

A vér egy különleges nedv

Míg a rendőrhatóságok nekifogtak, hogy szisztematikusan lajstromba vegyék az ujjlenyomatokat, az orvostudomány egy másik területen tett jelentős előrelépéseket: Paul Uhlenhuth, a greifswaldi egyetem tanársegédje 1900-ban kifejlesztett egy eljárást, amellyel meg lehetett különböztetni egymástól az állati és az emberi vért. 1901-ben Karl Landsteiner, a bécsi Wilhelminen-Hospital patológusa felfedezte a vércsoportrendszereket. Ugyanabban az évben bizonyosodott be első ízben Uhlenhuth módszerének kriminalisztikai haszna.

1901. július 1-jén két gyerek: a nyolcéves Hermann Stubbe és hatéves Peter öccse nem érkezett haza vacsorára. Az apa Göhrenben, egy rügeni tengeri fürdőhelyen volt fuvarozó. Néhány szomszédjával a fiúk keresésére indult, de hamarosan feladta. Csak másnap reggel találtak rá a két holttestre. A tettes levágta a fejüket, karjukat és lábukat, törzsüket felmetszette, belső szerveiket szétszórta az erdőben. Három héttel korábban egy paraszt ugyanígy feltrancsírozva talált rá hét birkájára egy Göhren melletti mezőn. Szemlátomást egy vértől megittasuló, megszállott kéjgyilkos garázdálkodott a környéken. A paraszt látott elfutni egy férfit és bízott benne, hogy azonosítani tudja.

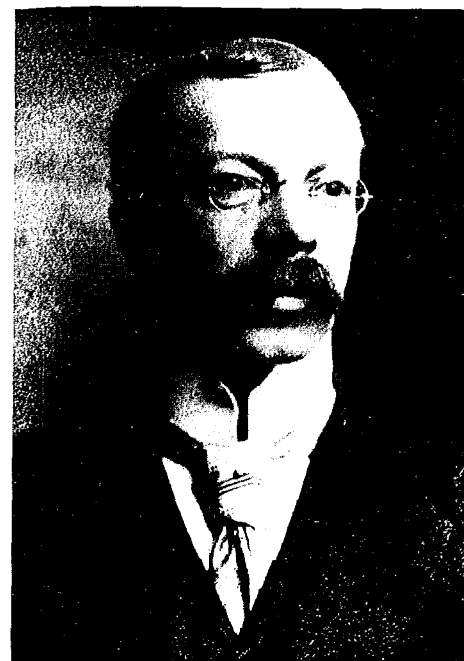
Egy zöldségkereskedő asszony megfigyelte, hogyan szólítgatja meg a gyerekeket Ludwig Tessnow, a szomszédos Baabe faluba való asztalossegéd. Tessnow-t letartóztatták és szembesítették a paraszttal. Az felismerte. Tessnow azonban határozottan cáfolta, hogy bármi köze volna a dologhoz: amikor a ruházatán látható sötét foltok után érdeklődtek, azokat a fapáccal magyarázta. A greifswaldi vizsgálóbíró emlékezett arra, hogy három évvel azelőtt Osnabrück közelében ugyanilyen módon mészároltak le két kislányt. A rendőrség akkor is egy asztalossegédet tartóztatott le, de aztán futni hagyták, mert nem tudták megcáfolni, hogy az öltözékén levő foltok fapáctól származnak. A vizsgálóbíró bekérette az aktát: azt a férfit Tessnow-nak hívták!

A rejtvény első részét a jó emlékezet oldotta meg, a másodikat pedig a földrajzi véletlen. Greifswaldban, a kicsiny egyetemi városkában egészen az igazságügyi berkekig eljutott a szóbeszéd az ifjú tanársegéd kutatásairól. Uhlenhuth megkapta a várva várt lehetőséget, hogy felfedezését egy gyakorlati eseten demonstrálhassa. Bebizonyította, hogy a Tessnow munkaruháján fellelt foltok valóban ártalmatlanok, azok azonban, amelyeket az ünnepi felöltőjén találtak, nem: ezek közül huszonkettő emberi vér, kilenc pedig birkavér volt. Tessnow-t halálra ítélték, Uhlenhuthból pedig híres ember lett.

Dr. Crippen hajónkon van

Mindazonáltal egy amerikai kollégája jóval nagyobb hírnévre tett szert – noha nem szakértőként, hanem mint gyilkos. Dr. Crippen esete szemléletesen illusztrálja azt az előrehaladást, amit a kriminalisztika fennállása első száz évében tett: bár a hullából alig maradt valami, mégis eredményesen tudták azonosítani. Ugyanakkor először mutatták ki egy gyilkossági perben a narkózisnál alkalmazott, nagyobb adagban azonban halálos scopolamint. És először fogtak el gyilkost a drót nélküli telegráf segítségével.

Dr. Hawley Harvey Crippen azért költözött Londonba, mert lengyel felesége, Cora, aki a Belle Elmore művésznevet vette fel, világraszóló opera-énekesnői karrierről álmodott. Azonban a legnagyobb szerep, amelyet eljátszhatott, az a Music Hall Ladies Guild pénztárosáé volt. Csalódását a férjén töltötte ki, akit a tárgyaláson megjelent valamennyi tanú különösen szeretetre méltó, derék emberként

Dr. Crippen

dicsért. 1910. január 31-én Crippenék Hilldrop Crescent-i házában két idősebb színész, Mr. és Mrs. Marinetti vendégeskedett. Két nappal ez után a Ladies Guildhez levél érkezett, amelyben a pénztárosnő leköszönt tisztségéről: visszautazik Amerikába, írta, hogy egy beteg rokona ápolásának szentelhesse magát. Crippen ugyanezt mondta Marinettiéknek.

Februárban a Ladies Guild bált rendezett. Crippen rendelői asszisztensnője, Ethel Le Neve kíséretében jelent meg. Egyes ladyknek feltűnt, hogy az ifjú hölgy Mrs. Crippen ékszerét viseli. Március elején a nő beköltözött a Hilldrop Crescent-i házba. Húsvétkor Marinettiék Dieppe-ből táviratot kaptak, amelyben Crippen értesíti őket a szomorú hírről, miszerint Cora Los Angelesben tüdőgyulladásban elhunyt. Ekkor mégiscsak gyanússá vált az életerős lengyel asszony váratlan halála. Cora egyik barátnőjének férje kaliforniai üzleti útján tudakozódott az ügyben, és azzal a hírrel tért vissza, hogy Los Angelesben nem tudnak az asszony haláláról.

Július 6-án Crippent felkereste Dew főfelügyelő. Crippen bevallotta, hogy mivel botránytól tartott, valótlanságot terjesztett: Cora életben van. Elhagyta őt és egy régi barátjához költözött Amerikába – hogy hová, azt nem tudja. A felügyelő megkérte, eltűnt feleségéről adjon személyleírást, amely alapján meg lehet keresni. Amikor másnap ismét elment Crippenhez, üres volt a ház. A rendőrség a szenespince padlója alatt egy kicsontozott emberi maradványokat tartalmazó pizsamakabátot fedezett fel. Hogy a hozzá tartozó fej, a csontváz és a végtagok hol lehettek, sosem derült ki.

A körözőlevél elérte a „Montrose" nevű brit személyszállító gőzhajót is, amely július 20-án futott be Antwerpenbe, ahol egy bizonyos Mr. Robinson és John nevű fia csatlakozott az utasokhoz. A kapitánynak feltűnt, hogy John étkezési szokásai „most ladylike" és hogy apa és fia önfeledten turbékolnak egymással. Rádiótáviratot küldött a hajózási társaságnak, az pedig értesítette a Scotland Yardot. Dew július 23-án Liverpoolban még éppen elérte a „Laurentic" gyorsgőzöst, amely a „Montrose" elébe vágott, mielőtt az megérkezett volna québeci végállomására. Az orvost és asszisztensnőjét letartóztatták.

Bernard Spilsbury bírósági orvos szakértőnek, aki öt évvel később George Joseph Smitht, a „fürdőkádas gyilkost" leplezte le, sikerült egy heg alapján Cora Crippen altesteként azonosítania a maradványokat: az asszony, mielőtt

Londonba érkezett, nőgyógyászati műtéten esett át. Spilsbury kollégáját, William Willcoxt egy Oxford Street-i patikus méregnyilvántartó könyve vezette nyomra, Crippen nála vásárolt öt gramm hyoscint (scopolamint): Willcox olyan növényi mérget mutatott ki a gyomorban, a bélben, májban és vesében, amelyről a gyilkos jó okkal feltételezhette, hogy soha nem fogják felfedezni. Crippen a végsőkig tagadott. Az esküdtszék azonban a gyanújelek alapján bűnösnek ítélte. 1910. november 23-án akasztották fel.

Ethel Le Neve-t felmentették. Megváltoztatta a nevét, férjhez ment egy Mr. Smith nevű emberhez, két gyereket szült tőle és 1965-ben halt meg. A gyerekek csak húsz évvel később, akkor tudták meg, ki volt az édesanyjuk, amikor egy újságíró, aki könyvet írt a Crippen-perről, megtalálta őket és interjút készített velük.

A gyilkossági eset kitörölhetetlenül megmaradt az angolok emlékezetében. A szenespincében fellelt hullamaradványok, a férfinak öltözött szerető és a menekülő pár szenzációs elfogása a nemzetközi folklór részévé váltak. Már egy évvel a per után megjelent egy könyv, amely nevetségessé tette a morbid háromszöget: Storer Clouston *His First Offence* (Első ízben elkövetett bűntett) című regényében a rendőrség azzal gyanúsítja meg Molyneux-t, a botanikust és titkos krimiszerzőt, hogy megölte a feleségét és meglépett a cselédlánnyal. Valójában Mrs. Molyneux azért rejtőzködik, hogy eltitkolja azt a kínos tényt, hogy szakácsnője felmondott és vendégeinek saját kezűleg kénytelen elkészíteni a vacsorát. Az alapötletből következő bohózatszerű bonyodalmakat Marcel Carné filmesítette meg *Furcsa dráma* címmel. A végtelen történet musical formájában – *Belle or The Ballad of Doctor Crippen* (Belle, avagy Crippen doktor balladája) – 1961-ben érte el a londoni West Endet, azonban csak hat hétig időzött ott. 1978-ban jelent meg a *Dr. Crippen's Diary: An Invention* (Dr. Crippen képzelt naplója) című könyv, amelynek szerzője, Emlyn Williams, a drámaíró, rendező és színész a szelíd gyilkos gondolatvilágába próbált belehelyezkedni.

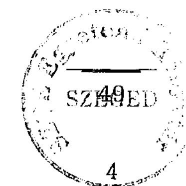
Létezik-e született bűnöző?

A 19. század második felében hatalmas lépést tett előre a kriminalisztika. Mindazonáltal az a közkeletű hiedelem, mely szerint „a világ minden rejtélye" – hogy egy akkori bestsellert, Ernst Haeckel német természettudós könyvét idézzünk – megfejthető, olykor nem akármilyen tévutakra is vezetett. Galton kutatásai nem korlátozódtak az ujjhegyekre. Azzal, hogy büntetett előéletű személyekről készült fényképeket vetett össze, a bűnöző tipikus küllemét próbálta meghatározni. Galton találta fel az eugenikát, amely a pozitív örökletes adottságok továbbörökítésének támogatásában és a negatívakénak megakadályozásában fogalmazta meg célját – s amelyre, miután a nácik kezébe került, mindmáig sötét árnyék borul.

A genetikai haladásban hitt Cesare Lombroso, olasz orvos és antropológus is. *A bűnöző ember* című fő művével 1876-ban ő alapította meg a kriminológiát.

Lombroso meg volt győződve arról, hogy a bűnöző hajlam örökletes és testi anomáliák formájában jelenik meg. Így írta le a gyilkos típusát: „A gyilkosok tekintete üveges, hideg, merev, szemük némelykor véraláfutásos. Orruk nagy, gyakorta sas- vagy még inkább héjaorr. Álluk erőteljesen előreugró, fülük hosszú, orcájuk széles, hajuk göndör, dús és sötét. Ajkuk keskeny, szemfogaik nagyok. Gyakori náluk a szemremegés, szintúgy a féloldali arcrángás, miközben a szemfogaikat mintegy vigyorogva vagy fenyegetően mutogatják."

Casper titkos tanácsos, akit a „kicsi vadász" elleni perben szereplő szakértőként ismertünk meg, másfajta tapasztalatokra tett szert. Ő a következő mondattal kezdte visszaemlékezéseit: „Az én gyilkosaim mind úgy néztek ki, mint a hamvas leányok." A legtöbb sorozatgyilkos valóban egyáltalán nem hasonlított Lombroso karikatúrájára. Általánosításait ma már egyetlen követője sem veszi védelmébe. De a kortársaira ellenállhatatlan vonzerőt gyakorolt. Jean Charcot neurológus, aki Freudot a tudattalan ösvényére terelte, megszerezte magának a guillotine-nal kivégzett Ravachol fejét, és azt két részre osztotta. Azonban az a reménye, hogy az agyi adottságok és a kriminalitás pszichoszomatikus összefüggésének nyomára bukkan, mégsem teljesült. 1975-ben a diákok ellopták a Salpêtrière-ből a koponya fel nem boncolt felét és a Pantheonban állították fel, ahol a francia nemzet nagyjai vannak eltemetve. Ma formalinnal konzerválva ismét eredeti helyén található.

SZEGED

Pofonegyszerű, kedves Watsonom

A bűnügyi regény és szuperhősei

A bűnügyi rendőrség létrejötte olyan következményekkel járt, amelyeket alapítói nem láthattak előre. Jó harminc évvel az után, hogy François Vidocq a Sûreté szolgálatába lépett, új irodalmi műfaj született – a bűnügyi regény. Még pontosabban fejezi ki a lényegét az angol *detective novel* fogalma. Hiszen ezeknek a regényeknek az olvasóját nem a bűncselekmény maga, hanem a felderítése érdekli. *Who done it?* Ki tette? A klasszikus minta szerint a gyilkosság a történet elején, a gyilkos leleplezése pedig a végén következik be. A felszabadító pillanatot, amelyben a nem-tudás tudásba csap át, a poétikáról írt tankönyvében már Arisztotelész leírta és *anagnoriszisz*nek nevezte. Ez az a pillanat, amelyre minden krimi ki van hegyezve.

Amikor Arisztotelész megírta tankönyvét, természetesen jól ismerte a mondát Oidipusz thébai királyról, aki szüleit nem ismervén, apját megöli, és anyját veszi feleségül. Szophoklész tragédiáját, amely a mondának végleges formáját megadta, ha úgy tetszik, akár a világirodalom első detektívtörténetének is nevezhetjük – egy ilyen poént persze Conan Doyle stílustalanságként helytelenített volna. A detektív maga a tettes. A nyomozót a rejtély nyitjára rávezető orákulum sem igen aratott volna sikert Doyle-nál. Az apja gyilkosa után fürkésző Hamlet dán királyfi ellenben ugyanúgy cselekszik, mint Sherlock Holmes, és megfigyelőképességére hagyatkozik: a gyilkosságot vándorszínészek csoportjával színjátékként megrendezi, és várja a gyanús nagybácsi reakcióját, ami nem is marad el. A dráma vége, üldöző és üldözött közös halála ismét csak disszonáns volna egy krimiben. Doyle, aki ugyanilyen módon próbált megszabadulni hősétől, olvasói körében dühödt tiltakozást váltott ki. Tíz évvel az után, hogy Holmest esküdt ellenségével, Moriarty professzorral vívott tusakodásában elnyelte a föld, egy amerikai kiadó jóvoltából, aki 30 000 dollárt fizetett a feltámasztásáért – sértetlenül tért vissza.

Még mielőtt a regényszerzők gyilkossági történetek kitalálásához fogtak volna, a piacot a jogászok hódították meg ismeretterjesztő szakkönyveikkel. Közülük az első és leghíresebb François Gayot de Pitaval francia ügyvéd volt, aki 1734 és 1743 között *Causes célèbres et intéressantes* (Híres és érdekes perök) címmel gyűjtötte egybe és dolgozta fel a nevezetesebb bűneseteket. Róla húsz kötetben neveztek minden későbbi bűnügyi krónikát pitavalnak. Julius Eduard Hitzig berlini bűnügyi tanácsos és barátja, a Willibald Alexis művésznéven jobban ismert Wilhelm Häring 1842-ben *Der neue Pitaval* (Az új Pitaval) címmel indított „a világ legérdekfeszítőbb bűnügyi történeteit" tartalmazó könyvsorozatot.

Hatvan kötet jelent meg belőle, majd a 20. században ezeket továbbiak követték. Amikor Egon Erwin Kisch, a „száguldó riporter" könyv formájában is publikálta korábban írt bűnügyi riportjait, kötetének ugyancsak a *Prágai Pitaval* címet választotta. Angliában pedig 1773-tól kezdve a *Newgate Calender* tájékoztatta a publikumot a legprominensebb közveszélyes bűnözők előéletéről. A kalendárium egy olyan börtönről kapta nevét, amely szabadtéri színházként nőtt a londoniak szívéhez: az előtte levő téren hajtották végre a nyilvános kivégzéseket.

A kalendáriumból nőttek ki az úgynevezett „Newgate-regények" *(Newgate novels)*, amelyek minden aggály nélkül vegyítettek *tényt* és *fikciót*, és valóságos bűnözőkből érzelmes regényhősöket faragtak. *Catherine* című regényében (1839) William Thackeray azzal parodizálta a népszerű műfajt, hogy hősnőjét, Catherine Hayest, aki két albérlője segítségével meggyilkolta és apró darabokra vagdosta a férjét, ugyanilyen modorban dicsőítette fel. Röviddel ez után új főszereplő lépett színre, aki a gyilkosnál is jobban lebilincselte az olvasók érdeklődését – a detektív.

Auguste Dupin, minden amatőr detektívek ősapja

Amikor Edgar Allan Poe amerikai újságíró, lírikus és prózaíró megteremtette az első detektívet, ez a kifejezés még nem is létezett. Az 1841-ben a *Graham's Magazine*-ben megjelent *A Morgue utcai kettős gyilkosság* című elbeszélésében César Auguste Dupin lovag, egy dekadens francia nemes nyilvánvaló indíték megléte híján oldja meg egy bestiális kettős gyilkosság rejtélyét: a tettes egy orangután. Dupin az ősapja a világirodalom minden amatőr detektívjének. Miként Sherlock Holmes, Brown atya, Hercule Poirot és Lord Peter Wimsey, ő is profikat megszégyenítő képességeknek van birtokában – zseniális megfigyelő, kiváló kombinatív készséggel, látnoki intuícióval rendelkezik. A való életben a magándetektívek házasságtörőkkel és késlekedő adósokkal foglalatoskodnak. A bűnügyi regény világában, ahol a rendőrségnek gyakran túl sok minden szakad a nyakába, gyilkosokat üldöznek.

Dupin három történetben szerepel. Ezek közül kettő merő fikció. A harmadikban Poe megtörtént esetet dolgozott fel. 1841. július 28-án egy fiatal nő alaposan helybenhagyott holttestét húzták ki a Hudson folyóból. Az azonosítás során kiderült, hogy az áldozat Mary Rogers, egy New York-i szivarbolt eladónője. A gyilkost nem találták. A *Marie Roget rejtélye* a történetet áthelyezi Párizsba, ahol Dupin, anélkül, hogy szobáját egy pillanatra is elhagyná, pusztán újságcikkek alapján rekonstruálja a gyilkosságot, és kideríti, hogy a tettes Marie szeretője, egy sötét hajú tengerésztiszt. A zseniális detektívnek azonban az volt a pechje, hogy 1842 októberében napvilágra került egy másik magyarázat: egy New Jersey-i kocsmárosné bevallotta, hogy házában magzatelhajtást végeztek, amelyet Mary Rogers nem élt túl. Az után vetették a holttestet a Hudsonba. Ezért a könyvváltozatban Poe beérte azzal a száraz közléssel, hogy Dupin éles elméjű megfontolásai vezettek a „kívánt eredményhez".

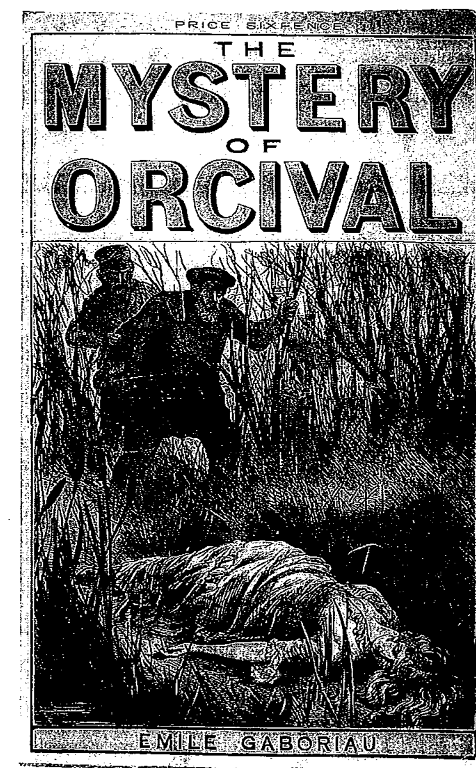
A Dupin által folytatott tevékenység elnevezését csak Charles Dickens honosította meg az irodalomban. Számos kollégájával ellentétben nagy tiszteletnek örvendett rendőri berkekben. Barátság fűzte Field főfelügyelőhöz, a Scotland Yard nyomozórészlegének vezetőjéhez, alakját a *Puszta ház* című regényének (1853) Bucket felügyelőjeként örökítette meg: ő leplezi le a Tulkinghorn ügyvédet meggyilkoló nőt. A világirodalomban Bucket az első olyan detektív, aki ilyen minőségében jelenik meg. A *Puszta ház* pedig az első olyan regény, amely egy hamis nyommal (*red herring*) az orránál fogva vezeti az olvasót: Lady Dedlock kétes múltja téves nyom, nem a gyilkosság valódi indítéka. Mégsem volna helyénvaló, ha a *Puszta ház*at bűnügyi regénynek neveznénk: a cselekményszálak túlságosan is sokrétűek. A középpontban álló örökösödési és szerelmi bonyodalmakhoz képest a gyilkosság csupán másodlagos jelentőségű.

Cuff őrmesternek, aki Wilkie Collins *Moonstone* (Holdkő) című regényében (1868) az ellopott gyémánt után nyomoz, szintén megvolt az élő mintája a Scotland Yardnál. Whicher felügyelő 1860-ban egy somersetshire-i gyermekgyilkosság után vált országszerte ismertté. Ő vette őrizetbe a tizenhat éves Constance Kentet azzal a gyanúval, hogy féltékenységből megfojtotta négyéves mostohaöccsét, Savile-t. A nyilvánosság felháborodással fogadta a letartóztatást. Minthogy a helyi rendőrség is berzenkedett a Scotland Yard beavatkozásával szemben, a kislányt szabadon engedték. Whichernek távoznia kellett a szolgálatból. Négy évvel később fényes rehabilitációban volt része: a zárdába vonult Constance bevallotta a gyilkosságot. Cuff őrmester karrierje is megtörik: még mielőtt megtalálná a gyémántot, felmentetik tisztségéből.

Gyilkosság kell, véres gyilkosság

Dorothy Sayers, Lord Peter Wimsey alakjának kiötlője elismerően nyilatkozott Cuff gyémántvadászatáról, úgy vélekedett, ez a „legjobb bűnügyi regény, amelyet valaha írtak". Nem kétséges, hogy a „Holdkő" ragyogóan felépített, izgalmas ponyva. De hogy igazat adunk-e Miss Sayersnek, az attól függ, hogy mit várunk egy bűnügyi regénytől. Az a gyilkosság, amely csak a könyv vége felé történik meg, inkább utóirat, nem pedig az a motor, amely a történetet elindítja. Lényegében egy lopásról van szó, és ezzel a krimikedvelők zöme nem éri be. „Ha úgy rendelhetne bűncselekményt, ahogy az ember ebédet rendel", fordul Hercule Poirot az ő Watsonához, Hastings kapitányhoz, „akkor Ön mit választana?" Hastings így felel: „Rablást? Pénzhamisítást? Nem, nem hiszem. Az inkább vegetáriánusoknak való. Gyilkosság kell, véres gyilkosság, és minden, ami hozzátartozik." „Húsz szabály bűnügyi regények szerzői számára" című művében S. S. Van Dine, a rátarti Philo Vance detektív életre hívója is nélkülözhetetlen kelléknek tartja a hullát – „mennél holtabb, annál jobb. A gyilkosságon kívül egyetlen bűncselekmény sem ér meg háromszáz oldalnyi felhajtást." Úgyszólván minden szerző ehhez a játékszabályhoz tartotta magát.

Bizonyára akadtak kivételek, Sherlock Holmes és Brown atya sokszor nem átallották zsenijüket olyan esetekre pazarolni, amelyek még büntetőjogi értelemben sem voltak jelentékenyek. Doyle sógorát, E. W. Hornungot és Maurice Leblanc-t mestertolvajaik, Raffles és Arsène Lupin tették híressé. De ezek a kivételek csak erősítik a szabályt. Az „úri tolvaj" *(gentleman thief)*, Robin Hood utóda csupán egy lábjegyzet maradt a bűnügyi regény történetében.

A detektívregény francia atyja Angliában is lelkes olvasókra talált

Az első igazi bűnügyi regény megírásának dicsőségét egy francia szerző érdemelhette ki. Émile Gaboriau A *Lerouge-ügy* című regénye, amely 1863-ban a *Le Pays* című napilap *feuilleton* rovatában, majd 1866-ban könyv formájában jelent meg, egyértelműen Poe hatásáról tanúskodik, akinek műveit nem kisebb nagyság fordította le franciára, mint Charles Baudelaire. Ahogy Poe-nál, úgy itt sem Lecoq, a derék felügyelő és pláne nem Gévrol, a Sûreté öntelt vezetője deríti fel Leroux özvegyének meggyilkolását, hanem a zseniális amatőr Tabaret „papa". De Dupinnel ellentétben Tabaret nemcsak tehetségére hagyatkozik, hanem nadrágja szárát nem kímélve hajlandó tocsogni a sárban, hogy nyomokat keressen. Amikor megkérdezik tőle, hogy az ő korában miért teszi ki magát ekkora strapának, azt feleli: „Csak a vállamat tudom vonogatni, ha látok egy trotlit, aki 25 frankot fizet azért, hogy lelőhessen egy nyulat. Szép kis zsákmány! Beszéljünk inkább embervadászatról! Ahhoz minden képességemet latba kell vetnem, és a győzelem valóban megérdemelt. A vad egyenrangú a vadásszal: ahogy őbenne, amabban is van intelligencia, erő és agyafúrtság. A fegyverek csaknem egyformák. Ha tudnák az emberek, milyen izgalmas az a bújócska, amit bűnöző és rendőrség játszik egymással, sorba állnának a jelentkezők a Rue de Jérusalemen."

A rendőrség legnagyobb megdöbbenésére Tabaret a tetthely tüzetes szemrevételezése után leírást ad a tettesről: fiatal, nagy termetű, az áldozat jól ismerte, választékosan öltözött és jobb társaságbeli. „Azon az estén cilindert viselt, esernyő volt nála és elszívott egy trabukót." Ezek ugyanolyan telepátiával határos mutatványok, amilyenekkel később Sherlock Holmes sokkolja minduntalan korlátolt barátját, Watsont. De mit kereshetett a szegény özvegyasszonynál az előkelő úr, hogy feltúrta az egész házát? „Pénzt, értéktárgyat? Nem, nem, és százszor

is nem! Amit akar, amit keres, amire szüksége van, azok olyan papírok, amelyekről tudja, hogy az áldozat birtokában vannak. Végül rájuk bukkan. És tudja, mit tesz velük? Elégeti őket." Miután Tabaret kiderítette, hogy Madame Lerouge dajka volt Commarin házában, akinek a fiát születésekor egy törvénytelen gyermekkel kicserélték, már nincs messze az ügy megoldása.

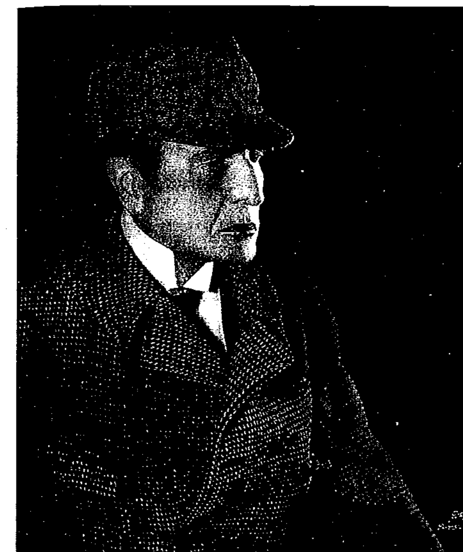
Gaboriau későbbi bűnügyi regényeiben Tabaret a háttérbe vonul és átadja az elsőbbséget Lecoq felügyelőnek. Ez bizonyára elkerülhetetlen volt egy olyan országban, amelynek polgárai – nem úgy, mint az angolok és az amerikaiak – ösztönösen bíznak az állami intézményekben. Nem véletlen, hogy a franciák „rendőrregény"-nek *(roman policier)* hívják a bűnügyi regényeket.

A bűnügyi regény hőskorában a nők többnyire áldozatok voltak, alkalmanként azonban tettesek is. A detektívek életében mindenesetre nem játszottak szerepet. Brown atyát hivatása önmegtartóztatásra kötelezi. Dupin, Tabaret és Holmes megrögzött agglegények, a női nem iránti érdeklődés legcsekélyebb jele nélkül. Az egyetlen olyan nő, aki némi érdeklődést vált ki Holmesból (a *Botrány Csehországban* című regényben), Irene Adler opera-énekesnő, a cseh király volt szeretője, a tekintetben is az egyetlen, hogy átveri. Amikor E. C. Bentley nyomozóját, Philip Trentet összeboronálta a gyilkosság áldozatának özvegyével, ez tudatos szakítást jelentett a tradícióval.

Holttest a könyvtárszobában

Női szerzők viszont kezdettől fogva voltak. Egyesek a Seeley Regester álnéven szakácskönyveket és filléres regényeket író Metta Victort tekintik a detektívregény *(detective novel)* ősanyjának. A *The Dead Letter* (A kézbesíthetetlen levél) (1866) című első, kriminek szánt regényében azonban kezdettől fogva olyannyira nyilvánvaló a gonosztevő személye, hogy a végén el is marad a felszabadító hatású aha-élmény. Ráadásul a detektívnek van egy paranormális képességekkel rendelkező lánya, s ez a körülmény ugyancsak háttérbe szorítja a nyomozót. Nos hát, a mi családfánkon nem ő, hanem egy New York-i ügyvéd lánya, Anna Katherine Greene az igazi ősanya. *The Leavenworth Case* (A Leavenworth-ügy) című regényében (1878) első ízben találjuk meg azokat az elemeket, amelyekkel később minduntalan találkozunk – a holttestet a könyvtárban, a dúsgazdag férfit, aki végrendelete megváltoztatására készül és a ballisztikai bizonyítékokat az igazságügyi orvos szakértői vizsgálatban. Leírásai annyira avatottak és életszerűek, hogy a Yale Egyetemen tananyagként használták őket a közvetett bizonyítás buktatóinak illusztrálására.

Az esetet felderítő kövér rendőr, Ebenezer Gryce számos vonása megtalálható utódainál. Míg ő maga csendben üldögél a karosszékben és szürke kis agysejtjeit túráztatja, jobbkeze, egy fiatal ügyvéd, aki egyúttal az elbeszélő is, nyomokat keres. Nehézfejűségével és illedelmes finomkodásával csak úgy árasztja magából a sötétséget, hogy annál fényesebben ragyoghassanak a zseniális

William Gillette
Sherlock Holmes szerepében

elemző sziporkái. Greene *That Affair Next Door* (A szomszédságban történt eset) című későbbi regényében (1897) a rendőr egyik segítőnője az idegeit próbára tevő sznob, ám kiváló megfigyelőképességgel rendelkező Amelia Butterworth, Miss Marple egyik elődje, amint ezt Agatha Christie is hálásan ismerte el önéletrajzában. Anna Katherine Greene maga sem volt híján a sznobizmusnak. Nyomozó hőse minden igyekezetével azon van, hogy a jó társaság úriemberként fogadja el. A szerző avíttas stílusában is korának gyermeke. Ma egy ügyvéd, ha valamely ügyfele lelepleződik, nem éppen úgy reagál, mint az elbeszélő: „Megtántorodtam, mintha csak egy ütést mértek volna rám. Nagy Isten! Az elvetemültség micsoda iszonyatos mélységei nyíltak meg előttem! Megborzongtam, rosszullét fogott el, behúztam a nyakam és a fülemre tapasztottam a kezem."

Kilenc évvel a kövér rendőr megjelenése után egy szikár, sasorrú magándetektív telepedett le Londonban, és pillanatokon belül kenterbe verte valamennyi elődjét. Sherlock Holmes nem csak a kortársait bűvölte el. Dicsősége máig töretlen. Még Napóleont, Jézust, Draculát és Tarzant is messze megelőzve a leggyakrabban ábrázolt mozihős. A róla szóló szakirodalom már alig áttekinthető. A tudósok a legkülönbözőbb módokon boncolgatták és szedték szét a személyiségét. A vele foglalkozó tudós munkák olvasásakor nem mindig derül ki egyértelműen, hogy a kutatások irodalmi fikcióra vagy történelmi alakra vonatkoznak-e. Hogy Holmesnak élő modellje volt, azt magától Doyle-tól tudjuk: kalandjainak első gyűjteményes kötetét Joseph Bell orvosnak ajánlotta, akinek éles szeme egyetemi hallgató korában ejtette ámulatba. Bell azzal hálálta meg a gesztust, hogy nyájas recenziót írt a kötetről. A kalandokat számos olvasó készpénznek veszi. Nap mint nap csodálók tömegei zarándokolnak el a Baker Streetre, és csalódottan veszik tudomásul, hogy a 221B számú ház, ahol bálványuk a kandallónál üldögélve tépelődött, egyáltalán nem is létezik.

Ami Holmest megkülönbözteti elődeitől, az éles kontúrokkal megrajzolt karaktere. Olyan tulajdonságai vannak, amelyeket az ember nem egykönnyen felejt el: pipázik, hegedül, és naponta háromszor kokaint fecskendez be magának. Érdekes, hogy a viktoriánus olvasóközönség nem botránkozott meg hőse függőségén, viszont annál inkább megütközött *A rejtelmes doboz* című elbeszélésben megesett házasságtörésen: korai kiadásaiból ezt ki is hagyták. Hogy a pipája görbe és nem egyenes, azt a színműíró és színész William Gillette-nek köszön-

hetjük, aki harminc éven keresztül testesítette meg a detektívet a színpadon: ha egyenes pipát használt volna, az akadályozta volna a beszédben. 1300 fellépése alkalmával Gillette azt a vadászsapkát és azt a kockás pelerint viselte, amelyek nélkül Holmest már el sem tudjuk képzelni. És Gillette volt az is, aki nehézfejű cimborájának időről időre ezt a megjegyzést vágta oda: „Elementary, my dear Watson." („Pofonegyszerű, kedves Watsonom.") Ez a mondat a kanonizált eredeti szövegben elő sem fordul.

A kutya, amelyik nem ugatott

Sherlock Holmes, mint láttuk, nem az első olyan detektív, aki egy amolyan naiv lelket foglalkoztat asszisztensként, és annak engedi át a krónikás szerepét is. Conan Doyle azonban jóval szellemesebben ábrázolja ezt a tandemet, mint bármelyik elődje. Már az első találkozásuk (*A bíborvörös dolgozószoba* című elbeszélésben) mulattató. Holmes a következő szavakkal üdvözli a számára ismeretlen urat: „Hogy van? Amint látom, Afganisztánban járt." Egy másik alkalommal a Watson ujjai között található krétafolt láttán arra a következtetésre jut, hogy társa már nem gondol arra, hogy dél-afrikai értékpapírokat vásároljon. De nem feledkezhetünk meg a következő halhatatlan párbeszédről sem:

„Van még valami más is, amire fel kívánja hívni a figyelmemet?"

„Az a különös dolog a kutyával az éjjel."

„De hát a kutya nem csinált semmit az éjjel."

„Éppen ez volt a különös."

Holmes még egy tudományos monográfiát is publikált a szivarhamu különböző fajtáiról.

A bíborvörös dolgozószoba (1887) a Doyle-tól ránk maradt négy regény közül a legkorábbi: egy üres házban vérben úszik egy holttest, de nincs rajta semmilyen sérülés. Alatta találnak egy karikagyűrűt, a falon pedig egy német szó – „Rache" („bosszú") – olvasható, mint utóbb kiderül, ez afféle elterelő hadművelet, „hamis nyom" (*red herring*). A másik három regény – szemben a kánon 56 novellájával, amelyekben az olvasó gyakran egy valamire való hullával sem találkozik – szintén gyilkosságról szól. *A négyek jele* (1890) elárulja, hogy Doyle olvasta a „Holdkő"-t: az indiai kincs megtalálóját mérgezett nyíllal ölik meg. Doyle legjobb könyve *A sátán kutyája* (1901). Ebben az összes olyan kellék szerepel, amely egy kellemes rémtörténethez szükséges: a mocsár, a köd, egy komor kastély és egy vad szörnyeteg, amelyet a gyilkos ráuszít áldozatára. *A félelem völgye* (1915) című utolsó regényének megírására Doyle-t egy ír titkos társaság, a Mollie Maguires inspirálta, amely szabotázsakciókkal és gyilkosságokkal próbálta érvényesíteni a pennsylvaniai bányászok érdekeit. Jó toryként Doyle egy pillanatra sem vonta kétségbe, hogy a munkásokkal szemben a vállalkozóknak van igazuk.

Ne tévesszen meg bennünket a tudományos máz, és ne felejtsük el, hogy Holmes alapjában véve művészalkat, aki inkább hagyatkozik csalhatatlan ösztönére, semmint a türelmet próbáló aprómunkára. A szakirodalom jelentős hányada azt tekinti feladatának, hogy a kultikus írásokban található pontatlanságokat és ellentmondásokat kimagyarázza. Maga Doyle félvállról vette az ellentmondásokat, és sajnálkozott, hogy mesterdetektívjének kalandjai elhomályosítják komoly regényeit. Életének utolsó évtizedében minden szenvedélyével a spiritizmus felé fordult, és kritikátlanul adta át magát új passziójának. Így például teljes komolysággal állította, hogy kollégája, Dickens arra biztatta, hogy annak *The Mystery of Edwin Drood* (Edwin Drood rejtélye) című befejezetlenül maradt regényét befejezze. „Megtisztelő számomra, Mr. Dickens", felelte állítólag, bár csak dadogni tudott, mire a tiszteletre méltó elhunyt kegyesen így szólt: „Charles, ha szabadna kérnem."

Az első – szigorúan tudományos alapokon tevékenykedő – regénybeli detektív Dr. John Thorndyke, a börtönorvosként idevágó tapasztalatokat szerzett Austin Freeman teremtménye. Thorndyke soha nem indul a tetthelyre speciális eszközöket és vegyszereket tartalmazó kis zöld kofferje nélkül. A kísérleteket, melyeket Freeman neki tulajdonított, korábban ő maga végezte el. Néhány általa felvetett szakmai probléma – például annak a kérdésnek a tisztázása, hogy lehet-e ujjlenyomatot hamisítani (*The Red Thumb Mark* – A vörös hüvelykujjlenyomat – 1907) vagy elleplezni a halál beálltának időpontját, ha a holttestet jegelni próbálják (*A Silent Witness* – A néma szemtanú – 1914), belekerült a rendőrségi tankönyvekbe. Szintén Freeman volt az első, aki úgynevezett „fordított detektívtörténeteket" (*inverted mysteries*) írt – amelyekben kezdettől fogva lehet tudni, hogy ki a gyilkos, és amelyek a tettes megszégyenítésével végződnek. Egy híres, mindazonáltal kései példája ennek az iskolának Frances Iles regénye, a *Malice Aforethought* (Előre megfontolt szándékkal) (1931), amely a következő ellenállhatatlan mondattal kezdődik: „Miután Dr. Bickley elhatározta, hogy megöli feleségét, több hétbe is beletelt, mire az első gyakorlati lépéseket megtette ez ügyben." A fordított detektívtörténetek azonban soha nem kerültek bele a krimik fő sodrába, a szerzőknek és olvasóknak is csak egy kisebbségét vonzották.

A gyilkos művész, a detektív a kritikusa

G. K. Chesterton detektívjét, a maga elmaradhatatlan esernyőjével járó-kelő, szerény külsejű, kerekded, jelentéktelennek látszó Brown atyát viszont egyáltalán nem érdekli a tudomány. Az ördög művének tartja, akárcsak a modern civilizáció legtöbb vívmányát, amely „az intellektus brutalitásával" helyettesítette a hitet. Brown szemében a bűnözés csak egy alfaja a világunkat uraló gonosznak, és ezért a lelkészre tartozik. Papok is éppúgy válhatnak gyilkosokká, mint Aristide Valentin, a párizsi rendőrség főnöke, aki úgy tartja, hogy a bűnözők művészek, a detektívek pedig kritikusok. És fordítva is: ha kellően a lelkére beszél

Brown atya – olyan olvasóknak való detektív, akik nem kedvelik a krimiket

az ember, egy olyan tékozló fiút is rá lehet venni a becsületes kenyérkeresetre, mint Flambeau, a mestertolvaj.

Azt az ötven novellát, amelyben Brown szerepel, Chesterton maga mesének, „a modern mindennapok poézisének" tekintette. És valóban, ezekben a történetekben nem annyira a téma, hanem a költőiség bilincseli le az olvasót. Ami az emlékezetünkben megmarad, nem egyik-másik gyanújel, amelyről Chesterton amúgy is inkább hallgat, semmint beszél, hanem egy vidéki vendégfogadó, egy templomtorony, egy vihar leírása. Történeteinek hitelessége gyakran hagy maga után kívánnivalót. De az író szellemessége és a paradox poénok iránti eleven érzéke kárpótol bennünket a túlságosan is merész gondolati ugrásokért. Chesterton az olyan olvasóknak való szerző, akik voltaképpen nem kedvelik a bűnügyi regényeket.

Elkerülhetetlen volt, hogy egy ennyire sikeres irodalmi műfaj ne csak másod-

és harmadosztályú próbálkozók tömegeit mozgósítsa, hanem parodistákat is a színre hívjon. Az agyafúrt detektíveket nem kisebb tekintély tette nevetségessé, mint Anton Pavlovics Csehov. „A svéd gyufa" című novellájában (1883) az iszákos Mark Ivanovics Kljauzov eltűnése után hívják a rendőrséget. Egy csomó gyanújel arra utal, hogy az áldozatot három személy gyilkolta meg. A komornyikot és a kertészt letartóztatják. De ki a harmadik elkövető? Lehetett-e Kljauzov fanatikusan vallásos nővére, aki rosszallta fivére életvitelét? Egy svéd gyufa tereli a gyanút a rendőrfőnök ifjú feleségére. A nő bevallja, hogy viszonya van Kljauzovval, és a fürdőházba vezeti a nyomozót, ahol az áldozat barátságosan üdvözli és poharazásra invitálja.

Ma E. C. Bentley valaha új korszak előhírnökeként méltatott műve, a *Trent utolsó kalandja* (1912) is a viktoriánus bűnügyi regény paródiájaként hat. Philip Trent riporter, aki Manderson, amerikai nagytőkés meggyilkolását készül felderíteni, nem holmi különc zseni, hanem egy jóravaló Mr. Akárki. Olybá tűnik, hogy a műfaj szabályairól még sosem hallott. Az ügy felderítéséről írt jelentését nem a lapjának vagy a Scotland Yardnak, hanem a gyilkosnak küldi el, kérvén annak szíves állásfoglalását. Amint az igazi gyilkos szájából értesül róla, megoldása sajnos téves. A műkedvelő detektív a tettes helyett önmagát leplezte le – mint amatőrt. Trent úgy dönt, hogy összeköti sorsát az áldozat özvegyével és a jövőben nem üti bele az orrát bűnügyekbe.

Gyilkosság az Orient-expresszen

A bűnügyi regény aranykora

Az amatőr detektívek nem hagyták magukat elbátortalanítani Trent kudarcától. Számuk az első világháború után csillagászati magasságokba szökött. A bűnügyi regények gyártása iparrá nőtte ki magát, amely – mint más tömegtermékek előállítása – meghatározott normákat követett. Az e normák írásbeli rögzítésére tett legnevezetesebb próbálkozást – S. S. Van Dine „Húsz szabály bűnügyi regények írásához" című összefoglalását már említettük. Van Dine, akit tulajdonképpen Willard Huntington Wrightnak hívtak, nemcsak ahhoz ragaszkodott, hogy egy gyilkosság indítsa el a kitalálósdit, hanem ahhoz is, hogy a gyilkosságot személyes indítékokból kövessék el. Merénylőknek, összeesküvőknek és hivatásos bűnözőknek semmi keresnivalójuk sincs egy krimiben. Az erotikus bonyodalmakat éppannyira nemkívánatosnak tartotta, mint a hosszadalmas, leíró részeket és az árnyalt jellemrajzokat. Az olvasónak teljes figyelmével a kirakós játékra kellett összpontosítania. E célból semmit sem volt szabad eltitkolni előle. A játék szellemessége abban állt, hogy a detektív, jóllehet nem tudott többet az olvasónál, kipróbált éleselméjűségének köszönhetően elsőként talált rá a megoldásra.

A Ronald Knox által hirdetett tíz parancsolat közös nevezője is a fair play. Knox az volt, ami Brown atya csak papíron (és később filmen) lehetett, katolikus pap, aki minden szenvedélyét a bűnözők utáni vadászatban élte ki. A háború idején a katonai elhárításban tette hasznossá magát. Azután detektívtörténetek írásába fogott, amíg a püspöke el nem tiltotta ettől a világi időtöltéstől. Parancsolatainak némelyikét komolyabban gondolta, mint a többit. De összességükben találóan foglalják össze, milyen játékszabályokat követett a krimiírók céhe a műfaj aranykora idején:

1. A tettesnek olyasvalakinek kell lennie, akit a történet valamely korábbi részében oly módon említettek meg, hogy az olvasó nem követhette gondolatait.
2. Természetfölötti erők természetesen ki vannak zárva.
3. Legfeljebb egy titkos helyiség vagy járat megengedett.
4. Semmilyen ez idáig fel nem fedezett méreg nem alkalmazható, ily módon olyan készülékek sem, amelyek akár hosszabb tudományos magyarázatot tennének szükségessé.
5. Kínai nem szerepelhet a történetben.
6. Sem véletlen, sem utóbb helyénvalónak bizonyuló megmagyarázhatatlan sejtések nem lehetnek a detektív segítségére.

7. A detektív maga nem lehet a tettes.
8. Minden olyan nyomot, amelyre a detektív rábukkan, ellenőrzés céljából azonnal az olvasó tudomására kell hozni.
9. A detektív ostoba barátja, Watson a fején átvillanó egyetlen gondolatát sem titkolhatja el. Intelligenciájának kicsit, egészen kicsit alacsonyabbnak kell lennie az átlagolvasóénál.
10. Ikertestvérek és egyéb hasonmások csak akkor jelenhetnek meg, ha kellően fel vagyunk rájuk készülve.

Knox egyik alapítója volt a londoni Detection Clubnak, amely csak olyan szerzőket vett fel soraiba, akik igazi detektívtörténeteket írnak, nem pedig thrillert, amelyben a feszültség az akcióból, a tettes vagy ellenséges ügynökök utáni vadászatból fakad. Minden új tagnak ünnepélyes esküt kellett tennie, hogy az olvasó elől egyetlen gyanújelet sem titkol el.

Edgar Wallace, a thriller fölöttébb termékeny „királya" nem volt tagja a klubnak. Az ő specialitása a lazább szövésű, nem szükségképpen valószerű, melodramatikus hatáselemekkel, kínaiakkal és titkos járatokkal dúsított kalandtörténet volt, amelyet Knox annyira megvetett. Az ő tettesei szörnyetegek, detektívje gáncs nélküli lovag, akinek diadalmas szereplése után hősi keblére omlik a mindaddig szemérmes szűz. *The Four Just Men* (A négy igaz ember) című első regénye (1905) népszerűsítésére olyan reklámötletet eszelt ki, amely csaknem tönkretette: könyvében nem árulta el, hogy a „négy igaz ember" hogyan gyilkolta meg a brit külügyminisztert, hanem 500 fontot helyezett kilátásba a helyes megoldásért. Minthogy semmiféle előkészületet nem tett a helyes megoldás nyilvánosságra hozására, több olvasó is beperelte csalás miatt, és a kitűzött jutalom teljes összegének kifizetésével kellett őket lecsillapítania. Veszteségét azonban hamarosan sikerült pótolnia.

Hercule Poirot meg az ő szürke kis agysejtjei

A Detection Club messze legsikeresebb tagja Agatha Christie volt. William Shakespeare az egyetlen olyan angol író, akinek a műveit még nagyobb közönség olvasta, mint az ő 85 regényét és számos novelláskötetét. *Egérfogó* című színdarabját 1952 óta játssza a londoni Ambassadors Theatre – ez világrekord. A darab szép példája Agatha Christie technikájának. Egy hóvihar elszakítja a külvilágtól Monkswell Manort, a berkshire-i fogadót. Sítalpakon megjelenik Trotter őrmester, és a rémült vendégeket egy házbeli gyilkostól óvja, aki új bűncselekményt forgat a fejében. A gyilkos az összezárt emberek egyike, de vajon kicsoda? Megkezdődhet a nyomozás a gondosan kijelölt vadászterületen. A *Gyilkosság az Orient-expresszen* című regényben (1934) a legendás gyorsvonatot hóvihar akadályozza meg a továbbhaladásban, miután egy amerikai üzletembert tőrrel leszúrva találtak meg a kupéjában. A *Halál a Níluson* (1937) egy nílusi gőzhajón különíti el az egyre szaporodó halottakat és a gyanúsítottakat.

A *Tíz kicsi néger* (1939) tíz embert fuvaroz el egy magánszigetre, ahol egyiket a másik után gyilkolják meg.

A *Tíz kicsi négert* háromszor filmesítették meg, de érthető módon egyszer sem az eredeti címén. A *political correctness* nem volt Agatha Christie kenyere. A homoszexuális férfiakat csak elnőiesített figuraként tűri meg. Zsidó szereplőinek hosszú az orra és ajánlatos vigyázni velük. Agatha Christie megmaradt az első világháborúval letűnt *belle époque* teremtményének. Rendkívüli sikerének nem utolsósorban az lehetett az oka, hogy öntörvényű módon nem vett tudomást a háború megrázkódtatásairól, a gazdasági válságokról és korának társadalmi átalakulásairól. Megadta olvasóinak azt az érzést, hogy a békeidők világa változatlanul fennmaradt. Az általa megírt gyilkosságok színhelye arisztokrata vagy legalábbis vagyonos közeg. Alsóbb osztályok csak statisztaként, kiváltképpen személyzetként jelennek meg.

A háborúban Agatha Christie ápolónővér volt és beletanult a méregtanba, amit *A titokzatos stylesi eset* című első regényében (1920) gyümölcsöztetett. Különösen büszke volt a *Pharmaceutical Journal*ban megjelent elismerő recenzióra. Univerzumának négy fő alakja közül hárommal már találkozunk első művében – felbukkan benne a tojásfejű, bajuszos Hercule Poirot, aki „szürke kis agysejtjeivel" büszkélkedik, a derék Hastings kapitány és az együgyű Japp felügyelő a Scotland Yardtól. Poirot, bár tulajdonképpen már nyugállományban volt, még hosszú karriernek – 32 regénynek és 52 novellának – nézett elébe. Amikor Agatha Christie 1975-ben, saját halála előtt egy évvel először visszahozta Stylesba Poirot-t, majd aztán eltette láb alól, a *New York Times* nekrológot szentelt neki a címlapján. A negyedik főalak, a tetőtől talpig viktoriánus Miss Marple viszont csak tizenkét regényben szerepel. Az általa megfejtett gyilkosságok színhelye St. Mary Mead falucska, amelyet már-már idillinek nevezhetnénk, ha a bűnözési rátája nem volna magasabb a londoninál.

Detection Club-beli tagsága nem tartotta vissza attól Agatha Christie-t, hogy időről időre vétsen a céh szabályai ellen. Egyes puristákat még ma is felháborít *Poirot mester bravúrja* (eredeti címén *The Murder of Roger Ackroyd*, 1926), Christie egyik legnagyobb sikerkönyve, amelyben az elbeszélő maga lepleződik le gyilkosként. Roland Barthes, Alain Robbe-Grillet és Umberto Eco mély értelmű kommentárokkal jutalmazták ezt a cseppet sem ortodox megoldást. Pierre Bayard francia pszichoanalitikus megpróbálta bebizonyítani, hogy Poirot *paranoid delírium* hatása alatt tévedett: nem az elbeszélő, hanem a nővére a gyilkos. Edmund Wilson amerikai irodalomkritikus más okokból támadta a könyvet. „Kit érdekel, ki ölte meg Roger Ackroydot?" című esszéje kíméletlen leszámolás a bűnügyi regénnyel általában: „Miért érdekeljen engem, ki követett el egy gyilkosságot, ha a szerző képtelen azt úgy leírni, hogy magam előtt lássam és érezzem? Miért kellene olyan emberek bűnén törnöm a fejem, akik mind egyformának látszanak, mert csupáncsak nevek egy könyv lapjain?" Wilson azt a tanácsot adja olvasóinak, hogy idejüket ne pazarolják tovább erre a „undorító kóc"-ra.

Miért olvasunk olyan szívesen gyilkossági történeteket?

A legtöbb bűnügyi regény irodalmi értékét illetően valóban nem táplálhatunk illúziókat. Még a műfajt mesterfokon művelő Agatha Christie is meglehetősen igénytelen, kliséktől hemzsegő hétköznapi nyelven írt. Éppen ezért használják szívesen gyilkossági történeteit angoltanfolyamokon tananyagként. Wilson úgy vélte, hogy a krimifaló olvasót még csak nem is az elmesport vonzza: „A szenvedélyes krimirajongó nem azért olvas, hogy rájöjjön valamire, hanem csak az enyhe feszültségért, egy szenzációs titok leleplezésének várható öröméért. Őt nem zavarja, hogy ez a titok nélkülöz minden érdekességet és az előzményeket nem teljesen igazolja. A függésben töltött hosszú idő alatt hozzászokott, hogy a szerző becsapja az embert: a csalódást keltő megoldásnál nem figyel oda, nem gondol vissza és nem ellenőrzi az események menetét. Egyszerűen becsukja a könyvet és belefog a következőbe."

A klasszikus angol bűnügyi regény szerzői valóban nem tartották fontosnak, hogy a gyilkosságot úgy írják le, „hogy azt magam előtt lássam és érezzem". Agatha Christie a legkevésbé sem törekedett arra, hogy az olvasó azonosulhasson az áldozattal. Az áldozatnak lehetőleg minél előbb holtteste *(body)*, a nyomozás semleges tárgyává kellett átváltoznia. Az áldozatot tanácsos volt felruházni kellemetlen tulajdonságokkal, megóvandó az olvasót attól, hogy könnyet ejtsen érte: Linnet Ridway, a *Halál a Níluson* első halottja bosszantóan gazdag. Mr. Ratchettnek, az Orient-expessz hullájának magának is vaj van a fején – éppúgy, mint a „kis négereknek", akiket a magányos szigetre csalnak, hogy ott végezzenek velük.

A gyilkolás kíméletes módja talán azzal is összefügg, hogy a bűnügyi regény aranykorában főként nők voltak a hangadók. Margery Allingham és a származását eláruló keresztnevet viselő új-zélandi Ngaio Marsh regényei ugyanabban a tory-miliőben játszódnak, mint Agatha Christie történetei. Mindazonáltal mindkét hölgy detektívfigurái jóval kifinomultabbak: Allingham nyomozó hőse, Albert Campion tulajdonképpen Rudolph K. gróf, sőt rokoni kapcsolatok fűzik a királyi házhoz. Tótumfaktumával, a büntetett előéletű kopasz Magersfontein Lugg-gal alkotott kontrasztja nem is lehetne nagyobb. Roderick Alleyn felügyelő nem áll egészen a társadalmi ranglétra olyan magas fokán. Mindamellett apja báró, és mielőtt ő maga belépett volna a rendőrséghez, diplomata volt. Neki is van egy plebejus munkatársa, Fox felügyelő.

Az arisztokrata detektívek legelegánsabbika, legragyogóbbika és legügyesebbike Lord Peter Wimsey, Denver 15. hercegének kisebbik fia. Zongorázik, első kiadású bibliofil könyveket gyűjt, éppoly avatott borszakértő, mint amilyen kiváló krikettjátékos, és Bunternek, az ő tökéletes komornyikjának köszönhetően mindig úgy fest, mintha skatulyából húzták volna ki. A *Whose Body* (Kinek a holtteste?) (1923) című regényben szerepel először: anyja, a herceg özvegye segítséget kér tőle egy barátja számára, aki egy meztelen, aranycvikkeres férfi holttestet fedezett fel a fürdőkádjában. A *Strong Poison* (Erős méreg) (1930) című krimiben a detektív beleszeret a mérgezéses gyilkossággal vádolt Harriet

Vane-be és úgy dönt, hogy nemcsak a gyanú alól tisztázza, hanem feleségül is veszi – ami viszont csak hét évvel később sikerül neki. Legszórakoztatóbb regényében (*Murder Must Advertise* – Gyilkosság – 1933) Dorothy Sayers reklámszövegíróként szerzett tapasztalatait használja fel: Lord Peter inkognitóban egy reklámügynökséghez szegődik el, hogy felderítsen egy halállal végződő lépcsőbalesetet. A *Kilenc ütés egy ember* (1934) címe egy falusi templom kilenc harangjára utal, a helyszín a kelet-angliai lápvidék, ahol a szerző gyerekkorát töltötte. A harangok tradicionálisan váltakozó hangjának avatott ábrázolása később kulcsmozzanatnak bizonyul annak a levágott kezű felismerhetetlen holttestnek az azonosításában, melyet egy régi sírban találtak. A *Gaudy Night* (A bankett éjjelén) (1935) is olyan miliőt mutat be, amelyet Dorothy Sayers közelről ismert – az oxfordi egyetemet, ahol tanulmányait végezte.

A detektív az én, a bűnöző az ösztön-én

Dorothy Sayers nemcsak nagy műveltségű, hanem igen vallásos nő is volt, aki csak azért írt bűnügyi regényeket, mert azok több pénzt hoztak neki, mint a keresztény verses drámák és teológiai traktátusok, melyeket valójában a szívügyének tekintett. Egyik esszéjében, amelynek elméssége nem marad el mesterdetektívjétől, határozottan megállapítja, hogy ez a fajta irodalom azért nem érheti el soha az irodalmi tökély legmagasabb fokát, mivel a valóságot sem ábrázolni, sem megérteni nem akarja, hanem attól menekül. E szigorú ítélet dacára sokat vesződött azzal, hogy a kriminalisztikai óraművet működtető marionettfigurákat eleven emberekké formálja – amiért nem minden olvasó hálás: stílusát egyesek túl magasröptűnek érzik, környezetábrázolását pedig kellemetlen ballasztnak tartják. A társadalmi ismereteikben bizonytalan olvasók hajlamosak Lord Peter elfogulatlan önbizalmát összetéveszteni a sznobizmussal.

Élete utolsó évtizedében Dorothy Sayers többé nem akart tudni gyilkosságokról, hanem lefordította Dante *Isteni színjátékát*, továbbá filozófiáról, vallásról és középkori történelemről tartott előadásokat. Azt nyilvánvalóan nem tudta elérni, ami W. H. Audennek sikerült, hogy bűnügyi regényekből vallásos élményt csiholjon. „Úgy sejtem – írta *The Guilty Vicarage* (A bűnös parókia) című esszéjében –, hogy a detektívtörténetek tipikus olvasója – akárcsak én – olyan ember, akit valamilyen bűnösség érzése gyötör." A poeta laureatus Cecil Day-Lewis számára, aki Nicholas Blake álnéven bűnügyi regényeket is írt, a *detective novel* azoknak a vallásos legendáknak a pótléka volt, amelyekben már senki sem hisz vallástalan korunkban. A gyilkosság az eredendő bűnt jelképezi, amivel a Biblia kezdődik, a gyilkos leleplezése pedig az utolsó ítéletet, amivel végződik, „amikor trombitaszó közepette megtörténik a titok kinyilatkoztatása és a juhok elválasztatnak a kecskéktől."

Mások a bűnügyi regény diadalmenetét a pszichoanalíziséhez hasonlították. Végül is nem játszik-e központi szerepet Freud gondolkodásában a világirodalom

első bűnügyi története, az Oidipusz-dráma? A pszichoanalitikus díványán fekvő páciens nem a sötét múlt felderítésében érdekelt? Ha így tekintjük, minden bűnügyi regényben terapeutikus elem rejlik: a detektív, vagyis az én úgy kerekedik felül, hogy a bűnöző ösztön-ént a felettes-én bírói széke elé citálja. Geraldine Pedersen-Krag dán pszichoanalitikus úgy vélte, hogy a notórius krimiolvasó voltaképpen a szülők – gyerekként erőszakos cselekményként érzékelt – nemi érintkezését, az „ősjelenetet" akarja feldolgozni. „Azzal, hogy detektív lesz belőle, büntetlenül kielégíti gyermeki kíváncsiságát és így legyőzi azt a gyámoltalanságot és aggodalmas bűntudatot, amelyre tudatalattija emlékszik." Sigmund Freud még valami másban is hasonlított Sherlock Holmesra – a kokainfüggőségben.

Ápolónővérek lesben

Az amerikai hölgyek is legszívesebben a jó társaságba helyezték regényeik cselekményét, gazdagok és hatalmasok New England-i vidéki udvarházaiba vagy a társadalmi Rubicon megfelelő oldalán található elegáns városi villákba. Ahogy Agatha Christie, úgy Mary Roberts Rinehart is ápolónő volt. A rejtvényt néhány regényében Hilda Adams nővér oldja meg, akit félig-meddig elismerően, félig-meddig gúnyolódva „Miss Pinkerton"-nak hívnak. Rinehart azonban angol kolléganőjével szemben szívesen meséli el történeteit egyes szám első személyben, mint egy visszaemlékezést valami megtörtént kalandra. Ez a „ha én ezt tudtam volna"– nézőpont a *gothic novel*ből, a romantikus rémregényből ered, és már akkor is avíttnak számított. Közönsége azonban kedvelte a fiatal és már nem is olyan fiatal kisasszonyokat, akik minduntalan életveszélyes helyzetekbe kerültek. Karrierje csúcspontján Mary Roberts Rinehart Amerika legjobban fizetett szerzője volt.

„Ez a történet azt beszéli el, hogyan vesztette eszét egy vénkisasszony". Így kezdődik *A csigalépcső* című első regénye (1908), amely nyomban híressé tette. Rachel Innes kibérel egy nyári lakot, amelyben köztudomásúlag kísértetek járnak. Elhatározza, hogy a végére jár a dolognak, de a várt kísértet helyett a tulajdonos agyonlőtt fiát találja meg a csigalépcső lábánál. Még négy további személy leli halálát, titkos járatokra derül fény, a történet a tettes utáni izgalmas hajszával zárul. A regény színpadi változata, *A denevér* is óriási sikert aratott. Három éven keresztül játszották a Broadwayn. Sokan a *The Man in Lower Tent* (A Lower Ten-i férfi) (1909) tartják Rinehart legjobb regényének: ebben egy klasszikus vasúti gyilkosságot dolgoz fel: Lawrence Blakely fiatal ügyvéd, aki egy pénzhamisító nyomában van, hálókocsiban utazik Washingtonból Pittsburghbe. Tévedésből nem a saját ágyába fekszik, és másnap reggel megállapítja, hogy az általa eredetileg lefoglalt ágyban alvó úr nem élte túl az éjszakát.

A *The After House* (A hátsó kajüt) című regény (1914) egy megtörtént, máig nem kielégítően feltárt esetről szól. 1896. július 14-én a kora hajnali órákban a fát Bostonból Dél-Amerikába szállító „Herbert Fuller" háromárbocos hajó

legénységét kiáltás verte fel álmából. A kapitányt, feleségét és a második matrózt holtan találták, majd némi keresés után meglelték a gyilkos fegyvert, egy véres fejszét is. Először egy német matrózt gyanúsítottak, és láncra verték. De aztán a gyanú Thomas Bramre, az első matrózra terelődött. Noha határozottan tagadta bűnét, és az indíték mindvégig tisztázatlan maradt, halálra ítélték, egy második perben pedig életfogytiglani fegyházbüntetést kapott, és csak 1913-ban bocsátották szabadon próbaidőre. Regényében Mary Roberts Rinehart felmenti őt; nála a gyilkos egy őrült kormányos.

Mignon G. Eberhart átvette idősebb kolléganője receptjét – és ugyanolyan átütő sikerrel alkalmazta. A gyilkos elfogására ő is egy ápolónővért vet be. A korai regényekben a vörös hajú Sarah Keate-nek még szüksége van egy erős férfi, jelesül Lance O'Leary, fess rendőrhadnagy védő karjára, aki többször is kimenti a saját maga okozta veszélyekből. Később azonban emancipálódik és egyedül boldogul a bűncselekmények felderítésével.

Playboy lőtt sebbel, ám fogatlanul

Rinehart és Eberhart meglehetősen nagyvonalúan bánt a Detection Club játékszabályaival. S. S. Van Dine, John Dickson Carr és Ellery Queen tiszteletben tartották őket. Van Dine detektívje, Philo Vance Lord Peter Wimsey végsőkig karikírozott mása. Ő is gyűjt műtárgyakat, de angol mintájával szemben egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy hozzáértésével ne kérkedjen – ha kell, lábjegyzetben. Van egy városi háza New Yorkban és egy villája Firenze mellett. A riviérára azóta nem utazik, amióta elárasztották az „újgazdag amerikaiak". A húszas években Vance a kifinomultság *(sophistication)* csúcsának számított, és szerzője egy halom pénzt keresett vele. Arrogáns esztéticizmusa ma már sokaknak az idegeire megy.

Kortörténeti okokból még mindig érdemes elolvasni az első ügyéről szóló *The Benson Murder Case* (A Benson-akta) című regényt (1926). Van Dine ebben – csak éppen hogy eltávolítva – egy olyan gyilkosságot dolgoz fel, amely nagy port vert fel New Yorkban. A városszerte ismert playboyra, Joseph B. Elwellre 1920. június 11-én kora reggel házvezetőnője holtan, lőtt sebbel a fején talált rá. Hálószobájában a rendőrség női fehérneműt és egy címjegyzéket talált 53 barátnő, köztük férjezett, társaságbeli hölgyek nevével. Valószínűtlennek látszott, hogy e hölgyek valamelyike lőtte volna le, mivel Elwell bizonyára aligha fogadta volna őket vendéghaj és fogsor nélkül. Olyan férj viszont akadt elég, akinek oka lett volna megölni. De hogy ki tette, az nem derült ki.

John Dickson Carr detektívje, Dr. Gideon Fell nagydarab, kövér, cvikkeres és fókabajuszos fickó. Carr nagyra tartott példaképéről, Chestertonról mintázta. Azokban a regényekben, amelyeket Carter Dickson művésznéven írt, egy másik pocakos alak: Sir Henry Merryvale, a Scotland Yard szivarozó nagy öregje („old man of Scotland Yard") szerepel, aki némelyik olvasót Winston Churchillre emlékeztette. Carr szóvirágoktól hemzsegő, terjengős prózáját még a rajongói

sem igen szokták dicsérni. A *locked-room mystery,* az olyan megoldhatatlannak látszó esetek felülmúlhatatlan mestereként csodálják, amelyekben a halottat belülről kulcsra zárt ajtók mögött vagy megfojtva egy nedves teniszpályán találják meg, ahol a tetthelyhez egyetlen lábnyom vezet. A *The Hollow Man* (Az árnyék nélküli ember) (1935) hosszú elméleti kitérőt tartalmaz, amelyben Dr. Fell a „lehetetlen" bűncselekmény hét alaptípusáról értekezik – beleértve felderítésüket.

Az Ellery Queen művésznév mögött, amely egyszersmind detektívjének neve is, egy brooklyni unokatestvérpár, Manfred B. Lee és Frederic Dannay rejtőzött. Akárcsak Carr, ők is azt tartották a legfontosabbnak, hogy együtt gondolkodásra késztessék az olvasót. Több regényükben is feltartóztatják az elbeszélés menetét és egy gesztussal kihívás elé állítják az olvasót („challenge to the reader"), amennyiben határozottan felszólítják, hogy értelmezze az addig történteket. Ellery, a detektív csupán amatőr, de a New York-i rendőrségnél dolgozik az apja, akitől sokat tanul. A regények szokásos helyszíne is New York. Némelyik Wrightsville-ben, egy New York környéki faluban játszódik, például a *Calamity Town* (1942), melyet a hozzáértők különösképpen nagyra tartanak.

Búcsú az úriember-detektívtől

Két évvel később érdemes angol hölgyekhez és amerikai társaikhoz intézett hadüzenet jelent meg az *Atlantic Monthly*ban. *The Simple Art of Murder* (A gyilkolás egyszerű módja) című esszéjében Raymond Chandler avultnak nyilvánította a szépelgő kitalálósdikat, a hófedte villákat, a luxusgőzösökön talált holttesteket és az úriember-detektíveket. „A klasszikus bűnügyi történet semmit nem felejtett és semmit nem tanult. Mindig ugyanaz – gyanúsítottak gondosan válogatott csoportja; a tömör platinából készült tőr, amellyel Mrs. Pottington Postlethwaite III-t épp akkor szúrják le, amikor tizenöt vendég előtt a Lakmé csengettyűáriájában nem bírja kivágni a magas C-t ; a prémes pizsamában grasszáló ifjú naiva, aki éjjel az egész társaságot összetrombitálja, és másnap a tompa csend, amelyben ott üldögél mindenki, Singapur Slingst szopogatnak és szidalmazzák egymást, miközben a zsaruk csúsznak-másznak a perzsaszőnyegen."

Utánzásra érdemes példaként Chandler kollégáját, Dashiell Hammettet ajánlotta, akinek *A máltai sólyom* (1929) című műve radikálisan szakított az angol tradícióval. „Hammett a velencei vázák világából a hátsó udvarokba helyezte át a gyilkosságot. Hammett a kemény, agresszív életszemléletű embereknek írt. Ők nem féltek a világ árnyékos oldalától: abban voltak otthon. Nem borzasztotta el őket az erőszak: a saját utcájukból ismerték. Hammett visszaadta a gyilkosságot azoknak az embereknek, akik azt határozott indítékokból követik el, nem csak azért, hogy szert tegyenek egy holttestre, és akiknek megvannak hozzá az eszközeik is – nem kézi kovácsolású zsebpisztolyok, nem nyílméreg és nem trópusi halak."

Sam Spade, a máltai sólyom üldözésében részt vevő detektív, aki időközben maga is abba a gyanúba keveredik, hogy lelőtte partnerét, ám végül elfogja a gyilkos nőt, nem kombinatorikus zseni, mint Hercule Poirot: ha voltak is valaha szürke kis agysejtjei, már régen a whisky áldozatául estek. Nem is amatőr, aki hobbiként űzi a gyilkosságok felderítését, hanem afféle magánkopó *(private eye)*, akit a kuncsaftjai fizetnek. Hammett tudta, miről beszél: mielőtt írni kezdett, nyolc éven keresztül dolgozott a Pinkerton ügynökségnek. Spade-nek nincs Watsonja, aki mindig új csúcsteljesítményekre sarkallná. Veszélyesen él, gyakran elpáholják a gengszterek és olykor le is tartóztatják. Attól a kényelmes viktoriánus világtól, amelyet Agatha Christie sugallt az olvasóinak, a húszas és harmincas évek Amerikája meglehetősen távol esett. Jó és Rossz megkülönböztethetetlen masszává mosódott össze, mindennapossá váltak a megvehető politikusok és korrupt rendőrök. Nem csoda, hogy Spade cinikus tekintettel szemlélte környezetét. Ahhoz azonban nem volt elég cinikus, hogy a gyilkos nőt, akire vágyik, megóvja a villamosszéktől.

A gyilkosság felderítése mellékes

A regényben Sam Spade horgas orrú „szőke sátán". De minthogy valamennyien láttuk John Huston filmjét, a mi szemünkben úgy fest, mint Humphrey Bogart. Spade kollégája, Philip Marlowe is elválaszthatatlanul összenőtt Bogarttal, noha Chandlernek, amikor a *Hosszú álom* című regényét írta (1939), tulajdonképpen Cary Grant lebegett a szeme előtt. Howard Hawks filmrendező a könyv elolvasása után bevallotta, hogy nem mindent értett. Amikor táviratot küldött Chandlernek és azt kérdezte tőle, hogy ki lőtte le a sofőrt, Chandler ezt sürgönyözte vissza: „Én sem tudom." A gyilkosság felderítése mellékes. Szigorú logikáról nincs szó. Viszont mindkét regény sűrű atmoszférájú, dialógusai szellemesek és figurái színesek. Nem magától értetődő, hogy egy irodalmi remekműből kiváló film készüljön. Ezúttal kivételesen kétszer is megtörtént.

Chandler barátjának, Erle Stanley Gardnernek nyolcvanöt Perry Mason-regénye távolról sem tekinthető remekműnek. A lelkes közönség azonban falta őket. Gardner úgy gyártotta a könyveit, mint ahogy Detroitban az autókat gyártották – futószalagon. Kaliforniai farmján húsz alkalmazottból álló stábot foglalkoztatott, akik bedolgoztak „Erle bácsinak". Akárcsak Hammett és Chandler, Gardner is a *pulp magazines*, a filléres füzetek megbecsült szerzőjének számított. Amúgy eredetileg ügyvéd volt, de minthogy főleg bevándorlók védelmével foglalkozott, praxisa nem bizonyult elég jövedelmezőnek. 1948-ban, amikor már régen milliomos volt, megalapította a „végső segítség bíróságá"-t, amely számos ártatlanul elítélt embert mentett ki az igazságszolgáltatás karmaiból.

Perry Mason is védőügyvéd. Mellette áll sokoldalúan bevethető titkárnője, Della Street, akinek időről időre házassági ajánlatot tesz és Paul Drake detektív, aki a szükséges lábmunkát végzi – olykor már-már a legalitás határán. Ellenfele

Tragg hadnagy a Los Angeles-i rendőrségtől és Hamilton Burger államügyész. Mason természetesen minden egyes esetben be tudja bizonyítani, hogy a rendőrség nem az igazi tettest csípte el, és hogy az ő védence ártatlan. Nyolc Perry-Mason-regényt már a harmincas években megfilmesítettek. Később rendkívül sikeres tévésorozat készült belőlük – Raymond Burr-ral a címszerepben. A sorozat hatása, a Los Angeles Police Department (LAPD) iránti alapvető bizalmatlanság még az O. J. Simpson elleni gyilkossági perben is érzékelhető volt.

Maigret felügyelő

Az egész világ olvasóközönségéhez eljutó bűnügyi regény megmaradt angloamerikai specialitásnak. Az egyetlen kivétel a belga Georges Simenon és az ő Maigret felügyelője volt. Simenon könyveinek példányszáma, melyet hozzávetőlegesen 600 millióra becsülhetünk, még Agatha Christie könyveiét is túlszárnyalja. Maigret, aki 1931-ben – két évvel Sam Spade után és két évvel Perry Mason előtt – látta meg a napvilágot, sem nem zseniális különc, sem nem cinikus magányos harcos, hanem egy derék, megállapodott házasságban élő tisztviselő a Quai des Orfèves-ről, akinek van érzéke az emberi lélek mélységeihez. Nem éles elméjű következtetései, hanem türelme és empátiája vezeti a bűnözők nyomára. „Ha jól ismerem az áldozatot", mondja, „akkor a gyilkost is ismerem." Gyakran annyira megérti a tettet, hogy futni hagyja az elkövetőt.

Simenon az írás sebességében is túltett minden riválisán. Százharminchat – Maigret nélküli – „kemény regényének" megírásához könyvenként átlagosan tizenegy napra volt szüksége. A nyolcvannégy Maigret-regény még ennél is gyorsabban készült el. Akárcsak Conan Doyle-nak, egy idő után neki is elege lett hőséből, és 1934-ben nyugdíjba küldte. Ám nyolc évvel később ismét szolgálatba helyezte. Könyveit ő maga szerényen „fél-irodalomnak" nevezte, szókincsét tudatosan kétezer szóra korlátozta. Ezzel azonban nem sikerült megtévesztenie André Gide-et, Thornton Wildert és más kortársait, akik nemzedéke legjelentősebb elbeszélőjének nevezték. Halála után a legnagyobb kitüntetésben részesült, amit csak író Franciaországban kaphat: felvették a „Pléiade" klasszikusainak sorába.

Ha megöltem a hölgyeket, akkor mutassák, kérem, a holttestüket!

A gyilkosságok felderítése a 20. században

Az igazi bűnügyi felügyelők rendszerint nem egészen olyan nehéz felfogásúak, mint regénybeli kollégáik. Az viszont igaz: a bűncselekmények felderítésekor a rendőrség nem mindig talál célba. Még a céh leghíresebb képviselői sem voltak teljesen felvértezve a tévedésekkel szemben. Walter Dew, aki Dr. Crippent elfogta és erről egy könyvet is írt, először hagyta, hogy megvezessék: Ha Crippen nem lett volna ideges és nem szökött volna meg, Dew valószínűleg nem feszegette volna a felesége eltűnését. Elliot Nessnek, az Al Caponét ártalmatlanná tevő „Megvesztegethetetlenek" („Untouchables") csodált vezetőjének, miután Cleveland rendőrfőnöke lett, nem sikerült elkapnia az „Őrült hentes"-nek („Mad Butcher") nevezett sorozatgyilkost, aki arról híresült el, hogy levágta áldozatainak fejét és nemi szervét.

Az eredményes nyomozás első előfeltétele a tetthely biztosítása és a holttest pontos vizsgálata. A gyilkos valamit mindig hátrahagy és valamit mindig magával visz. Edmond Locard francia igazságügyi orvos szakértő, aki először fogalmazta meg ezt a tantételt, elsőként is bizonyította be. 1912-ben ő bizonyította rá Émile Gourbin banktisztviselőre barátnője, Marie Latelle meggyilkolását. Gourbinnek látszólag támadhatatlan alibije volt. Locard azonban a holttest nyakán sebhelyeket, Gourbin körme alatt pedig a nő púderjéből származó apró bőrrészecskéket talált. Gourbin erre összeomlott és vallomást tett.

Ugyanabban az évben egy párizsi szakmai konferencián Locard kollégája, Victor Balthazard ismertetett egy olyan esetet, amelyben ő maga szakértőként vett részt. Egy férfit, akit szerencsétlen módon Guillotinnak hívtak, több lövéssel megöltek. Houssard-nak, az első számú gyanúsítottnak ugyanolyan kaliberű revolvere volt, mint amilyenből a leadott lövések származtak. A rendőrség azonban vonakodott *corpus delicti*ként elismerni a revolvert. Balthazard nagyított fényképeket csináltatott a tárban levő és a holttestben talált golyókról és nem kevesebb, mint 85 egyezést bizonyított be. Houssard-t elítélték. Balthazard hangot adott abbéli reményének, hogy egy napon ugyanolyan megbízhatósággal lehet majd lövéseket azonosítani, mint ujjlenyomatokat. Ez a nap még jó évtizednyit váratott magára. Nem véletlen, hogy nem keleten, hanem nyugaton – Amerikában – virradt fel.

Amerika, az egyenlőség híveinek földje

Az erőszakos bűncselekmények terén az Amerikai Egyesült Államok még ma is kenterbe ver minden más fejlett ipari országot. 2003-ban 16 500 embert öltek meg az Egyesült Államokban, csaknem hússzor annyit, mint például Németországban. Az elkövetés eszköze a legtöbb esetben lőfegyver volt. Ez járt Samuel Colt fejében is, amikor szabadalmaztatta az általa feltalált dobrevolvert. A coltot nem arra szánták, hogy állatokra vadásszanak vele, hanem embertársakra. Ez volt az az *equalizer,* ami mindenkit egyenlővé tett – főképp a halálban.

Be not afraid of any man
No matter what his size.
Just rely on me
And I will equalize.*

Négy amerikai elnököt gyilkoltak meg; hat további ellen követtek el sikertelen merényletet. A vietnami háborúban az Egyesült Államok 46 000 embert vesztett el. Ugyanebben az időszakban 85 000 amerikait lőttek le a „hazai fronton".

Mégsem gondol arra sem a szövetségi kormány, sem a kongresszus, hogy hozzányúljon a fegyvertartási joghoz. Az amerikai politikusok többsége az alkotmányban garantált alapjognak tartja, és óvakodik attól, hogy kihívja maga ellen a több mint kétmillió tagot számláló tekintélyes National Rifle Association haragját. Aki nem tetszik a *gun lobby*nak, az jobb, ha felkészül arra, hogy az a következő választásoknál a fegyverlobbi majd ellene kampányol és a riválisát támogatja. Bár az egyes államokban jócskán akadnak olyan törvények, amelyek szabályozzák a lőfegyverek vásárlását, de ezeket úgynevezett *Saturday night specials* – azaz valamely kevésbé szigorú szomszédos államból becsempészett fegyverek – megszerzésével könnyen ki lehet játszani

Már az is előrelépés volt, amikor a kongresszus 1986-ban a gépfegyverek birtoklásának jogát a rendőrségre és a hadseregre korlátozta, majd két évvel később – miután egy kaliforniai kisvárosban az iskola udvarán egy elmebeteg ámokfutó öt gyereket ölt meg és huszonkilencet megsebesített – megtiltotta a géppisztolyok behozatalát. 1991-ben, jóllehet a fegyverlobbi minden követ megmozgatott a törvény megbuktatása érdekében, a kongresszusnak nagy nehezen sikerült elérnie, hogy elfogadtassa a Brady Billt. A törvény a fegyver vásárlása és kiadása között ötnapos várakozási időt ír elő, amely alatt a rendőrség megvizsgálhatja a vásárló adatait. Nevét James Bradyről, Ronald Reagan sajtószóvivőjéről kapta, aki súlyosan megsérült az elnök ellen 1981 márciusában elkövetett merényletben és azóta – feleségével, Sarah-val együtt – a keményebb *gun control* legeltökéltebb élharcosai közé tartozik.

* Kb.: „Te ne féljél csak senkitől, bármilyen nagy legyen, csak bízzál bennem, s egyenlővé teszlek vele."

Az amerikai szövetségi kormány nem csak a fegyvertartási jogot vonakodott korlátozni. Sokáig kihúzta magát a rendőrségi feladatok alól is. Az igazságügyminisztérium csak 1908-ban hozta létre a Bureau of Investigationt, amelyből három évvel később lett önálló hatóság, az FBI. A bűncselekmények felderítése azonban néhány szövetségi bűnügytől eltekintve az egyes államok dolga maradt. A fegyvertan terén New York állam tette meg a legnagyobb előrelépést. Charles Waite, a főügyész egyik munkatársa beutazta Amerikát és Európát, és szisztematikusan gyűjtött kézi lőfegyvereket és lőszert. 1923-ban a golyók összehasonlítására alkalmas speciális mikroszkópot feltaláló Philip O. Gravelle vegyésszel New Yorkban megalapította a világ első törvényszéki ballisztikai hivatalát *(Bureau of Forensic Ballistics)*. Amikor 1926-ban meghalt, Calvin Goddard nyugalmazott katonaorvos lett az utóda. Az anarchista Sacco és Vanzetti elleni perben Goddard szakvéleménye bizonyult döntőnek. A chicagói *St. Valentine's Day Massacre* egyik gyilkosát is ő tudta azonosítani.

Rablógyilkos vagy mártír volt Sacco és Vanzetti?

1920. április 15-én egy massachusettsi kisvárosban, South Braintree-ben lelőttek két pénzszállítót. A tettesek 16 000 dollárral, egy cipőgyár heti bérével álltak odébb. Egy tippre a rendőrség őrizetbe vett két olasz bevándorlót, Nicola Saccót és Bartolomeo Vanzettit. Mindkettőjüknél volt fegyver, de tagadták, hogy a bűncselekményben bármilyen módon közreműködtek volna. Egyes tanúk Vanzettiben felismerték a közeli Bridgewaterben két pénzszállító ellen elkövetett rablótámadás egyik tettesét. Akkor a pénzszállítók visszalőttek és a rablókat megfutamították. E támadás

Sacco és Vanzetti rács mögött

miatt ítélték el Vanzettit tíztől tizenöt évig terjedő börtönbüntetésre. Saccónak volt alibije: a tett elkövetésének idején dolgozott – egy cipőgyárban.

A kettős gyilkosság ügyében indított per 1921. május 31-én kezdődött el a massachusettsi Dedhamben. Minthogy a vádlottak anarchista körökben forgolódtak, a védő politikai boszorkányüldözés áldozataiként tüntette fel védenceit. A vád legfontosabb bizonyítéka négy golyó volt, melyeket a két áldozat egyikének testéből preparáltak ki. A Saccónál talált pisztoly ugyanolyan kaliberű – 32-es – volt. Arra a kérdésre, hogy ezzel egyszersmind a golyók eredete is minden kétséget kizáróan bizonyítást nyert-e, az egyik szakértő igennel felelt, mások tagadták. Az esküdteknek nem voltak efféle kétségeik: ők bűnösnek találták Saccót és Vanzettit, és Thayer bíró halálra ítélte őket.

Az ítélet nemcsak Amerikában váltott ki felzúdulást, hanem Európában is. Tiltakozó újságcikkek és tömegfelvonulások léptek fel a „kapitalista osztályelfogultság vezérelte bíráskodás" ellen. A bíróság tanácsosnak érezte, hogy további tárgyalásokba kezdjen egy esetleges perújrafelvételről. Az egyik ilyen tárgyaláson egy szakértőt, aki szemlátomást különösen a szívén viselte a két vádlott sorsát, az utolsó pillanatban akadályoztak meg abban, hogy Sacco fegyverét titokban egy másikkal cserélje ki. A kötélhúzás több mint hat évig eltartott. Végül létrehoztak egy vizsgálóbizottságot, amely 1927 júniusában Goddard-t kérte fel semleges szakemberként az együttműködésre. Goddard egy gyapottal megtöltött kartondobozba kilőtt egy golyót Sacco pisztolyából, és Gravelle mikroszkópja alatt összehasonlította a *Bullet III*-mal, a halálos lövedékkel: úgy hasonlítottak egymásra, mint két tojás. Sacco és Vanzetti végsőkig bizonygatva ártatlanságukat 1927. augusztus 23-án villamosszékben haltak meg. 1961-ben a *New Jersey Firearms Laboratory* megismételte a kísérletet és ugyanarra az eredményre jutott: Sacco bűne bizonyítottnak tekinthető. Vanzetti esetében viszont kétségek merülhetnek fel.

Van, aki forrón szereti

Goddard szakvéleménye nem mindenkit győzött meg. Aki ad a *politikai korrektségre*, az jobban teszi, ha a két anarchistát justizmord áldozatainak tartja. Ez volt a *Sacco e Vanzetti* című olasz film alaptézise is, amelyben Joan Baez ezt énekli:

> Here's to you, Sacco and Bart –
> Something, something forever in my heart.*

Billy Wilder viszont a Valentin-napi mészárlást használta fel *Van, aki forrón szereti* című remek vígjátékához: Joe (Tony Curtis) és Jerry (Jack Lemmon), a két zenész, akik véletlenül tanúi voltak a bűncselekménynek, biztonságba akarnak

* Kb.: „Halljátok Sacco és Bart történetét, ami örökre már a szívemben marad."

Al Capone békés foglalatosság közben

vonulni a gengszterek elől, ezért elszegődnek egy női zenekarhoz.

Szent Valentin napján a szerelmesek szokás szerint üdvözlőlapokat küldenek és kis ajándékokat készítenek egymásnak. Az az ajándék, amelyet Al Capone szánt ír ellenfelének, „Bugs" Morannak, természetesen más természetű volt. 1929. február 14-én öt úr, közülük hárman rendőregyenruhában, bekopogtatott egy Clark Street-i garázsba, az írek főhadiszállására. A hét jelenlévő nem tanúsított ellenállást, mivel az akciót szokásos házkutatásnak hitték. Falhoz állították, majd halomra lőtték őket. Noha Moran nem került a halottak közé, az ír szindikátusnak ezzel befellegzett. De befellegzett Caponénak is. A tömeggyilkosság után végül lecsapott az igazságszolgáltatás. Minthogy az alvilág nagyfőnökére semmi mást nem tudtak rábizonyítani, adócsalásért ítélték el tizenegy év börtönre.

Az öt bérgyilkos *(hit men)* közül a rendőrség csak egyetlenegyet kapott el. 1930 áprilisában Fred Burke, hivatásos bűnöző lakásában egy fegyverrel teli szekrényt találtak. Goddard megállapította, hogy két ott talált *Chicago pianó*t (olyan gépfegyvert, amellyel percenként ezer lövést lehet leadni) a Valentin-napon használtak. Burke ellen mégsem ezért, hanem a szomszédos Michigan államban történt rendőrgyilkosság miatt emeltek vádat, és életfogytiglani börtönre ítélték. Az ír gengszterek nyilván nem voltak elég fontosak az államügyésznek ahhoz, hogy új szakértői vitát szorgalmazzon.

Ma a lövedékek és fegyverek azonosítása rendőrségi rutinfeladat. A ballisztikai kérdések azonban még mindig képesek felfűteni a kedélyeket – ahogy ezt a John F. Kennedy elleni merénylet is mutatja. Noha minden hivatalos bizottság megállapította, hogy mind a két halálos golyó Lee Harvey Oswald profi mesterlövész Mannlicher-Carcano fegyveréből származik, még sincs hiány olyan összeesküvés-elméletekben, amelyek ezt vitatják. John Connally, akkori texasi kormányzó, aki maga is ott ült a kocsiban, és súlyosan megsérült, szintén élete végéig meg volt győződve arról, hogy őt egy másik golyó találta el, nem az a *magic bullet,* amely előzőleg az elnök nyakán áthatolt. Ám az állítólagos második lövész golyóját sosem találták meg. Ellenben kísérletek bebizonyították, hogy nagyon is előfordulhat, hogy egy lövés két testen is keresztülhatoljon. Oliver Stone fan-

táziadús filmjében, a *JFK*-ban a koronatanú, aki azt állította, hogy látta a második lövészt, még egy másik meghökkentő észrevételéről is beszámolt: azt mondta a rendőrségnek, hogy Kennedy és felesége között ült egy nagy fehér kutya.

A Lindbergh-bébi elrablása

Összeesküvés-elméletek fonják körül azt a bűnesetet is, amely az amerikaiakat legalább annyira lázba hozta, mint elnökük meggyilkolása: a Lindbergh-bébi elrablásának és meggyilkolásának ügyét. A bálványozott repülő húsz hónapos kisfiát 1932. március 1-jén rabolták el a New Jersey állambeli Hopewell melletti hétvégi házából. A ház falának volt támasztva egy sebtében összetákolt létra, amelyen a tettes bemászott a gyerekszobába. Benn a szobában egy cédulát hagyott hátra, amelyen 50 000 dollár váltságdíjat követelt. Egy írásszakértő a szóhasználatból és a hibás helyesírásból arra következtetett, hogy írója iskolázatlan német lehet, ujjlenyomatot nem találtak.

Lindbergh kész volt fizetni. Egy nyugdíjas tanító, dr. Condon felajánlotta, hogy közvetít az ügyletben. Április 2-án este egy magát „John"-nak nevező férfinak egy bronxi temetőben átadta a váltságdíjat és kapott egy borítékot, amely a gyerek állítólagos tartózkodási helyét tartalmazta. Ez azonban – egy csónakot jelöltek meg Elizabeth Island mellett – fikciónak bizonyult. Május 12-én Hopewell közelében megtalálták a már erősen bomló holttestet. A gyereket nyilvánvalóan mindjárt elrablása után megölték. A rendőrség Lindbergh tudomása nélkül regisztrálta a bankjegyek sorszámát és aztán továbbadta őket a bankoknak. Több mint két évbe tellett, amíg az első ilyen papírpénzek felbukkantak. 1934. szeptember 15-én egy bronxi benzinkútnál egy német akcentussal beszélő gépkocsivezető egy ilyen tízdollárossal fizetett. A benzinkutas feljegyezte a bankjegyre az autó rendszámát. A bank megállapította, hogy a papírpénz a váltságdíjból származott, és értesítette a rendőrséget. Amikor az autó vezetőjét, egy Németországból bevándorolt asztalost, név szerint Bruno Richard Hauptmannt letartóztatták, egy ugyanolyan eredetű húszdolláros bankjegy volt nála. Garázsában egy cipősdobozban további 14 000 dollárt találtak. A maradék 36 000 dollár eltűnt.

Hauptmann tagadta, hogy bármi köze volna a gyerek elrablásához. Azt mondta, hogy a cipősdobozt üzlettársa, Isidor Fisch bízta rá, aki visszatért Németországba és ott meghalt. Minthogy Fisch több ezer dollárral tartozott neki, jogosnak érezte, hogy elköltse a pénzt. De nem csak a váltságdíj birtoklása terhelte súlyosan. A sötétben dr. Condon ugyan csak „John" árnyékát észlelte, de Hauptmann hangjában ráismert a temetőbeli férfi hangjára. Más tanúk azt állították, hogy Hopewell közelében látták. A létra egyik foka éppen beleillett Hauptmann házának padlásába, ahonnan egy darab ugyanolyan fajta és ugyanolyan nagyságú fadarab hiányzott. Ott találta meg a rendőrség Condon telefonszámát is belekarcolva egy szekrénybe. Végül az ország vezető grafológusai közé tartozó két Osborn, apa és fia a vádlott kézírását azonosították azzal az írással, amelyet azon a cédu-

lán találtak, amelyet a tettes a gyerekszobában hagyott. Betörésért kapott előző büntetése nem nagyon növelte Hauptmann hitelét az esküdtek szemében. 1936. április 3-án a trentoni állami börtönben villamosszékben végezte. Aki azt remélte, hogy kivégzése előtt cellájában vallomást fog tenni, annak csalódnia kellett.

Nyomkeresés
a Lindbergh-bébi elrablása után

A nyomós bizonyítékok dacára sokan még mindig meg vannak győződve arról, hogy Hauptmann annak a németellenes hangulatnak esett áldozatul, amely Hitler uralomra jutása után az amerikai sajtó zömét jellemezte. Úgy hírlik, a New Jersey-i rendőrség olyanynyira eltökélt volt „az évszázad bűnügyének" mindenáron való felderítésében – hogy még a hiányzó bizonyítékok saját kezű előállításától sem riadt vissza. Állítólag szisztematikusan elhallgattak minden olyan momentumot, ami Hauptmann mellett szólhatott volna – például egy bérlistát, amely a tett elkövetésének idejére biztosíthatta volna az alibijét. Amikor Lindbergh mostohaanyjának egyik háztartási alkalmazottja öngyilkossággal bújt ki második kihallgatása elől, állítólag nem kutatták az okát. Azt beszélik, Osbornék kezdetben igen tartózkodóan viselkedtek. A kézírások azonosságát illető kétségeik csak akkor szálltak el, amikor a váltságdíjat megtalálták Hauptmann garázsában.

Rossz útra tért „felsőbbrendű emberek"

A kézírások összehasonlítása – kivált, ha valaki az írását igyekszik eltorzítani – valójában fölöttébb szubjektív dolog. Már említettük, hogy Alphonse Bertillon lejáratta magát, amikor az antiszemita hisztériától feltüzelve az ártatlan Dreyfus kapitány nyakába varrta a *bordereau*-t. Valószínűleg nem ez volt a grafológusok utolsó tévedése. Szilárdabb alapokon állnak az írásszakértők, ha gépírásos dokumentumokról van szó. Ilyen volt az a zsarolólevél, amelyet a tizennégy éves Bobbie Frank apja kapott kézhez 1924. május 22-én. Fiát május 21-én rabolták el Chicago egyik elővárosi negyedéből, és – amint az még a követelt 10 000 dolláros váltságdíj kifizetése előtt kiderült – meggyilkolták. Az alaposan helybenhagyott, savval csaknem felismerhetetlenné tett holttest közelében a rendőrség felfedezett egy szemüveget, és megállapították, hogy tulajdonosa a család

ismeretségi köréhez tartozó fiatalember, Nathan Leopold joghallgató. Leopold azt mondta, hogy a szemüveget bizonyára madarak megfigyelése közben veszíthette el. Arra a kérdésre, hogy május 21-ének délutánján hol tartózkodott, azt felelte, egyetemi évfolyamtársával, Richard Loebbel és két lánnyal voltak szórakozni.

Eközben a *Chicago Daily News* két riportere felkutatta Leopold házi dolgozatait és azokat összehasonlította a zsarolólevéllel. Ugyanazzal az írógéppel, egy Underwooddal írták őket, amelyet Loeb egy kollégiumból lopott el. Az írógépet utóbb egy kis tóban találták meg. Amikor a rendőrség sarokba szorította őket, Leopold és Loeb bevallotta, hogy a kis Bobbie-t autózni hívták, megfojtották, majd egy vésővel agyonütötték. Indítékul azt hozták fel, hogy Nietzsche Übermensch-eszményét akarták tettre váltani és be akarták bizonyítani, hogy nekik sikerül legyőzniük a zsidó–keresztény rabszolgamorálból fakadó gátlásaikat. (Mindketten tehetős zsidó családból származtak.) Olyan érv volt ez, amilyet a nagyzási hóbortban szenvedő Lacenaire és a diák Raszkolnyikov szájából is hallottunk már. A két Nietzsche-tanítvány csak Amerika leghíresebb védőügyvédje, Clarence Darrow kétnapos védőbeszédének köszönhette, hogy nem halálra, hanem életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték őket. Loeb egy verekedés alkalmával a börtönben halt meg. Leopoldot 1958-ban bocsátották szabadon.

A szenzációs esetet kétszer filmesítették meg, mindkét alkalommal megváltoztatott nevekkel és költői szabadsággal kezelve a tényeket. Alfred Hitchcock *A kötél* című filmjében (1948) a két felsőbbrendű ember egy kötéllel fojtja meg áldozatát, majd a holttestet egy tálalószekrényben rejtik el, amelyre a partin részt vevő vendégek, akik közé a meggyilkolt apját is meghívják, mit sem sejtve teszik le poharaikat. Rossz sejtelmek csak a két diák öreg tanítójában (James Stewart) ébrednek, aki megismertette őket Nietzschével, és ő is leplezi le a gyilkosokat. Richard Fleischer *Erőszak* című filmje (1959) Meyer Levinnek erősen a periratokra támaszkodó, azonos című regénye alapján készült. Levin hősei a *Chicago Daily News* leleményes riporterei és az ékesszóló védőügyvéd, akit itt Jonathan Wilknek hívnak – Orson Welles hatalmas testére szabott bombaszerep. Levin energikusan kiállt Leopold szabadlábra helyezéséért, amiért pártfogoltja hálátlansággal fizetett neki: mind a regényírót, mind a rendezőt beperelte magánszférája megsértéséért, viszont a pert elveszítette.

A nagyzási hóbort ugyanezen szelleméből fakadt az a bűncselekmény is, amely hat éven keresztül foglalkoztatta az olasz bíróságokat. 1997. május 9-én fényes nappal egyszer csak lelőtték Marta Russo egyetemi hallgatót, a római La Sapienza egyetem forgalmas campusán. A rendőrség feltételezése szerint a lövést a jogi karról adták le. De miért? És ki volt az elkövető? Egészen addig sötétben tapogatóztak, míg meg nem tudták, hogy a tett elkövetésének idején a hatos számú előadóteremben tartózkodott Giovanni Scattone és Salvatore Ferraro, két fiatal docens, akik jogfilozófiai szemináriumot vezettek. A szeminárium témája: a tökéletes gyilkosság volt. Scattone azt a tézist képviselte, hogy lehetetlen bizonyítani egy gyilkosságot, ha a tettesnek nincs indítéka, és ha az elkövetéshez használt fegyvert nem találják meg. Ezt a merész tézist lett volna

hivatott illusztrálni a gyilkosság? A tanúk, akik a hatos számú előadóteremben voltak, ellentmondtak egymásnak. De Scattone és Ferraro is ellentmondásokba bonyolódott. Az ítélet, amelyet végül első fokon megerősítettek, olyan kompromisszum volt, amely senkit nem elégített ki. Scattonét öt év és két hónap, Ferrarót mint bűnsegédet négy év két hónap börtönben letöltendő szabadságvesztésre ítélték. A vizsgálati fogságot mindkettejük büntetésébe beszámították: Ferraro azonnal elhagyhatta a börtönt, Scattonénak még egy évet le kellett ülnie.

Egy csúnya, kopasz pasas, akinek 283 menyasszonya volt

De mi van akkor, ha még a holttest sem kerül elő? Henri-Désiré Landru szilárdan meg volt győződve arról, hogy a bíróság nem ítélheti halálra, ha nyoma sincs annak a tíz nőnek, akiket eltett láb alól. Ebben csalódnia kellett. De még maguk az esküdtek is csatlakoztak kegyelmi kérvényéhez, amelyet az ítélethozatal után nyújtott be. Megbánták volna döntésüket? Számos megfigyelőnek az volt a benyomása, hogy Landrut nem annyira a gyilkosságok miatt, mint inkább a bíróság előtt tanúsított magabiztos fellépéséért találták bűnösnek, továbbá, mert vonakodott magyarázatot adni a nők eltűnésére: „Sem az apjuk, sem a gyámjuk, sem az ápolójuk nem vagyok, és a férjük pláne nem. Oda mehettek, ahova csak akartak. Ha megöltem a hölgyeket, akkor mutassák, kérem, a holttestüket!"

Amikor 1919 áprilisában Landrut letartóztatták, megpróbált megszabadulni egy fekete notesztól. A jegyzetfüzet nem kevesebb, mint 283 menyasszonya nevét tartalmazta, akikkel 1914-től kezdve az újságok apróhirdetései révén ismerkedett meg. Hogy egy bozontos szakállú, szúrós tekintetű, csúnya, kopasz pasas hirdetései ilyen szíves fogadtatásra találtak, annak egyrészt a világháború volt az oka, amely a partiképes férfiak javát kivonta a forgalomból, másrészt hősünk nem mindennapi férfiúi ereje: „Vénusznak hódolt – erősítette meg az egyik tanúskodó nő – elalvás előtt, az éjszaka közepén és ébredéskor". Szerelmi kalandjai céljára Landru mindig más néven bérelt házat, először Vernouillet-ben, aztán Gambais-ben, Párizs jó polgári nyugati részének peremén. Eközben mindig vissza-visszatért törvényes hitveséhez és négy gyermekéhez, akiknek sejtelmük sem volt arról, mit művel a papa üzleti útjain.

A rendőrség – tíz kivételével – az összes menyasszonyt megtalálta. Egy garázsban fedezték fel az eltűntek ruháit, bútorait és személyes papírjait. Banki megtakarításaik mind elapadtak. Landru azt állította, hogy rábízták vagyonuk értékesítését, mivel külföldön akartak új életet kezdeni. A szomszédok alkalmanként nehezményezték azt a förtelmes, vastag füstöt, ami a kéményéből szállt fel. Gambais-i házának pincéjében állt egy vaskályha hamumaradványokkal, amelyek emberi eredetűek lehettek – vagy nem. Hiába nem kerültek elő holttestek, Millerand államelnök mégis elutasította a kegyelmi kérvényt. 1922. február 25-én Landrt a versailles-i börtön udvarán lefejezték. Amikor a pap a börtönben megkérdezte tőle, óhajt-e kivégzése előtt részt venni a misén, így felelt: „Amúgy kész örömmel, tisztelendő úr, de azt hiszem, nem volna ildomos megváratkoztatnunk az urakat."

Landru, a bámulatra méltó nőcsábász

Ez az életveszélyes Casanova inspirálta Charlie Chaplin *Monsieur Verdoux* című fekete komédiáját (1947). Az amerikaiak fölöttébb rossz néven vették a személyes ügyében elhangzó védőbeszédet, melyet a vádlott szájába adott: végtére is ő csupán „a gyilkolás kis vigéce", mondja Verdoux. Ha tömegével ölt volna embert, mint a fegyvergyárosok vagy a hivatásos katonák, akkor már régen milliomos lenne és rendjelekkel dekorálták volna ki. Számos városban tartott tüntetések és felháborodott kritikák gondoskodtak arról, hogy a filmet néhány nap elteltével levegyék a mozik műsoráról. Az amerikai mozik csak 1964-ben merték ismét műsorra tűzni.

Azért az ritkán fordul elő, hogy a holttest nincs meg, és a gyilkost mégis elítélik. A bíróság általában elvárja, hogy a holttestnek legalább olyan részei előkerüljenek, amelyek megnevezhetőek és amelyekből következtetni lehet az elkövetés lefolyására. Ebben még ma is főszerephez jutnak a fogak, már dr. Parkmant és a Ringtheater leégésekor fellelt áldozatokat is a foguk alapján sikerült azonosítani. Viszonylag új keletű felfedezés, hogy a harapásnyomok visszamenőleges következtetéseket is lehetővé tesznek az elkövetőre vonatkozóan. Például Wayne Boden kanadai sorozatgyilkosra 1971-ben azoknak a harapásnyomoknak az alapján bizonyították rá tettét, melyet az általa megfojtott nő nyakán és mellén hagyott. Amikor 1979-ben elfogták és Miamiban bíróság elé állították Ted Bundyt, a megnyerő nőgyilkost, neki is az a harapásnyom vált a végzetévé, amelyet – feltehetően több mint ötven – áldozatának egyike őrzött a bal farpofáján.

A genetikai ujjlenyomat

Nyolc évvel ez után sikerült először leleplezni egy bűncselekmény gyanúsítottját egy merőben új bizonyítási eszköz: genetikai ujjlenyomata alapján. Azóta, hogy 1953-ban felfedezték az örökletes tulajdonságokat hordozó gének szerkezetét, a nevezetes kettős spirált, a génkutatás hatalmas fejlődést ért meg. A nukleinsavból (magyarul: dezoxiribonukleinsav, DNS), a genetikai információ hordozójából sikerült levezetni egy olyan génprofilt, amely az embereknél éppolyan

egyedi, mint ujjainak bimbóvonalai. Az ujjlenyomatokkal szemben a DNS-elemzésnek az az előnye, hogy már a legapróbb részecskéből vett minta – egy hajszál, egy bőrfoszlány, egy csepp nyál, vér vagy sperma – is elegendő az összehasonlító vizsgálathoz. Azt az embert, aki ezt a felfedezést első ízben hasznosította a kriminalisztikában, Alex Jeffreysnek hívták, és a genetika kutatója volt a Leicester egyetemen.

1983. november 21-én a leicestershire-i Narborough-ban élő tizenöt éves Lynda Mann este nem érkezett haza. Holttestét másnap reggel a pszichiátriai klinika közelében találták meg. A rendőrség megállapította, hogy a kislányt megerőszakolták, majd megfojtották. Vérnyomok alapján arra következtettek, hogy a tettes az A/PGM 1+ vércsoporthoz tartozhat, csakúgy, mint a brit népesség kb. tíz százaléka. A bőséges spermanyomok fiatal férfi elkövetőre utaltak. A tettes kézrekerítése e gyanújelek dacára eredménytelen volt. Csaknem három évvel később, 1986. augusztus 2-án a tetthely közelében találtak egy második holttestet. A tizenöt éves Dawn Ashworth ugyanolyan módon halt meg, mint Lynda Mann. A rendőrség letartóztatta a tizenhét éves Richard Bucklandet, akit már az első gyilkosság után gyanúsítottak. Buckland testileg erősen fejlett, de szellemileg visszamaradott volt. Egy kemény kihallgatás után a második gyilkosságot elismerte; az elsőt tagadta. Minthogy a rendőrség meg volt győződve arról, hogy mindkét gyilkosságot ugyanaz a személy követte el, felkérték Jeffreys professzort, hogy a holttesten fellelt vér- és spermanyomokat hasonlítsa össze Buckland vérével és spermájával. Az összehasonlítás nem a várt eredményt hozta: a holttesten található nyomok, állapította meg Jeffreys, valóban ugyanattól a személytől származnak, az azonban nem Buckland. Bucklandet szabadon engedték.

A rendőrségnek nem szegte kedvét a kudarc. Úgy döntöttek, hasznosítják az új technikát. Felkérték a Narborough-ban és környékén lakó fiatal férfiakat, hogy vegyenek részt egy önkéntes vérvizsgálaton. 1987 januárja és szeptembere között több mint ötezer jelentkezőtől vettek vért. Az A/PGM 1+ vércsoporthoz tartozók vérmintáit a belügyminisztérium aldermastoni igazságügyi orvosi laboratóriumába küldték, és ott DNS-elemzésnek vetették alá. A keresett profilnak egyik sem felelt meg. Végül egy óvatlan megjegyzés vezette nyomra a rendőrséget: az egyik pubban egy pékinas elmesélte, hogy a huszonhét éves Colin Pitchfork pénzt fizetett neki azért, hogy helyette jelentkezzen a vérpróbára. Pitchfork már exhibicionizmusával felhívta magára a figyelmet, és a pszichiátriai klinikára járt ambuláns kezelésre. Az ő genetikai ujjlenyomatát azonosították az elkövetőével. A bíróság életfogytiglani börtönre ítélte.

Jack Unterweger, aki saját gyilkosságainak riportere volt

Ugyanígy bizonyították rá tettét 1994-ben a sorozatgyilkos Jack Unterwegerre. Unterweger, aki egy amerikai katona és egy bécsi prostituált fiaként született, korántsem számított névtelen senkinek: a média egyik kedvence volt. 1974-ben

alsóneművel megfojtott egy fiatal nőt, aki az anyjára emlékeztette. A börtöncellájában írt visszaemlékezése (*Fegefeuer. Eine Reise ins Zuchthaus* – Tisztítótűz. Utazás a fegyházba) Ausztria legprominensebb rabjává tette. Amikor 1990-ben szabadult, a talkshow-k egymás kezéből kapdosták ki a legérdekesebb gyilkost. A németek irodalmi díjat adtak neki. 1991 januárjában sétálók a bécsi erdőben egy prostituált holttestére bukkantak, akit az alsóneműjével fojtottak meg. Az év folyamán hat további nőt öltek meg ugyanilyen módon. Unterweger, aki időközben riporter lett, mindegyik esetről tudósított, sőt még a grazi gyilkossági csoport vezetőjét is meginterjúvolta a nyomozás állásáról. A rendőrségnek feltűnt, hogy a holttestek feltalálási helyének közelében irodalmi felolvasásokat rendezett. Rajongói azonban tiltakoztak a „szüntelen és légből kapott" gyanúsítgatásokkal szemben.

1991 nyarán Unterweger négy hétre Los Angelesbe repült, hogy egy képeslap számára anyagot gyűjtsön az utcai prostitúcióról. A rendőrség járőröző kocsijával vitette magát keresztül a piroslámpás negyeden. Röviddel ez után három megfojtott prostituáltat találtak. De ahhoz, hogy az Egyesült Államokban vádat emelhessenek ellene, nem volt elég a bizonyíték. Amikor 1994 áprilisában a grazi tartományi bíróságon megkezdődött a pere, az államügyész arzenáljában a leghatásosabb fegyver egy hajszál volt, amit Unterweger kocsijának csomagtartójában találtak. Miután ezt a berni igazságügyi orvostani intézetben DNS-elemzésnek vetették alá, az ismert körülmények között meghalt cseh prostituáltnak, Blanka Bockovának tulajdonították. Egy másik áldozat ruháin Unterweger sáljából származó szálakat találtak. 1994. június 29-én a tartományi bíróság úgy ítélkezett, hogy kilencrendbeli gyilkosság bűnéért hátralevő életét egy szexuális bűncselekmények elkövetői számára létesített zárt intézetben kell eltöltenie. Még aznap felakasztotta magát a cellájában.

A DNS-elemzés meggyőző sikereiből természetesen korántsem következik, hogy a többi bizonyítóeszköz felett eljárt volna az idő. Jól mutatta ezt egy roueni gyilkossági per, amely az ügyészt nem várt fordulattal lepte meg. 2001. május 17-éről 18-ára virradó éjszaka ismeretlen okból meggyilkoltak egy középkorú házaspárt, Jean-Jacques és Danielle Rousselt. A férfi elszenesedett holttestét pajtájának füstölgő romjai alól húzták ki, a feleségéét több egymástól gondosan szétválasztott darabban a Szajnából. Megállapították, hogy mindkettőjüket lelőtték. A gyanú az egyik szomszédra, Alfred Petit-re terelődött, aki két rendőr ellen elkövetett sikertelen gyilkossági kísérlet miatt éppen le volt tartóztatva, és az egyik eltávozásáról nem tért vissza a börtönbe. Amikor a rendőrség elfogta, a ruháin vért találtak, ami a DNS-elemzés szerint Madame Rousseltól származott. Ez elég volt ahhoz, hogy kétrendbeli gyilkosság bűntette miatt vádat emeljenek ellene.

Az, hogy tettének elkövetésére Petit-nek nem volt nyilvánvaló indítéka, olyan szépséghiba volt, amely még nem rendítette meg az ügyészt. Nem tévesztette meg a holttestek szakavatott feldarabolása sem, ami orvosra vagy mészárosra utalt. Petit nem volt sem egyik, sem másik, az volt viszont az apja, egy nyugdíjas rendőr, aki kitanulta a hentes mesterséget és még mindig megvoltak a munkája

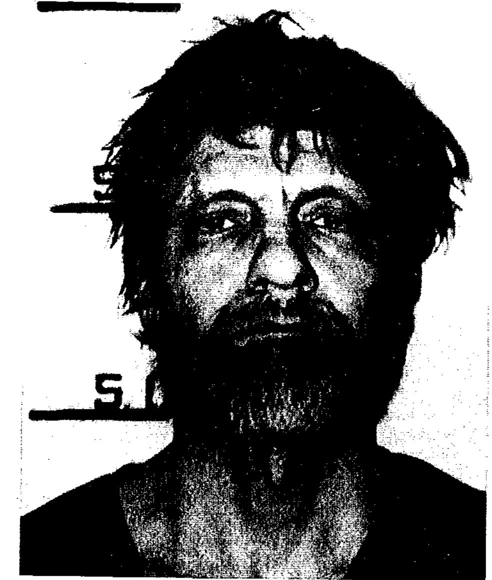
végzéséhez használt szerszámai. A rendőrség nem tartotta szükségesnek, hogy kihallgassák régi kollégájukat. Él is hessegettek egy szemtanút, aki az égő pajta közelében látott *két* férfit, és azt vette észre, hogy az egyikük feltűnően sántít. Amikor a tanú a per megkezdésekor egy helyi újságnak részletesen beszámolt, a bíróság beidézte. A szemtanú Petit apjában felismerte azt a sántító férfit, akit a pajtánál látott. Noha az ügyész hevesen tiltakozott, a pert félbeszakították és további bizonyítási eljárást rendeltek el. 2004 januárjában az öreg Petit drasztikus módon járt végére a bűnösség kérdésének: felakasztotta magát.

A bárányok hallgatnak

A kombinációs készséget, a jó szimatot, az intuíciót – ami a gyakorlott kriminalistát jellemzi (hogy a zseniális regénybeli detektívekről ne is beszéljünk) – a tudomány legújabb felismerései sem tették fölöslegessé. Annak, aki bűnelkövetők leleplezésére adja a fejét, nem feltétlenül kell magának is rovott múltúnak lennie, mint Vidocq volt. Látnoknak sem kell lennie, mint Maximilian Langsner, az osztrák „bűnügyi médium" volt, aki a kanadai Edmontonban egy négyszeres gyilkosság felderítésében segédkezett a rendőrségnek: elvezette őket egy olyan tanúhoz, aki látta, amint Vernon Booher 1928. július 9-én a tett elkövetésének időpontjában kilopakodik az istentiszteletről, majd odaoson annak az ellopott fegyvernek a rejtekhelyéhez, amellyel anyját, Fred fivérét és két háztartási alkalmazottjukat lelőtte. Vernon bevallotta, hogy megölte anyját, mert az ellenezte házassági terveit. A másik három személyt úgy tette el láb alól, hogy senki más se tudjon róla. Langsner gondolatolvasói képességével magyarázta, hogy meg tudta oldani az esetet, melybe a hivatásos nyomozók foga beletört, azt állította, különösen akkor tudja kitalálni valaki másnak a gondolatait, ha az illetőnek rossz a lelkiismerete. Két évvel korábban mindazonáltal cserbenhagyta őt e képessége, amikor a torontói rendőrségnek kellett segítenie Ambrose Smallnak, az opera igazgatójának megtalálásában, akit 1919 decemberében láttak utoljára. Small nem került meg.

A gyakorlott kriminalistának nem kell ugyan látnoknak lennie, de kellő fantáziára van szüksége ahhoz, hogy bele tudjon érezni az elkövető lelkébe. Jonathan Demme *A bárányok hallgatnak* című Oscar-esővel jutalmazott filmje óta a legtávolabbi kis faluban is tudják, mit jelent *profiler*nek lenni. A Jodie Foster alakította kezdő rendőrnő azt a megbízatást kapja az FBI-hoz tartozó *Behavioral Science Unit*tól, hogy a börtönben ülő sorozatgyilkos Hannibal Lectert (Anthony Hopkins) faggassa ki, hogy ez alapján sikerüljön jobban megérteniük és elkapniuk egy másik, még aktív gyilkost. Az FBI-nak ez a részlege ténylegesen létezik. 1979 óta azzal foglalkoznak, hogy sorozatgyilkosságokra vonatkozó ismereteket gyűjtenek és táplálnak be egy adatbankba. Az adatbanknak 1985 óta neve is van – *Violent Criminal Apprehension Program (VICAP).* Nem úgy, mint Cesare Lombroso, aki a „született bűnözőt" örökletes tulajdonságaiból próbálta magyarázni,

a modern kriminalisztika a sorozatelkövető profilját „kézírása" – az áldozat, a tetthely és a gyilkos fegyver megválasztása – alapján igyekszik meghatározni. Az osztrák rendőrség a VICAP nélkül is hamar kiderítette, hogy azoknak a prostituáltaknak a meggyilkolása, akiket alsóneműjükkel fojtottak meg, egy és ugyanazon személy kontójára írandók. Viszont egy olyan hatalmas országban, amilyen az Amerikai Egyesült Államok, ahol minden államnak külön rendőrsége van, és az FBI illetékessége korlátozott, szükség van a központi adatbankra.

Az „Unabomber": Theodore Kaczynski

Annak, aki tud belőle olvasni, az elkövető kézírása nem csak a szexuális indítékú gyilkosságokat leplezi le. Végül az FBI által „Unabomber"-nek nevezett elkövetőt is a stílusáról ismerték fel, mivel maga barkácsolta levélbombáit főképp egyetemeknek és légiforgalmi társaságoknak *(universities* és *airlines)* küldözgette. A rendőrség tizenhat éven keresztül, 1979-től 1995-ig sötétben tapogatózott, miközben a bombák három címzettet azonnal cafatokra szaggattak, huszonkilencet pedig megsebesítettek. 1995 júniusában a bombabütykölő egy terjedelmes manifesztumot küldött a *New York Times*nak és a *Washington Post*nak az ipari társadalom jövőjéről, és közölte, hogy irományának publikálása esetén eláll a további merényletektől. Mindkét újság kinyomtatta a zűrzavaros elaborátumot, mire fel jelentkezett a rendőrségnél egy David Kaczynski nevű chicagói férfi, akit a szöveg stílusa Theodore fivéréére emlékeztette. Átkutatták Theodore Kaczynski lakóhelyét, egy primitív montanai kunyhót, és ott megtalálták a bombakészítéshez szükséges eszközöket. Kaczynskit 1998 januárjában életfogytiglani börtönre ítélték.

A gyakran idézett klasszikus példa annak a „Mad Bomber"-nek az esete, aki 1940 és 1956 között tartotta rettegésben New Yorkot. Ahogy az őrült robbantgató maga írta a rendőrségnek, az volt a szándéka, hogy a Con Edison Villamossági Társaságot „felelősségre vonja gyalázatos gaztetteiért". A robbantások szerencsés módon nem követeltek halálos áldozatot, de egy tucat embert megsebesítettek. A rendőrség 1956 decemberében dr. James A. Brussel pszichiáterhez fordult, aki a levelek alapján figyelemre méltóan találó profilt rajzolt meg: a feladó ötven év körüli férfi lehet, simára borotvált, ápolt, nőtlen, vélhetően valamely idősebb rokonával él együtt. Valószínűleg nem angol anyanyelvű, hanem valamelyik kelet-európai országból vándorolt be. „És amikor majd letartóztatják, kétsoros öltönyt fog viselni. Begombolva." A szakvéleményt nyilvánosságra hozták,

mire a Bomber egy további információt árult el magáról: a Con Edisonnál üzemi baleset érte, majd elbocsátották, anélkül hogy kártérítést kapott volna. A rendőrség ekkor átnézte a személyzeti aktákat és rábukkant az ötvenkét éves lengyel bevándorlóra, George Meteskyre, aki két nő féltestvérével Bridgeportban élt. Amikor a tisztviselő bekísérte a rendőrőrsre, inget, nyakkendőt és kétsoros öltönyt viselt – begombolva. Beszámíthatatlannak nyilvánították, és beutalták egy intézetbe.

A *profiling* nem egzakt tudomány

Ritkábban esik szó egy másik esetről, amelyben ugyanez a dr. Brussel más pszichiáterekkel egyetemben kínosan felsült. 1962 júniusa és 1964 júliusa között Bostonban tizenegy nő lett nemi erőszak áldozata, és mindegyiküket megfojtották. A szakértőtestület a következő profilt vázolta fel a „Boston Strangler"-ről, azaz a bostoni fojtogatóról: valószínűleg két elkövetőről van szó, mindketten homoszexuálisok és erősen gátlásosak, mindketten egyedül élnek, tanítók, akik gyilkosságaikat az iskolai vakáció idején követik el. Albert DeSalvo, akit végül gyilkosként lepleztek le, éppen az ellentéte volt mindennek: építőmunkás, nős, két gyermek apja, és szexuálisan olyannyira gátlástalan, hogy az általa meggyilkolt nőkön kívül legalább háromszáz további nőn követett el erőszakot. Mi következik ebből? A *profiling* nem szigorú értelemben vett tudomány, hanem pszichológia, és ezért éppolyan szubjektív, mint az empátia, amit Sztanyiszlavszkij, az orosz rendező megkövetelt a színészeitől. Az objektív tények türelmes gyűjtögetését nem pótolhatja. Csak a kettő együttes alkalmazása teheti sikeressé a kriminalistát.

Albert DeSalvo, a „Bostoni fojtogató"

Nincs végzetesebb, mint az olyan szubjektív bizonyosság, amely túlteszi magát az objektív tényeken. A legkevésbé sem biztos, hogy Bruno Lüdke, akit Mario Adorf olyan borzongatóan szépen alakított *Az éjszaka, amikor az ördög jött* (1957) című filmben, valóban a német kriminalisztika történetének legnagyobb sorozatgyilkosa volt. Az ötvenhárom gyilkosság és három gyilkossági kísérlet bevallásának vélhetően inkább a gyengeelméjűségéhez és a kihallgatási módszerekhez van köze, semmint a valósághoz. Az őt 1943 márciusában kihallgató berlini Franz felügyelő jegyzőkönyvei hemzsegnek a tisztázatlanságoktól és az ellentmondásoktól. Amikor a filmet bemutatták, Hertha, Lüdke

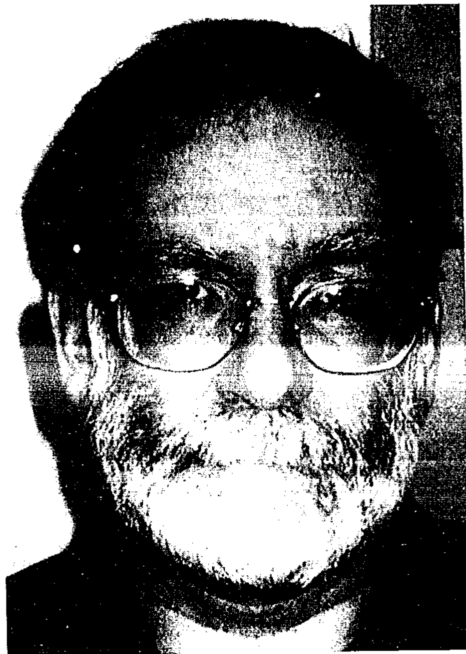
nővére arról számolt be, hogy fivére arca a kihallgatás után tele volt véraláfutásokkal, ajkai feldagadtak. „Ezek aztán rendesen helybenhagytak – súgta oda neki –, ha nem mondom azt, hogy én öltem meg a Rössneréket, agyonlőnek." Lüdkét nem lőtték agyon, hanem tárgyalás nélkül a bécsi rendőrség börtönébe vitték, ahol 1944. április 8-án rejtélyes módon meghalt, valószínűleg embereken végzett orvosi kísérletek áldozataként.

Egy kávéskanál arzén, egy csipetnyi ciánkáli

A méregkeverők között feltűnően sok a nő és az orvos

Méregkeverőkről már többször szót ejtettünk, és néhány híres üggyel meg is ismerkedtünk. Most azonban egy egész fejezetet szentelünk nekik, hiszen csak így követhető a mérgezéses gyilkosságoknak a történelmen végighúzódó vörös fonala: ez az a területe a kriminalisztikának, amelyen a tudomány legfényesebb diadalait ünnepelhette, egyszersmind legsúlyosabb vereségeit szenvedte el. A feltáratlan esetek száma még mindig magas. Idősebb, betegeskedő áldozatok esetében a gyilkosnak jó kilátásai vannak arra, hogy büntetlenül ússza meg a dolgot, amennyiben olyan mérget választ, amely a természetes halálához hasonló tüneteket okoz. Ilyenkor gyakran az orvostudomány illetékességén kívül eső, közvetett jelek terelik rá a gyanút. Dr. Harold Shipmannek, a Manchester egyik elővárosában, Hyde-ban praktizáló nyájas háziorvosnak, akit 2000 januárjában tizenötrendbeli mérgezéses gyilkosság bűntettéért ítéltek el, valószínűleg több mint háromszáz nőbetege halála szárad a lelkén. Amíg meg nem gazdagodott, senkinek nem szúrt szemet pacientúrájának magas halálozási rátája. Csak amikor egyik nőbetegének a végrendeletét meghamisította és magát tüntette fel a hölgy egyedüli örököseként, akkor járt utána a dolognak a páciens örökségtől megfosztott lánya, majd miután felfedezte a csalást, firtatni kezdte azt is, hogyan hunyt el az örökhagyó.

Dr. Harold Shipman, a nyájas háziorvos

Még több, nevezetesen hatszáz mérgezéses gyilkosságot vallott be a legendás Tofana vagy Trufania, akit 1723-ban Nápolyban végeztek ki. Vallomása bizonyára összefüggött azzal a „gyötrelmes kihallgatás"-sal is, amelynek alávetették. De ahhoz nem fér kétség, hogy az „Aqua Tofana", saját készítésű főzete, amellyel fölöslegesnek érzett rokonait feltűnés nélkül segítette át a másvilágra, egész Európában fölöttébb kapósnak bizonyult.

Tofana, Brinvilliers, Anna Zwanziger, Gesche Gottfried és Marie Lafarge nők voltak. Mérgezéses gyilkosságokban a női elkövetők számaránya összehasonlíthatatlanul magasabb, mint az erőszakos bűncselekményekben. Ez egyrészt a nők csekélyebb fizikai erejével, másrészt társadalmi tradíciókkal függ össze. A fegyverforgatás a férfiak dolga, a gondoskodás és betegápolás a nőké – miközben az orvosság és méreg közötti különbség csupán az adagoláson múlik: a görög *farmakon* szó jelentése mindkettőt magában foglalta. „Nem ismered anyád csodás füveit?" kérdezi Brangänétől úrnője, Izolda, és a házi patikára mutat, amelyet magával vitt az útra. Elixírjei között van az a halálos ital is, amellyel Izolda magát és Trisztánt akarja megmérgezni, és az a szerelmi bájital is, amelyet a hűséges szolgálólány a helyett kínál nekik.

Locusta, aki Néró császárnak segített a gyilkolásban

A varázslónők és méregkeverőnők ősanyja Médeia, aki azután, hogy férje, Iaszón eltaszítja magától, nemcsak vetélytársnőjét, Glaukét és annak apját, Kreónt, hanem saját gyermekeit is leméészárolja. Az Argonauták mondájának ősváltozatában királyuk halálát megbosszulandó a korinthosziak gyilkolják meg Médeia hét fiát és hét lányát. Állítólag Euripidészt tizenöt ezüst tálentummal vették rá, hogy a kínos szégyenfoltot eltávolítsa és a bűntettet Médeia nyakába varrja. Ha valóban így történt, akkor a megvesztegetés sikerrel járt: később mindenki, aki csak ehhez a témához nyúlt – jó kétszáz feldolgozása ismert –, mind Euripidészre támaszkodik, köztük Luigi Cherubini is, akinek operája Maria Callast egyik jutalomjátékához segítette hozzá. Senecának, aki szintén írt egy Médeia-tragédiát, valós példa lebegett a szeme előtt – Locusta, aki Néró császárnak segített a gyilkolásban, és a császár anyja, Agrippina. Locusta, aki *veneficium*ért (méregkeverésért) volt fogságban, a mérget Agrippina férje, Claudius és annak fia, Néró legveszélyesebb riválisa, Britannicus meggyilkolása céljából szerezte be. Hálából megkegyelmeztek neki és busás jutalomban részesült. Az egyik általa kotyvasztott mérget Néró magával vitte menekülésekor, de nem volt bátorsága ahhoz, hogy megigya. Locustát Néró utóda, Galba végeztette ki.

Róma nem a pszichopata császárok uralkodásának idején ismerkedett meg a mérgezéses gyilkosságokkal. Gyakoriságukra egy Kr. e. 81-ben hatályba lépett törvényből következtethetünk. A *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* halálbüntetéssel fenyegette az előre megfontolt szándékkal történő emberölést, a bűnös célzatú fegyverviselést, valamint a mérgek előállítását, eladását és birtoklását. Akkoriban csak növényi mérgeket ismertek – bürököt, ópiumot, beléndeket. Szervetlen mérgeket alig említ a szakirodalom. A gazdagok és hatalmasok *praegustator* (előkóstoló) alkalmazásával próbálták elejét venni a kellemetlen asztali meglepetéseknek. Igen keresettek voltak az ellenmérgek, amelyeket először halálraítélteken próbáltak ki. Ezek közül a *mandragóra* örvendett különleges népszerűségnek. Varázsszernek tekintették, amulettként gazdagságot és boldogságot ígért viselőjének.

Az egyetlen teljes egészében ránk maradt latin nyelvű regényben, Lucius Apuleius *Aranyszamár* című művében jellemző anekdotát találunk: egy özvegyember fiatal nőt vesz feleségül, aki azonnal szemet vet férje mostohafiára. Amikor az kikosarazza, megbíz egy rabszolgát, hogy mérgezze meg a fiút. A mérget azonban a fiú öccse issza meg. Az asszony a mostohafiát vádolja a gyilkossággal. A fiatalember már halálos ítéletére készül, amikor egy orvos kér szót. Elmondja, hogy a rabszolga felkereste őt és erős szert kért tőle, mint mondta, egy beteg számára. Minthogy ő sejtette, hogy a rabszolga hazudik, a mandragóra főzetét adta neki, amely halálhoz hasonló álmot okoz. A bíróság kivonul az állítólagosan meggyilkolt ember koporsójához, az apa megemeli a koporsó fedelét, gyermeke él. A rabszolgát keresztre feszítik, a gonosz mostohát száműzik.

Maria Callas a méregkeverő Médeia szerepében

Hat nap múlva meghalt a pápa

Hogy a fehér, szagtalan és íztelen arzénporral több embert tettek el láb alól, mint amennyit Locusta főzeteivel valaha is lehetett volna, azt az akkoriban érdekelt körök csak a 8. században tudták meg, amikor Geber (Dzsabír ibn Hajján) arab orvos és alkimista lejegyezte boszorkánykonyhájának receptjeit. Az akkoriban *cantarellá*nak nevezett por volt az, amellyel VI. Sándor pápa és fia, Cesare Borgia személyzeti politikájukat működtették. Sándor pontifikátusának utolsó éveiben a következő mondás járt szájról szájra: „Veszélyes dolog gazdagnak és kardinálisnak lenni." Legalább három kardinálist, de lehet, hogy többet mérgeztek meg *cantarellá*val. (Hogy a gyilkosságoknak Cesare nővére, Lucrezia is részese volt-e, ahogy azt a legenda tartja, nem bizonyosodott be.)

Olybá tűnik, hogy ez a méreg válhatott Sándor és Cesare végzetévé is. 1503. augusztus 5-én Adriano da Corneto kardinális kertjében vacsoráztak. Augusztus 11-én a kardinálisnak felszökött a láza, ami három napig tartott, majd alábbhagyott. Másnap a láz utolérte Sándort és Cesarét is. Az apa augusztus 18-án meghalt, a fia túlélte. Az orvosok maláriát állapítottak meg, ám a rómaiaknak megvolt a maguk saját diagnózisa. A tanúk által elősorolt tüneteket a toxikológusok arzén-erythemaként magyarázták. Egy német tanú beszámolója szerint „a herceg

két borral teli ezüstflaskát készített elő, és az egyikbe tett mérget, a másikba meg nem." Az egyik szolga összecserélte a palackokat és a Borgiák elébe is a mérgezett bort tette. Pietro Bembo, a nagy humanista elégedetten állapította meg: „Így látja be az ember a halhatatlan istenek legszentebb akaratát és végtelen igazságosságát. Hiszen megengedték, hogy ez a két személy, akik oly sok herceget és oly sok vazallust mérgeztek meg, hogy megkaparintsák a vagyonukat, maguk is ama méreg által haljanak meg, melyet vendégüknek szántak."

De Brinvilliers márkinő berlini megfelelője ugyancsak egy jó társaságbeli hölgy, Ursinus titkos tanácsosné volt. Amikor 1803. március 5-én letartóztatták, éppen barátaival whistezett. Az inasa, Benjamin Klein jelentette fel. Amikor az inast émelygés fogta el, úrnője egy csésze húslevest nyújtott át neki, amitől még rosszabbul lett. Másnap a hölgy valamilyen rizses étellel kínálta. Amikor ő köszönettel elutasította, az asszony kiöntötte az árnyékszékbe. Az inas gyanakodni kezdett, körülnézett a lakásban, és az egyik szekrényben talált egy fehér port tartalmazó, „Arzén" felirattal ellátott zacskót. A titkos tanácsosné ezután aszalt szilvával kínálta. Az inas színleg elfogadta, de nem evett belőle, hanem elvitte a patikushoz: a szilvában is volt arzén.

Ekkor jutott az eszükbe, hogy a – feleségénél jóval idősebb és beteges – titkos tanácsos három évvel azelőtt meglepetésszerű hirtelenséggel halt meg, és pár hónappal később ugyanez történt a családhoz tartozó egyik gazdag nagynénivel is. A titkos tanácsosné mindkét esetben odaadóan istápolta a váratlanul megbetegedetteket; előzőleg mindkét esetben vásárolt arzént – állítása szerint a patkányok ellen, azonban sem az ő, sem a nagynéni házában nem voltak patkányok. Mindkét holttestet exhumálták, de a szakértőknek nem sikerült arzénnyomokra lelniük. Ezért férje meggyilkolásának vádja alól a bíróság felmentette Ursinusnét, de nagynénje meggyilkolásáért és az inasa ellen ismétlőlegesen elkövetett gyilkossági kísérlete miatt „életfogytiglani várfogságra" ítélte, amit Glatz várában töltött le. Harminc év múlva szabadon engedték, de továbbra is Glatzban kellett élnie, ott halt meg 1836-ban. A Klein elleni gyilkossági kísérlet indítéka soha nem tisztázódott. Az a szóbeszéd járta, hogy Ursinusnénak viszonya volt vele, és hogy a férfi túl sokat tudott. Az akták semmiféle erre utaló adatot nem tartalmaznak. Az egyik szakértőt, Valentin Rosét nem hagyta nyugodni a boncolás eredménytelensége. Három évvel később felfedezett egy olyan eljárást, amellyel a holttestekben is ki lehet mutatni a méregmaradványokat. Ez volt az a módszer, amely 1810-ben Anna Zwanzigert, a méregkeverőnőt leleplezte.

Kielégületlen feleségek

Az amerikai Florence Maybrick is egy nálánál csaknem kétszer annyi idős férfihoz, egy liverpooli gyapotkereskedőhöz ment feleségül. Amikor Maybrick rájött, hogy a felesége megcsalja a barátjával, Brierleyvel, alaposan elpáholta az asszonyt és megváltoztatta a végrendeletét. E házastársi jelenet után egy hónappal

hirtelen erősen megromlott az egészsége. 1889. május 11-én meghalt. A szolgálólány megfigyelte, amint Mrs. Maybrick a mosdótáljában légypapírt áztat fel, amely, mint köztudomású volt, arzént tartalmazott. A holttestben arzénen kívül sztrichnin, ciánsav és morfium nyomait is megtalálták. A védő ezt a megboldogult által – potenciájának felélesztése céljából – alkalmazott radikális módszerekkel magyarázta; a légypapírból nyert arzént pedig szerinte védence kozmetikai célokra használta. Az arzén erősítő- és szépítőszerként való használata akkoriban valóban nem volt szokatlan. A csinos özvegy házasságtörése azonban igen rossz benyomást tett az esküdtekre, és az asszonyt bűnösnek nyilvánították. Florence Maybricket halálra ítélték, de a büntetést életfogytiglani fegyházra változtatták. 1904-ben szabadon engedték, visszatért Amerikába és írt egy könyvet *My Fifteen Lost Years* (Tizenöt elveszett évem) címmel.

Ahogy Marie Lafarge-nak, Florence Maybricknek is jócskán akadtak hívei, akik ártatlannak tartották. Arra hivatkoztak, hogy ahhoz nem kellett volna megmérgeznie a férjét, hogy hozzámehessen a szeretőjéhez: miután megverte a férje, jogosan követelhette volna a válást. Egyébként Mr. Maybricknek szintén volt házasságon kívüli viszonya, amelyből ráadásul több gyerek is született. Molly Bloomnak – mint az *Ulysses* híres, központozás nélküli zárómonológjából kiderül – az ítélet helyességét illetően nincsenek kétségei, mégsem vonja meg rokonszenvét a kielégületlen feleségtől. Nem így Viktória királynő. Ő a házasságtörő asszonyt velejéig romlott személynek tartotta és tudni sem akart idejekorán bekövetkezett szabadon bocsátásáról. Mindazonáltal a vitatott per maradandó hatással volt a brit büntetőbíráskodásra: 1907-ben létrehozták a fellebbviteli bíróságot, a *Court of Criminal Appeal*t.

Florence Maybrick, Marie Lafarge és Charlotte Ursinus is olyan férfival élt házasságban, akit nem szeretett. Brinvilliers márkinő és Gesche Gottfried viszont az örökséget akarták megkaparintani. Mindkét indíték szerepet játszott abban a magyarországi perben, amely később Háy Gyula *Tiszazug* (1945) című színdarabjának szolgált alapjául. 1929-ben egy Nagyrév nevű faluban, miután gyanúsan halmozódtak a feltűnő módon csak férfi áldozatokat szedő halálesetek, ötven parasztember holttestét hantolták ki. Negyvenhatban arzént találtak. Mint kiderült, a falu bábaasszonya, Fazekas Zsuzsanna bőkezűen látta el a leendő özvegyeket a fehér porral. Amikor a letartóztatás fenyegette, maga is bevett belőle, így szabadult meg a földi igazságszolgáltatástól. Huszonhat kuncsaftja ellen emeltek vádat, nyolcat közülük halálra ítéltek, a többi börtönbüntetést kapott. Háy igaz kommunistaként a parasztasszonyok kapzsiságára helyezi a hangsúlyt, a gyilkosságsorozatot a kapitalista érzület természetes következményeként állítja be – sommás magyarázat ez, amely még hittársát, Brechtet is felbosszantotta: „Egy marxistának nem az az érdekes, hogy valahol néhány asszony házasság vagy gyilkosság révén parasztgazdaságokat kaparint a kezébe, hanem az, hogy egyáltalán hogyan vezetik a parasztgazdaságokat."

A kapitalista Amerikában viszont két bolond vénkisasszony kriminális üzelmei bűvölték el a Broadway publikumát és terelték el figyelmét a háborús színterek

halálos áldozatainak tömegeiről. Joseph Kesselring *Arzén és levendula* című morbid komédiájában (1941) Abby és Martha Brewster mérgezett bodzaborral vált meg egyedülálló urakat magányosságuktól. „Egy gallon borhoz", árulja el Martha néni kis híján kővé meredt unokaöccsének, Mortimernek, „egy kávéskanál arzént veszek, adok hozzá egy fél kanál sztrichnint, és aztán még egy csipet ciánkálit." A darabot frissiben megfilmesítő Frank Caprának négy évig kellett türelmesen várakoznia – ilyen sokáig ment a darab a Broadwayn –, hogy filmje végre a mozikba kerülhessen.

A papucshős bosszúja

De természetesen nemcsak nők szoktak arzénhoz folyamodni, ha nemkívánatos személyeket kívánnak lerázni a nyakukról. Frances Iles bűnügyi regénye, az *inverted mystery*, azaz a fordított detektívtörténet klasszikus példájaként már említett *Malice Aforethought* (Előre megfontolt szándékkal) megtörtént eseten alapul. Amikor Katherine Mary Armstrong 1921. február 22-én meghalt, halálát természetes szívelégtelenség következményeként diagnosztizálták. Az azt megelőző évet egy ideggyógyintézetben töltötte és csak januárban bocsátották haza. Nem keltett különösebb feltűnést, hogy férje, a walesi Hay-on-Wye-ban ügyvédként dolgozó Herbert Rowse Armstrong nagyobb mennyiségű arzént vásárolt: köztudomású volt, hogy kertjében maga kotyvasztotta házi szerekkel irtja a gazt. Bámulatra méltó higgadtsággal tűrte azokat a jeleneteket, amelyeket a mutatós Mrs. Armstrong rendezett, hogy a cingár papucshőst porig alázza. Csak a per alatt derült ki, hogy megaláztatásaiért Armstrong Londonban kárpótolta magát, és közben valami nemi betegséget is összeszedett.

E perre soha nem került volna sor, ha Armstrong nem zördül össze egy másik hay-i ügyvéddel, Oswald Norman Martinnal. Nem sokkal a veszekedés után Martinnak küldött valaki egy doboz pralinét. Ő maga nem evett belőle, de megkóstolta a ház egyik vendége, aki utána nagyon rosszul lett. 1921 októberében Armstrong meghívta teára kollégáját, és egy darab kalácsot nyújtott át neki, békülése jeléül. Miután hazaért, Martin súlyos hasmenést kapott, görcsök kínozták és hányt. Orvosa, aki Mrs. Armstrongot is kezelte, gyanút fogott, és vizeletmintát küldött betegétől a laboratóriumba. A vizelet egyértelműen arzénnyomokat tartalmazott. A rendőrség diszkrét puhatolózásba kezdett. A nyomozás eredményessége érdekében arra kérték Martint, hogy továbbra is ápoljon normális kapcsolatot Armstronggal. Ez idegőrlő kötéltáncnak bizonyult: minthogy Armstrong nem adta alább és valósággal bombázta a meghívásokkal kollégáját, akinek minden igazságügyi rutinját latba kellett vetnie, hogy elkerülje a csapdát.

Armstrongot végül december 31-én letartóztatták. Arzént találtak a zsebében és íróasztalfiókjaiban, csakúgy, mint Mrs. Armstrong ekkor kihantolt holttestében. Armstrong ügyesen védekezett: felesége halálát öngyilkosságként tüntette fel, a nála megtalált méregről pedig azt állította, hogy kertápoláshoz szükséges

nyersanyag. A ház személyzete azonban ellentmondott neki: Nem valószínű, hogy Mrs. Armstrong végezni akart volna magával, ugyanis kifejezetten félt a haláltól. Armstrong azt sem tudta megmagyarázni, miért tartotta különböző helyeken a mérget. Halálra ítélték és 1922. május 31-én felakasztották.

A békák a legjobb kísérleti nyulak

Rendszerint persze nem ügyvédek, hanem orvosok szoktak méreghez nyúlni, ha gyilkosságra készülnek. Szakismereteiknek köszönhetően és mivel hivatásukból adódóan hozzáférnek mindenfajta méreghez, nem jelent nekik megoldhatatlan feladatot a nyomok eltüntetése. Amikor dr. Castaing 1822-ben, majd 1823-ban átsegítette a másvilágra a két Ballet fivért, a morfiumot éppen nyolc éve használták fájdalomcsillapító szerként, melynek hatása vitatott, kimutatása lehetetlen volt. Amikor másfél évvel később dr. Shipman úgy döntött, hogy nőbetegeit ugyanezzel a méreggel teszi el láb alól, a morfium hatását már igen jól ismerték, és az sem számított boszorkányságnak, hogy kimutassák a szervezetben. A leleplezéstől éveken át az iratok bizalmas volta és a jóságos orvos iránt táplált bizalom óvta meg.

A digitalin, a piros gyűszűvirág származéka a 18. század óta a szívgyengeség kezelésére használt szerként ismert. Amikor Julie de Pauw 1863. november 17-én váratlanul meghalt, senki nem talált semmi gyanúsat a dologban. A fiatal özvegyasszony hosszabb ideje betegeskedett, és nem sokkal halála előtt ájultan zuhant le a lépcsőn. Orvosa, dr. Edmond-Désiré Couty de la Pommerais diagnózisa szerint a halálát kolera okozta. Három nappal később a párizsi rendőrségre névtelen levél érkezett, melynek írója megpendítette, hogy tanácsos volna megvizsgálni dr. de la Pommerais pénzügyi viszonyait. Ekkor valóban meglepő dologra derült fény: az orvos, aki nagyobb lábon élt, mint amit jövedelme megengedett, egyedüli örököse volt az elhunytnak, aki 550 000 frankos életbiztosítást kötött; a biztosítási díjat az orvos fizette. Röviddel ez után megjelent a Sûreténél az elhunyt nővére, egy bizonyos Madame Ritter, és elmondta, hogy Julie bevallotta neki, azt, hogy a lépcsőről lezuhant volna, csak kitalálta, valójában egy fahasábokkal teli zsákot dobott le a lépcsőn. Pommerais, aki nemcsak az orvosa, hanem a szeretője is volt, zseniális tervet eszelt ki, hogy Julie-t egyszer s mindenkorra megszabadítsa anyagi gondjaitól: ő majd halálos betegnek nyilvánítja a nőt, és a biztosítóknak ez után azt az ajánlatot fogja beterjeszteni, hogy az egy összegre szóló biztosítást havi járadék kifizetésével váltja meg. A vélelmezhetően közeli végre való tekintettel a biztosítók nyilván szívesen belemennek egy ilyen kedvező ajánlatba. Mihelyt aláírják az új szerződéseket, az asszony majd meggyógyul és élvezheti jólétét.

Ambroise Tardieu, az *École de Médecine* dékánja boncolta a holttestet, de semmit sem talált. Az egyetlen támpontot az a levél szolgáltatta, amelyben a páciens mellékesen közölte orvosával, hogy a szíve erősítésére „nem orvos ismerősei" tanácsára digitalint szed. Vajon ez is része volt a biztosítók átejtésére kieszelt

tervnek? Vagy talán Pommerais, aki valószínűleg tudta, hogy a méreg kimutatása még megoldhatatlannak számít, ellenkező esetre készenlétben akart tartani egy kibúvót? Ugyanekkor vásárolt három gramm digitalint, ami hatalmas mennyiség, és rendelője átkutatásakor ennek már csak egy töredékét találták meg. Tardieu biztos volt benne, hogy ez a titok nyitja. Minthogy a farmakológusok rájöttek, hogy a szívgyógyszerek kipróbálásához a békák a legjobb kísérleti nyulak, néhány békának digitalininjekciót adott, a többibe pedig befecskendezte a haldokló hányadékát, amit az asszony hálószobájának padlójáról kapartak össze. A békák azonos tünetek közepette múltak ki. Noha Maître Lachaud, aki Marie Lafarge védője is volt, mindent megpróbált ennek az akkoriban teljesen szokatlan közvetett bizonyítéknak a hiteltelenítése érdekében, Pommerais-t bűnösnek ítélték és 1864. június 9-én a Roquette-börtön előtt lefejezték.

Auguste Villiers de l'Isle Adam, a morbid ízléséről ismert költő, nem szalasztotta el a kivégzést. Húsz évvel később a *Figaro* hasábjain hátborzongató tréfára ragadtatta magát. Velpeau, a híres sebész, írta, tudományos kísérletben egyezett meg Pommerais-vel: elhatározták, hogy miután a feje a porba hull, Pommerais megpróbál háromszor rákacsintani kollégájára. De csak egyszer sikerült neki.

„Ezek felakasztották az én szent Billymet"

Szintén az életbiztosítások játszották a főszerepet dr. William Palmer terveiben, aki legalább egy tucat embert mérgezett meg, kivált hívőket és olyan rokonokat, akiktől valamit örökölhetett. Annie-t, a feleségét 1853 tavaszán 13 000 fontra biztosította; az asszony szeptemberben meghalt. Két élemedett kollégája volt olyan szíves, és a halál okaként „angol kolerát" állapított meg. Miután ez a számítása ilyen jól bevált, a bátyját, egy iszákos alakot, név szerint Waltert 82 000 fontra biztosította. Walter meghalt, de az inas látta, amint Palmer valamit a fivére poharába tett, és a biztosító nem volt hajlandó fizetni. Ezután az inas is súlyosan megbetegedett, de aztán meggyógyult. Palmer utolsó áldozata cimborája, John Parsons Cook volt, akivel együtt járt lóversenyre. 1855. november 19-én Cook borzalmas görcsök közepette halt meg. Palmer ez után prezentált egy 4000 fontról szóló, állítólagosan Cook által aláírt adóslevelet, amely szabad szemmel is jól láthatóan ügyetlen hamisítvány volt.

Palmert letartóztatták, azonban ő korántsem adta meg magát. Sikerült elérnie, hogy jelen lehessen a boncolásnál, és megpróbálta ellopni a Cook gyomrát tartalmazó edényt. Amikor ezzel kudarcot vallott, a testrészeket vizsgálat céljából Londonba fuvarozó kocsisnak fizetséget ajánlott föl arra az esetre, ha szállítmánya útközben el találna veszni. A vizsgálóbíró megvesztegetésére is kísérletet tett. Alfred Swaine Taylor, a brit igazságügyi orvostan megalapítója sztrichninmérgezést állapított meg, a mérget azonban sem Cook gyomrában, sem Annie és Walter hottestében nem tudta kimutatni. De a bőségesen rendelkezésre álló gyanújelek kellőképpen meggyőzték az esküdteket, és Palmert halálra ítél-

ték. Anélkül, hogy bűncselekményeit bevallotta volna, 1856. június 14-én felakasztották.

Nem mindenki volt azonban meggyőződve a bűnösségéről. „They Hanged My Saintly Billy", így kiáltott fel a kivégzés után Palmer anyja és ugyanezt a címet viseli az a regény is, amelyben Robert Graves arra a – talán nem teljesen komolyan gondolt – kísérletre vállalkozik, hogy tisztára mossa a sorozatgyilkost. Akárcsak Florence Maybrick, Palmer is történelmet írt az igazságszolgáltatásban. Minthogy a szülőhelyén, a staffordshire-i Rugeleyben elhatalmasodó népharag veszélyeztetni látszott a *fair trial* érvényesülését, a parlament a „Palmer-Act" elfogadásával lehetővé tette, hogy a vidéki pereket az Old Baileybe, a londoni büntetőbíróságra helyezzék át.

Dr. Thomas Neill Cream ugyancsak sztrichnint használt, de nem nyereségvágyból, hanem a dologban lelt merő élvezetből gyilkolt. Amikor 1891-ben letelepedett Londonban, már tízévnyi chicagói börtönbüntetést tudott maga mögött. Bűncselekménye, az epilepsziás Daniel Stott megmérgezése azért derült ki, mert ő maga írt az államügyésznek egy levelet, amelyben azzal vádolta a patikust, hogy az rosszul készítette el a receptúráját. Mrs. Stott, a szeretője azonban szembefordult vele és tanúvallomásában elmondta, hogy a férfi egy fehéres porral keverte össze az orvosságot. Londonban prostituáltakat kényszerített rá arra, hogy általa sztrichninnel dúsított pirulákat szedjenek be. Közülük négyen iszonyú kínok között meg is haltak. Minthogy nemrégiben ugyanebben a közegben szedte áldozatait a titokzatos, soha le nem leplezett „Jack the Ripper", azaz Hasfelmetsző Jack, pánik tört ki a megvásárolható szerelem világában.

Creamre ismét csak saját levelei terelték rá a gyanút. Egy bizonyos dr. Harpernek azt írta, tudja, hogy a fia követte el a prostituált-gyilkosságokat, és 1500 fontot követelt tőle a hallgatásáért. A gyilkos elfogásáért nyilvánosan irdatlan összegű, 300 000 fontos jutalmat tűzött ki. Amikor a rendőrség felfigyelt rá egy olyan prostituált révén, aki a kínált pirulát nem vette be, hanem eldobta, Cream megbízott egy ügyvédi irodát, hogy tiltakozzék megfigyeltetése ellen. Végül 1892. június 3-án – először csak zsarolási kísérlet miatt – letartóztatták. De hamarosan több hölgy is azonosította a bandzsító cilinderes urat, aki szolgálataikért nemcsak pénzt, hanem orvosi segítséget is ígért. Lakásában hét üveg sztrichnintartalmú keveréket találtak. Az esküdteknek mindössze tizenkét percre volt szükségük, hogy kimondják bűnösségét. A bulvársajtó tanúsága szerint ezek voltak az utolsó szavai: „Én voltam a Hasfelmetsző..." Bár jól cseng, a pletykának azonban semmi köze sincs az igazsághoz: amikor a Hasfelmetsző rettegésben tartotta az East Endet, Cream éppen egy amerikai börtönben ült.

A szürrealisták múzsája

Azok a közönséges halandók, akik nem férnek hozzá a patikusok méregszekrényeihez, gyom- vagy kártevőirtásra rendszeresített vegyszerekhez folyamodnak.

Miután 1861-ben felfedezték a talliumot, amely nem sokkal később patkányméregként került a piacra, egész Európában megszaporodtak a fémsóval elkövetett gyilkosságok. Egy másik, kevésbé megbízható módszer az altatók használata volt. A 18 éves Violette Nozière 1933. augusztus 24-én veronált tett a szülei kávéjába. A vasutas apa meghalt, az anya csak eszméletét vesztette. A lány erre kinyitotta a gázcsapot és elhagyta a lakást. Az anya azonban túlélte a dolgot és a rendőrség nem hagyta megtéveszteni magát. Amikor Violette meglátogatta a Saint-Antoine kórházban fekvő anyját, letartóztatták, ő pedig vallomást tett. Hogy miért akarta megölni szüleit? Ki akart szabadulni a szűkös kispolgári világból. Éjszakáit szívesebben töltötte diákokkal a Quartier Latinben. A napi betevőre valót lopásokkal és prostitúcióval szerezte meg; így kapott szifiliszt. A perben azt állította, hogy apja tizenkét éves kora óta szexuálisan zaklatta, anyja pedig csendben tűrte ezt.

Nem volt nagyon épületes történet, de a szürrealisták kedvelték. André Breton, René Char és Paul Éluard költeményeivel, Salvador Dalí, Max Ernst és René Magritte illusztrációival még ugyanabban az évben megjelent egy védőirat, amely elragadtatva ünnepelte a szabadságra szomjúhozó proletárgyermeket. Breton azt hangsúlyozta, hogy apja olyan nevet adott a lányának, amely már előre jelezte későbbi megerőszakoltatását *(viol)*. Dalí, a németországi politikai változásokra célozva „Nazière"-nek írta a lány nevét és feltűnően hosszú, mankóval megtámasztott orrként *(nez)* rajzolta le. Az apagyilkos lány emléke még fél évszázaddal később is eleven volt. Claude Chabrol egy filmet szentelt neki, amelyben Isabelle Huppert épp olyan kifürkészhetetlennek látszott, mint amilyen az eredeti lehetett. Violette Nozière-t művészkörökben aratott sikere ellenére halálra ítélték. Lebrun államelnök életfogytiglani fegyházra változtatta a büntetést. 1946-ban szabadult, férjhez ment egy roueni fogadóshoz, majd néhány év múlva rákban meghalt.

A filmvásznon él tovább egy angol mérgezéses gyilkosság elkövetője is, aki szülei életére tört. A *The Young Poisoner's Handbook* (Fiatal méregkeverők kézikönyve) beszéli el Graham Young történetét, aki már gyerekkorában szert tett egy laboratóriumra, amelyben toxikus anyagokkal foglalatoskodott. A tizennégy éves fiú 1962-ben megmérgezte mostohaanyját; apja és nővére túlélte az esetet. Youngot beutalták egy elmebeteg bűnözők számára létesített intézetbe, ahonnan 1971-ben gyógyultan bocsátották el. A hertfordshire-i Bovingdonban egy optikai lencsék csiszolásával foglalkozó üzemben helyezkedett el raktári munkásként. Még ugyanabban az évben több kollégája súlyosan megbetegedett; ketten közülük meghaltak. Az orvosok vírusos járványra gyanakodtak. Amikor az aggódó vállalatvezetés kihívott egy toxikológust, a fiatal munkás arra a körülményre irányította a megjelent szakértő figyelmét, hogy a gyárban talliumot használnak. A szokatlan szakértelmen meglepődve a Scotland Yardnál tájékozódtak és tudomást szereztek Young előéletéről. Amikor házkutatást tartottak nála, a rendőrség talált egy naplót, amelyben a műkedvelő gyilkos a legrészletesebb pontossággal rögzítette halálos emberkísérleteit. A kollégáinak szánt mérget a pihenőidőben

esedékes teába keverte bele, melynek kimérése az ő feladata volt. A bíróság előtt a legcsekélyebb megbánást sem tanúsította, sőt annak a reményének adott kifejezést, hogy zseniális tömeggyilkosként be fog kerülni Madame Tussaud panoptikumába. Életfogytiglani fegyházra ítélték, 1990-ben szívroham végzett vele.

Gyilkosságsorozatához Young – a szerzőnő nagy bánatára – egy krimiből merítette az ösztönzést. A *Bűbájos gyilkosok* (1961) című regényben Agatha Christie nagy szakavatottsággal írja le a talliummérgezés tüneteit. Ezek közül a leglátványosabb a méreg szervezetbe jutása után körülbelül két héttel jelentkező hajhullás. Azonban nem ritka a téves diagnózis. Ezt példázta az a münsteri gyilkossági per is, amely alaposan megtépázta egyes szaktekintélyek hírnevét.

Mindenütt tallium

1957. április 1-jén Aasee-ben egy gyapjútakaróba csavart férfi felsőtestet találtak. A hozzá tartozó altest ugyanazon a napon a folyóban bukkant fel. A fej továbbra sem került elő. A csomagot összetartó derékszíj alapján a halottat a 44 éves Hermann Rohrbach szobafestő személyével azonosították. Az özvegy, Maria Rohrbach szemmel látható felindulás nélkül fogadta férje szörnyű meggyilkolásának hírét. A rendőrség gyorsan kiderítette, hogy az asszony büntetett előéletű és egy Münsterben állomásozó brit őrmesterrel tart fenn tartós viszonyt. Barátnője, Elfriede Masters, aki egy brit katonához ment férjhez, mindenkinek, aki csak kérdezte, elmesélte, hogy „Maria már egy évvel ezelőtt megmondta nekem, hogy meg akarja mérgezni a férjét". A szomszédok egy tompa puffanást véltek hallani a lakásból. Az özvegy a konyhában talált vérnyomokat férje heves orrvérzésével magyarázta. Április 13-án letartóztatták.

Április 16-án a folyó egyik holtágában megtalálták a halott férfi lábát. Az igazságügyi orvostani intézet azt a nézetet képviselte, hogy legfeljebb negyvennyolc órája lehetett a vízben – ami Maria Rohrbach ártatlansága mellett szólt. Az ügyészséget azonban ez éppúgy nem ingatta meg, mint a néhány héttel korábban lelt hasonló hulla: akkor a homoszexuális Rohrbach egyik barátját halászták ki levágott fejjel a Dortmund-Ems-csatornából.

1958. március 13-án hatalmas tolongás közepette kezdődött meg a per. A fejet, magyarázta Walter Specht, a bajor tartományi nyomozóhivatal laboratóriumának igazgatója, a vádlott a kályhában égette el. Mivelhogy a kályhában tallium nyomait találta, és halála előtt Rohrbach állandó hasmenésről panaszkodott, ami állítólag csak felesége távollétében enyhült, a maga részéről krónikus talliummérgezésre következtet. Az államügyész számára világos volt az eset: Maria Rohrbach megmérgezte a férjét, majd valószínűleg egy harmadik személy segítségével szétfűrészelte a konyhában. Április 18-án életfogytiglani fegyházra ítélték. A felülvizsgálati kérelmet elutasították.

1959 szeptemberében a régi vasúti töltés mögött játszadozó gyerekek egy bombatölcsérben megtalálták Rohrbach fejét. Semmilyen talliumra utaló nyom nem

látszott rajta. Közben a védő korommintát szerzett be tizenkét mozdonyból, sőt Specht professzor kályhájából is, és elemeztette ezeket: mindegyik minta tartalmazott talliumot. Ezzel a vád egyik alappillére omlott össze. 1961. május 3-án került sor a perújrafelvételre. Tizenhét – homlokegyenest ellenkező meggyőződésű – szakértő lépett a törvény színe elé. A lüttringhauseni büntetőintézet egyik alkalmazottja eskü alatt vallotta, hogy Maria Rohrbach ezt mondta neki: „Ártatlan vagyok. De tudom, ki a tettes. A fejet nem égették el. Egy bombatölcsérben van." 1961. június 30-án az asszonyt bizonyítékok hiányában felmentették.

Igazi házassági és mérgezéses gyilkossági dráma játszódott le néhány évvel korábban Wormsban. Három ember halt meg egyforma kísérőtünetek mellett. Az orvosok azonban csak a harmadik alkalommal fogtak gyanút. 1952. szeptember 27-én Christával, a feleségével állandó civakodásban élő Karl Lehmann hidegburkoló heves fájdalmak közepette váratlanul meghalt. A diagnózis szerint a gyomor falát átlyukasztó fekély végzett vele. 1953. október 14-én, fél órával a reggeli után Lehmann apja holtan fordult le a kerékpárról. Ő is rendszeresen torzsalkodott a menyével. A járókelők közül odahívtak egy orvost, aki azt állapította meg, hogy az idősebb Lehmann szíve felmondta a szolgálatot. Az, hogy itt valami nincs rendben, akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 1954. február 15-én Anni Hamann, Christa Lehmann egyik barátnője egy praliné elfogyasztása után görcsök között meghalt. Utolsó erejével kiköpte a bonbon egy darabkáját, amelyre nyomban rávetette magát a kutyája, majd az is kiszenvedett.

A toxikológusoknak több napra volt szükségük a méreg azonosításához. Egy bizonyos „E 605" elnevezésű, a II. világháború alatt kifejlesztett növényvédő szer volt, amelyet ekkor használtak első ízben gyilkolásra. A két Lehmann, apa és fia holttestének exhumálásakor ugyanennek a méregnek a nyomait fedezték fel. Szembeszökő volt, hogy a két férfi nagy lábujja görcsösen kapaszkodott a mellette levőbe. Christa Lehmannt akkor tartóztatták le, amikor a temetés után távozott a sírkertből. Eleinte minden bűnét tagadta. Négy nappal később papot kért és előtte vallomást tett: Nem Anni Hamannt, hanem annak anyját akarta megölni, mert az megpróbálta elválasztani barátnőjétől. Az öreg Ruhné azonban nem maga ette meg a pralinét, hanem félretette az unokájának. Másnap Christa Lehmann beismerte a másik két gyilkosságot is. 1954. szeptember 20-án a mainzi esküdtbíróság életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte. Közvetlenül a bűncselekményt követően egymás után sorozatban kezdték gyilkolásra és öngyilkosságra használni a „E 605"-öt, az új szer minden hasonló anyagot lepipált. A járvány csak évek múlva csengett le, amikor a mérget már rég kivonták a forgalomból.

Gyilkosság vagy öngyilkosság?

Maria Rohrbachot olyan gyilkosságért ítélték el, amely – bárki követte is el – nem mérgezéses gyilkosság volt. Christa Lehmann két első gyilkossága viszont felderítetlen maradt. Aligha van még egy olyan terület, amelyen a rendőrség és

az igazságszolgáltatás annyira ki van szolgáltatva a szakértők jártasságának, és aligha van még egy olyan terület, amelyen a szakértők ilyen gyakran hagyják cserben őket. Néhány hírhedt mérgezéses gyilkossági per azért húzódott hosszú évekig, és végződött aztán felmentéssel, mert a szakértők tudománya véget ért. Mások tettük elkövetésének alapos gyanúja ellenére sem jutottak túl a vizsgálati szakaszon.

Amikor a London melletti Balhamben egy fiatal ügyvéd, Charles Bravo 1876. április 21-én háromnapi szüntelen hányás után meghalt, az orvosok az erősen mérgező antimonra bukkantak a hányadékában. De arra a kérdésre senki sem tudott felelni, hogyan került antimon a szervezetébe, és főképp ki adta be neki. A gyilkos személyére vonatkozóan három jelölt jött számításba: először Bravo felesége, az alkoholista Florence, akinek első férje ugyanolyan váratlanul halt meg. Másodszor egy prominens orvos, a hatvannégy éves dr. James Manby Gully, akinek Tennyson és Carlyle a betegei közé, Florence pedig a szeretői közé tartozott. És végül Jane Cannon Cox, a titkok övezte háztartási alkalmazott, aki a halál okának megállapítását célzó bírósági tárgyalás, az *inquest* alkalmával azt állította, a haldokló elárulta neki, hogy felesége szerelmi kapcsolata miatt lett öngyilkos. Ezt azonban az esküdtszék nem hitte el. Megállapították, hogy Charles Bravo előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosságnak lett áldozata „azonban egy vagy több személy elleni vádemeléshez nincs elegendő bizonyíték".

A bíróság helyett a per az újságokban és kulcsregényekben zajlott le. A *What Really Happened* (Mi történt valójában) (1926) című regényben Marie Belloc Lowndes a háztartási alkalmazottat vádolja a tett elkövetésével, ami széles körben elterjedt vélekedésnek felelt meg. Elizabeth Jenkins *Dr. Gully's Story* (1972) című regénye a történetet a társadalmilag tönkretett orvos szemszögéből beszéli el. Nála a bűnös Florence Bravo, de csak gondatlanságból elkövetett emberölésben: a mérget egyik vetélése után adta be férjének, hogy annak szexuális étvágyát csillapítsa. Ám, mint általában, akkor is részeg volt, és elvétette az adagolást.

Tizenegy halott, tizenkét év per, és a végén felmentés

Marie Besnard nem úszta meg ilyen könnyen. Pere tizenkét évig tartott. Az ötvenhárom éves parasztasszonyt 1949. július 21-én azzal a gyanúval vették őrizetbe, hogy megmérgezte férjét és anyját. A lavinát a postamesternő indította el: egy óvatlan pillanatban, mesélte, a haldokló Besnard odasúgta neki, hogy a felesége beletett valamit a levesébe. Loudun kisvárosában hamarosan mindenki egyetértett az indítékot illetően: a gazdaságban dolgozott egy Dietz nevű egykori német hadifogoly, aki a háború után Franciaországban maradt. Nem fért hozzá kétség, hogy a parasztasszony beleszeretett a harminc évvel fiatalabb mindenes legénybe, és háborítatlanul akart vele együtt élni. Háromszáz évvel korábban ugyanebben a városkában az orsolyiták gyóntató atyját, Urbain Grandier-t tették felelőssé a kolostorban dívó „ördöngösségért" és boszorkányság miatt elégették. Nemsokára

olyan gúnyversek kezdtek terjedni, melyekben a „Grandier" a „Brinvilliers"-re rímelt.

A vizsgálóbíró azonban nem gúnyolódott. Léon Besnard és anyósa holttestét exhumálták. Mindkettőben jelentős mennyiségű arzént találtak. És ha már egyszer belefogtak, a Besnard családban történt hirtelen haláleseteki-ről szóló pletykák pedig csak nem akartak elülni, kihantoltak más holttesteket is, összesen tizenegyet. Mindegyik tartalmazott arzénnyomokat. Valamennyi esetben Marie vagy a férje örökölt a megboldogulttól. Amikor 1952. február 20-án Poitiers igazságügyi palotájában megkezdődött a per, a vádlottnak meglehetősen rosszul állt a szénája. Szigorú fekete öltözete és megvető mosolya igazolni látszott a hidegvérrel gyilkoló méregkeverőnőről alkotott közhelyes elképzeléseket. Mindjárt az elején rábizonyították, hogy rendszeresen bekasszírozta az egyik elhunyt rokonának nyugdíját és a nyugtára odahamisította annak aláírását. Az arzén vásárlását vagy birtoklását viszont nem tudták rábizonyítani. Először Dietzt is őrizetbe vették, de mivel tagadta, hogy viszonya volna a vádlottal, szabadon engedték. Még mielőtt visszakapta volna papírjait, odébbállt Németországba – ami nem különösebben növelte szavahihetőségét.

Marie Besnard

Azt, hogy a per végül felmentéssel végződött, Marie Besnard határozott fellépésű, olcsó színpadi hatásoktól sem visszariadó védőjének, Maître Gautrat-nak köszönhette. Az ügyvédnek sikerült bebizonyítania, hogy a törvényszéki orvosok elkövettek néhány kisebb-nagyobb pontatlanságot. Mindenekelőtt azt sikerült elérnie, hogy a bizonyítási eljárást egy olyan területre terelje, amelyen a tudósok körében bizonytalanság uralkodott – nevezetesen arra a lehetőségre hívta fel a figyelmet, hogy a méreg a temető földjében található mikrobák útján kerülhetett a holttestekbe. 1954 márciusában, miután két szakértőcsoport ugyan valószínűtlennek tartotta, de nem zárta ki ezt az eredetet, a vádlottat 1,2 millió frank óvadék ellenében szabadlábra helyezték. A harmadik szakértőcsoportnak, melynek a Nobel-díjas Frédéric Joliot-Curie is a tagja volt, hét évébe tellett, hogy megpróbáljon fényt deríteni az ügyre. Nem jártak sikerrel. „Ami az arzén föld alatti és a holttestekben tanúsított viselkedését illeti", ismerte el az egyik szaktekintély, „egyelőre ismeretlen világgal állunk szemben." 1961. december 12-én Marie Besnard-t bizonyítékok hiányában felmentették. Memoárjában fölöttébb barátságtalanul nyilatkozott azokról a polgártársairól, akik

megrágalmazták, és azokról a tisztviselőkről, akik hittek ezeknek a rágalmaknak. Amikor 1980-ban meghalt, tetemét a törvényszéki orvosokra hagyta, azokra, akik a rokonságát is boncolták.

Tökéletes gyilkosság?

Míg Marie Besnard még az ítéletére várt, a leedsi esküdtbíróság figyelemre méltó gyilkossági per színhelye volt. Az eljárás középpontjában az inzulin állt, amely sok embernek létfontosságú anyag, a legtöbbjüket azonban megöli. Az inzulin egy vércukrot csökkentő hormon, amelyet a cukorbetegek szervezete nem termel kellő mennyiségben, ezért mesterségesen kell bejuttatni a szervezetükbe. Egészséges embereknél az inzulin bevitele viszont káros következményekkel jár – erős verejtékezést, remegést, szapora pulzust okoz, és ha a vércukorszintet nem sikerül azonnal megemelni, akkor tudatvesztéssel és görcsökkel járó úgynevezett hypoglykaemiás kóma, szélsőséges esetben agykárosodás lép fel, és beállhat a halál.

1957. május 3-án, valamivel éjfél előtt Kenneth Barlow bradfordi betegápoló bekopogtatott szomszédja háza ajtaján, és arra kérte, hogy sürgősen hívjon orvost. Feleségét ájultan találta a fürdőkádban, megpróbálta újraéleszteni, de sajnos hiába. Az orvos már csak a harmincéves Elizabeth Barlow halálát tudta megállapítani. Mivel az asszony pupillái erősen ki voltak tágulva, kábítószerre gyanakodott és értesítette a rendőrséget. A rendőrök találtak a konyhában két injekciós tűt, melyek közül az egyik még nedves volt, mire Barlow megmutatta nekik a furunkulusát, mondván, hogy azt kezelendő fecskendezett be magának penicillint. Ez elég hihetőnek tűnt. A holttestet mégis beszállították a harrogate-i laboratóriumba, és még ugyanazon az éjszakán felboncolták. Ekkor fedezték fel a törvényszéki orvosok, hogy Mrs. Barlow két hónapos terhes volt, de semmiféle olyan tünetet nem találtak, amely igazolhatta volna a hirtelen gyengeséget és az azt követő vízbefúlást. Találtak viszont valami mást – négy kis szúrás helyét a farredőben. Barlow tehát hazudott. De mit fecskendezett be a feleségének? A nedves injekciós tűn valóban csak penicillinnyomok voltak, ahogyan azt korábban mondta.

Három héttel később már többet tudott a rendőrség. Rájöttek, hogy Elizabeth Barlow második felesége volt. Az első felesége előző évben halt meg harminchárom évesen, egyik pillanatról a másikra, mint derült égből a villámcsapás. És: A St. Luke's kórházban, ahol a férfi dolgozott, két kollégájának és tapintatos módon egy betegnek is elmesélte, hogy inzulinnal tökéletes gyilkosságot lehet elkövetni, mert az inzulin nyomtalanul feloldódik a vérben. Az orvosok ekkor a tűszúrások helyét körülvevő szövetrészből mintát vettek, majd egerekbe fecskendezték. A többi egérbe tiszta inzulint injekcióztak. Mindkét kísérleti csoport ugyanazt a tünetet produkálta – nyugtalanság, remegés fogta el az egereket, tudatzavarok léptek fel, végül beállt a kóma, majd a halál. A biztonság kedvéért

ugyanezt a kísérletet tengerimalacokon és patkányokon is megismételték, és ugyanolyan eredménnyel jártak. Amikor Barlow-t július végén letartóztatták, bevallotta, hogy feleségébe befecskendezett valamit – de nem inzulint, hanem ergometrint, hogy a magzatot elhajtsa. Ám ezt az orvosok azonnal felfedezték volna a halott vizeletében. Továbbá az ergometrin hatására a pupilla sem tágul ki. Noha Barlow indítéka mindvégig tisztázatlan volt, az esküdtek bűnösnek ítélték. Mivel az ugyanabban az évben elfogadott *Homicide Act* erősen korlátozta a halálbüntetést, életfogytiglani fegyházbüntetést kapott.

Az inzulinnal való szándékos visszaélés a Kenneth Barlow elleni perben került terítékre először, de korántsem utoljára. A nyolcvanas években Rhode Island Newport városának feudális társadalma szolgáltatta egy olyan bűnügy hátterét, amely már akkor azt a benyomást keltette, hogy egy forgatókönyvíró túlhevült fantáziájának szüleménye, pedig csak később készült belőle film. A dráma ténylegesen Clarendon Courtban, Grace Kelly utolsó filmjének forgatási helyszínén zajlott, még mielőtt Gracia Patriciából hercegnő lett – ahogy az egy *Gazdagok és szerelmesek* címet viselő filmben illik.

1980. december 21-én Martha – becenevén „Sunny" – von Bülow máig tartó kómába esett. Sunny azok közé a *poor little rich girls* közé tartozott, akik örökölt gazdagságuk ellenére sem találják a helyüket az életben. Félénk volt, depresszióra hajlamos, túl sokat ivott és mindenféle kábítószert szívott, legálisat és illegálisat egyaránt. Első férje Alfred von Auersperg herceg volt, majd 1966-ban hozzáment Claus von Bülow-hoz, a polgári születésű, egyik arisztokrata rokona által adoptált dániai világcsavargóhoz. Első házasságából két gyerek származott, Alex és Ala, a másodikból egy lánya született, aki a dús asszociációkra alkalmat adó Cosima von Bülow nevet viselte. Cosima születése után a házaspár útjai szétváltak: Claus különböző hölgyekkel szórakozott, Sunny apátiába zuhant. Már egy évvel korábban, 1979 karácsonyán hosszú ájulásba esett, de Claus nem vette komolyan felesége állapotát. Csak a házvezetőnő, Maria Schrallhammer erőteljes unszolására volt hajlandó bevinni a kórházba a már inkább holt, mint eleven asszonyt, aki ott meg is gyógyult. De továbbra is fennállt a gyanú, hogy Bülownak fölöttébb jól jött volna annak a nőnek a halála, aki végrendeletében ráhagyta Clarendon Courtot, a Fifth Avenue-n levő lakosztályát és 14 millió dollár készpénzét.

Schrallhammerné szigorúan szemmel tartotta munkaadóját. Sunny kézitáskájában injekciós tűket és egy „inzulin" feliratú kis üvegcsét talált. Sunny nem volt cukorbeteg, épp ellenkezőleg, túl alacsony volt a vércukorszintje. Ezért egy inzulininjekció végzetes következményekkel járt volna. Mindez azonban csak akkor derült ki, amikor Alex és Ala mostohaapjukat vádolták a gyilkossági kísérlettel. A vizsgálatok során rendkívül nagy mennyiségű inzulint találtak Sunny szervezetében. Az egyik injekciós tű szintén tartalmazott inzulint. Bülow-nak egyre nagyobb nyűggé kezdett válni Alexandra Isles is, aki hosszú évek óta volt a szeretője. Azzal fenyegette a férfit, hogy elhagyja, ha nem válik el a feleségétől. Az első kóma idején Bülow felhívta telefonon, és azt mondta neki, hogy tulaj-

donképpen meg akarta ölni Sunnyt, de aztán mégsem tudta rászánni magát. A perben nem került szóba, hogy jogi tanulmányainak befejezése után a fiatal Bülow éppen abban az ügyvédi irodában gyakornokoskodott, amelyik Kenneth Barlow, az inzulinos gyilkos védelmét képviselte. A védelmet ellátó ügyvédnő tézise, miszerint Sunny maga fecskendezett be magának inzulint, mégpedig azért, hogy lefogyjon, nem győzte meg az esküdteket. 1982. március 16-án Bülow-t kétrendbeli gyilkossági kísérlet bűntettéért harmincévi börtönre ítélték. Azonban egymillió dollár óvadék ellenében szabadlábon maradt.

A Harvard egyetem professzora az esetet később könyvben feldolgozó Alan Dershowitz segítségével sikerült Bülow-nak eljárásjogi hibákra hivatkozva megsemmisíttetnie Rhode Island állam legfelső bíróságának ítéletét. A pert tehát meg kellett ismételni. A második még melodramatikusabb volt, mint az első. Kétes tanúk jelentkeztek; mások öngyilkossággal vették elejét a kihallgatásuknak. Bülow új védőjének, egy korábbi ügyésznek sikerült kellő kétséget ébresztenie az inzulinsokkal kapcsolatban. A szakértők nem tudták kizárni, hogy az áldozatnál az alkohol- és drogfogyasztás után szerencsétlen láncreakció léphetett fel. Jóllehet számos kérdés megválaszolatlanul maradt, a második per 1985. június 10-én felmentéssel végződött. Nincs mindenki meggyőződve Bülow ártatlanságáról. Sokan úgy vélik, hogy a fizetőképes playboy lényegesen közelebb jutott a tökéletes bűntényhez, mint a vagyontalan bradfordi betegápoló. Barbet Schroeder filmje, a Dershowitz által írt könyvre támaszkodó *A szerencse forgandó* nyitva hagyja a bűnösség kérdését. Bülow (Jeremy Irons) épp olyan rejtélyes a film végén, mint amilyen az elején volt. Akárcsak Billy Wilder *Alkony sugárút* című filmjében, az áldozat (Glenn Close) meséli el a történetet. Miközben Sunny – jóllehet saját hálóingében és valódi Porthault-lepedőn – a New York-i Presbiterian Medical Centerben vegetált, Bülow figyelemreméltóan sértetlenül vészelte át az ötéves ideghábort. Amint az egyik vele készült interjúban elmondta, most a legproccabb éttermekben is jó asztalt szokott kapni.

A büntetőbíráskodás kudarcai

Leleplezetlen gyilkosok, megkérdőjelezhető felmentések, ártatlan elítéltek

Persze nemcsak a méregkeverők lóghatnak meg az igazságszolgáltatás elől, gyakran más módon elkövetett gyilkosságok is felderítetlenül maradnak. Mint általában, a becslések ez ügyben is rendkívül eltérőek. A statisztikák természetesen csak a bejelentett bűnesetek viszonylatában tájékoztatnak a felderített bűnügyek arányáról. A be nem jelentett esetekről, az öngyilkosságként, balesetként vagy természetes halálként elkönyvelt gyilkosságokról semmit nem árulnak el. Mennél közelebb állt egymáshoz gyilkos és áldozata, annál jobbak a bűnügyi rendőrség kilátásai. Ha viszont a tettes és az áldozat nem ismerte egymást, hanem csak a bűncselekmény hozta össze őket, akkor nem könnyű a nyomozók dolga. Ezért nem ritka, hogy a sorozatgyilkosok olykor évekig büntetlenül garázdálkodhatnak. A prostituáltak sérelmére elkövetett gyilkosságok esetében is magas a felderítetlen ügyek száma. Ezeknek a gyilkosságoknak némelyike – nem utolsósorban Erósz és Thanatosz, szex és halál csábító szimbiózisa okán – alaposan meglódította a kortársak és az utókor fantáziáját.

Elizabeth Short, a „Fekete Dália"

Nem kevés idejébe telt a Los Angeles Police Departmentnek, hogy azonosítsa azt a brutálisan megcsonkított, két részbe vágott női holttestet, amelyet 1947. január 15-én találtak egy beépítetlen telken. Végül az a „BD" monogram vezetett eredményre, melyet a gyilkos karcolt bele a nő jobb combjába: „Black Dahlia", azaz „fekete dália" volt a gúnyneve a huszonegy éves, mindig feketébe öltözött Elizabeth Shortnak, akinek minden vágya az volt, hogy Hollywoodot meghódítsa, és fűnek-fának odaadta magát, akitől célja eléréséhez segítséget remélt. Hitt benne, hogy a gúnyneve a lehető legjobb ajánlólevél, hiszen a *Kék*

dália egy egy évvel korábban bemutatott film címe volt. Jóllehet éppen ez a – Raymond Chandler forgatókönyve alapján készült – film figyelmeztethette volna: egy olyan nő meggyilkolásáról szólt, aki nem fukarkodott a kegyeivel. Meglepően nagy számban jelentkeztek a rendőrségnél olyan képzelgők, akik magukra vállalták a bűncselekményt. Az igazi gyilkost azonban soha nem kapták el. Az önjelölt elkövetők tolongása azóta sem csitult. *Black Dahlia Avenger* (Fekete dália megbosszulója) című bestsellerében (2003) Steve Hodel, a LAPD egyik nyugdíjas alkalmazottja saját apját vádolja azzal, hogy nemcsak Elizabeth Shortot, hanem más lányokat is megölt – valóságos kincsesbánya az Ödipusz-komplexus minden hívének. James Ellroy *Black Dahlia* című regényében (1987) a gyilkosság csak egyik tünete a romlottságnak, a korrupciónak és a brutalitásnak – egyszóval: az álomgyár árnyoldalának. Bob Belden szaxofonművész egyik jazz-szvitje is a „Black Dahlia" címet viseli.

Frankfurt üdvöskéje

Nem kevésbé aktívan vette ki a részét a nyilvánosság a „Frankfurter Allgemeine", azaz Rosemarie Nitribitt könnyed életében és nehéz halálában. A call-girlre, aki pertuban volt a Majna-parti metropoliszban élő felső tízezer tagjaival, 1957. november 1-jén megfojtva találtak rá az Eschenheimer Turmnál levő lakásában. A gyilkos ebben az esetben is szabadlábon maradt. A tett elkövetésével az áldozat barátját, Heinz Pohlmann ügynököt gyanúsították meg, azonban a bíróság bizonyítékok hiányában felmentette. Már a következő évben bemutatták a mozikban Rolf Thiele *A kis Rosemarie* című filmjét – amely inkább jó szándékú, semmint jól sikerült szatírája volt a német gazdasági csoda sikerembereinek: Rosemarie (Nadja Tiller) túlságosan nagyra törő álmokat dédelget. Amikor pártfogóját, a nagyiparos Hartogot (Carl Raddatz) intimitásokat tartalmazó magnófelvételekkel akarja megzsarolni, hogy ily módon kényszerítse házasságra, el kell tűnnie.

Nagyjából ugyanekkor Hollywood egy idestova három évtizeddel korábbi esetre, Starr Faithfull rejtélyes halálára emlékezett. A lány épp csak hevenyészve felöltöztetett holttestét 1931. június 8-án, Long Islanden fedezte fel egy strandfelügyelő. Megállapították, hogy a halál oka fulladás volt. Baleset érte volna? Öngyilkosságot követett el? Vagy megölték? A rejtélyt soha nem oldották meg – a mostohaapja gyanúja szerint azért, mert túl sok befolyásos embernek állt érdekében, hogy az igazságot a szőnyeg alá söpörjék. Napvilágra kerültek viszont Starr előéletének pikáns részletei, és ezek újabb és újabb spekulációkra ihlették az újságokat. A huszonöt éves nő, aki látszólag rendezett családi körülmények között, szüleinél élt Greenwich Village-ben, valójában egy minden hájjal megkent perszóna volt. Válogatás nélkül ismerkedett férfiakkal, és erotikus kalandjait egy minden apró részletre kitérő naplóban rögzítette. Szerelmi életét már Lolita-korában elkezdte, amikor a család egyik barátja, a bostoni polgármester

elcsábította – vagy ő a polgármestert. Közvetlenül halála előtt búcsúleveleket írt egy angol hajóorvoshoz, akibe bolondulásig szerelmes volt.

Ez az eset szolgált mintájául az annak idején nagy népszerűségnek örvendő John O'Hara *Butterfield 8* című regényének (1935), az pedig az azonos című filmnek, amely 1960-ban meghozta Liz Taylornak az első Oscar-díját. Rossz nyelvek szerint a díjat nem is annyira az igaz szerelem szikláján zátonyra futó tragikus sorsú call-girl alakjának megformálásáért kapta, hanem azzal a gégemetszéssel érdemelte ki, amellyel egy sebész röviddel a díjkiosztás előtt megmentette az életét.

La dolce vita

Még a Starr Faithfull körüli médiacirkuszt is elhomályosította egy másik vízbe fúlt nő, az olasz Wilma Montesi, egy asztalos lányának esete. A huszonegy éves lány holttestét 1953. április 11-én egy Rómától délre eső, néptelen strandon találták meg. A hatósági vizsgálat semmilyen gyanús körülményt nem állapított meg, a halálesetet balesetként vették jegyzőkönyvbe. Másfél évvel később, 1954. októberében egy botránymagazin indította el azt a lavinát, amely végül kis híján még a kormányt is maga alá temette. A homályos célzások orgiákról, kábítószer-csempészetről és lánykereskedelemről szóltak. Jelentkezett egy Anna Maria Caglio nevű tanú és Piccioni külügyminiszter fiát vádolta meg Montesi megölésével. Azt állította, hogy egy vacsorán őt magát is megmérgezték, majdnem meg is halt, így aztán jobbnak látta, ha egy Firenze melletti kolostorban húzódik meg. A kommunista sajtó szemében a galádul meggyilkolt munkáslány csak a jéghegy csúcsa, egy magát keresztténynek nevező, de velejéig romlott társadalom tünete volt. A külügyminiszter lemondott, fia és annak két barátja ellen vádat emeltek. Ahogy „Politik und Verbrechen" (Politika és bűnözés) című esszéjében Magnus Enzensberger írja, a Montesi-per létrehozott „egy olyan ipart, amelyből jó sokan gazdagodtak meg. Az olasz újságírók nagy része négy évig megélt ebből a perből."

A perben magában, amely 1957 elején kezdődött el, hamar összeomlott a vád. Az ifjú Piccioni tagadta, hogy valaha is találkozott volna Wilma Montesivel, az államügyész pedig nem tudta bebizonyítani az ellenkezőjét. A koronatanú, egy Caglio nevű nő nem jelentett különösebben nagy segítséget. Sok mindent hallani vélt ugyan, de ő maga nem látott semmit. Az államügyész, a sajtó és a hiszékeny közvélemény túl későn ébredt rá, hogy egy beteges hazudozó felültette őket. Ártatlanságuk bebizonyosodása miatt 1957. május 28-án felmentették a három vádlottat. Megfeneklett az a félszívvel indított próbálkozás is, hogy Wilma nagybátyját, Giuseppét hozzák hírbe a gyilkossággal.

Az édes élet című filmjében (1959) Federico Fellini egyetlen szóval sem említi az asztalos vízbe fulladt lánya körüli médiafelhajtást. Mégis ez az a háttér, amelyet hozzá kell gondolnunk, ha az „édes élet" Fellini-féle kritikáját teljesen meg akarjuk érteni. A főszereplő Marcello (Marcello Mastroianni), újságíró –

abból a lelkiismeretlen fajtából, amilyeneket a Montesi-ügy oly nagy számban produkált. Miközben ő egy amerikai filmsztár után koslat, szerelme öngyilkossági kísérletet követ el. A film zárójelenetében nem női holttestet találnak a strandon, hanem egy óriási ráját, amely nagy szemével kérdőn mered a részeg, másnapos Marcellóra.

Thomas Neill Creamet, a prostituáltak gyilkosát azért kapták el, mert leveleivel maga hívta fel magára a rendőrség figyelmét. Pályatársa, a szintén prostituáltakat gyilkoló Jack Unterweger saját gyilkosságairól készített riportjaival terelte magára a gyanút. Peter Sutcliffe teherautósofőr 1975 októbere és 1980 novembere között öt éven keresztül garázdálkodott Yorkshire-ben. Kalapácsával olyan nőket vert félholtra, akiket éjjel egyedül talált az utcán, az esetek többségében prostituáltakat, majd ezután dühödt csapásokkal sújtott le a mellükre és altestükre. Az egyik áldozatának egy fatuskót döfött a hüvelyébe, egy másiknak megpróbálta lefűrészelni a fejét. Tizenharmadik és utolsó áldozatának kiszúrta az egyik szemét, „mert olyan szemrehányóan nézett rám", ahogy letartóztatása után mondta. A Scotland Yard nyomozók hadát vetette be, 250 000 férfit hallgattak ki, köztük Sutcliffe-et is, mindazonáltal anélkül, hogy gyanút fogtak volna.

Csak egy szerencsés véletlen vezette nyomra a rendőrséget. 1981. január 2-ának éjszakáján Sheffieldben Sutcliffe egy fekete prostituáltat csalt a teherautójába. A nő életét valószínűleg az mentette meg, hogy ragaszkodott ahhoz, hogy az üzletet, amiért tíz fontot számított fel, a kocsi vezetőülésén, és ne a hátsó részében bonyolítsák le. Éppen rendőri rutinellenőrzés folyt, melynek során megállapították, hogy a teherautó rendszámtáblája nem illik a kocsihoz. Mielőtt Sutcliffe-et bekísérték volna, azt kérte, hadd végezze el szükségét az út szélén. A zsebében találtak egy ruhaszárító kötelet, és mivel ez felkeltette a kíváncsiságukat, tovább kutattak azon a helyen, ahol Sutcliffe könnyített magán, egy kalapácsra és egy késre bukkantak. Egy további kést a rendőrőrs mosdójában fedeztek fel, ahova ugyancsak kilátogatott: a kés a vécétartályból került elő. Sutcliffe bevallotta, hogy ő az öt éve keresett „Yorkshire-i Hasfelmetsző". Később megpróbálta magát elmebetegnek kiadni: azt állította, Istentől kapott megbízatást, hogy váltsa meg a világot a megvásárolható szerelemtől. De a bíróságot nem hatotta meg. 1981. május 22-én Sutcliffe-et életfogytiglani börtönre ítélték. 1997-ben egyik rabtársa egy golyóstollal kiszúrta a bal szemét.

Ki volt Hasfelmetsző Jack?

Sutcliffe-hez, sőt más, még buzgóbb sorozatgyilkosokhoz képest „Jack the Ripper", azaz Hasfelmetsző Jack piti bűnöző volt. Teljes bizonyossággal csak azt az öt gyilkosságot lehet neki tulajdonítani, amelyet 1888. augusztus 31. és november 8-a között Whitechapelben, a londoni szegénynegyedben követett el. Lehetséges, hogy két további – 1888. augusztus 7. és 1889. július 17. között történt – gyilkosság is az ő kontójára írandó. Az áldozatok minden esetben prostituáltak

Catherine Eddowes, Hasfelmetsző Jack második áldozata

voltak. Aránylag rövid „versenytávja" dacára Hasfelmetsző Jack hírneve az összes többi sorozatgyilkosét elhomályosítja. Évről évre jelennek meg olyan könyvek, amelyekben „ripperológusok" teszik közkinccsé új teóriáikat vagy melegítenek fel régieket. Jó helyismerettel rendelkezők vezetésével turisták zarándokolnak az egykori gyilkosságok színhelyeihez. Aki nem akar Londonba utazni, a cybertérben is csatlakozhat a sétához és eszmecserébe bocsátkozhat a többi rajongóval.

A Hasfelmetsző hírneve két pilléren nyugszik: nem ő volt ugyan az első sorozatgyilkos, aki iszonyatosan bánt el áldozataival, viszont valószínűleg az első volt, aki gyilkosságait egy olyan világvárosban követte el, ahol már széles tömegeket szolgáltak ki a filléres illusztrált lapok *(penny papers),* amelyek azonnal felfogták, mennyi pénzt hozhat nekik a konyhára az „East End-i szörnyeteg". Soha nem kapták el. A legtöbb sorozatgyilkosról, miután őrizetbe vették, kiderült, hogy jelentéktelen, gyakran ízig-vérig hétköznapi polgári figura. A Hasfelmetszőt

viszont máig az a démonikus aura veszi körül, amellyel a filléres lapok ruházták fel. A nevet, amely végül rajta ragadt (a *rip,* azaz 'felhasít' szóból) ő maga adta magának. A rendőrséghez és a sajtóhoz annak idején több száz levél érkezett tőle, melyek közül kettő valószínűleg hitelesnek tekinthető. Ezek egyikét „Jack the Ripper" aláírással látta el. A második, aláírás nélküli levelében egyik áldozata veséjét küldte el a whitechapeli polgárőrség elnökének.

Se szeri, se száma azoknak a kalandos elméleteknek, amelyek azt állítják, hogy sikerült megoldaniuk a rejtélyt. Szívesen idézett Hasfelmetsző-jelöltnek számít a trónörökös legidősebb fia, az Eddy néven ismert Albert Victor herceg csakúgy, mint Gladstone miniszterelnök vagy Lord Salisbury. Teljes komolysággal meggyanúsították Lewis Carrolt, az *Alice Csodaországban* szerzőjét is. A hercegelmélet egyik változata az a tézis, hogy a Hasfelmetsző Jack voltaképpen három elkövető – Walter Sickert festő, Sir William Gull, a királynő háziorvosa és John Netley kocsis – közös fedőneve. E nézet szerint azért ölték volna meg a nőket, mert azok tudtak egy államtitokról – Eddy titkos házasságáról a nép egyszerű katolikus gyermekével – és zsarolni próbálták vele az udvart. Noha a festő fia később elismerte, hogy ő találta ki a történetet, még ma is szívesen adnak hitelt neki. Még a *Murder by Decree* (Rendeletbe adott gyilkosság) című filmben (1978) a gyilkosságsorozat felderítésén fáradozó Sherlock Holmes is bedőlt a mesének.

Eredeti, de éppoly kevéssé meggyőző az a teória, amely a Hasfelmetsző-gyilkosságokat James Maybrick liverpooli gyapotkereskedővel hozza összefüggésbe, akit egy mérgezéses gyilkosság áldozataként ismertünk meg. Mielőtt kikapós felesége 1889 májusában eltette őt láb alól, az asszony házasságtörése miatt érzett dühét az East End örömlányain töltötte ki. Ezt állítja egy 1991-ben megjelent, állítólag Maybrick által írt napló – azoknak a Hitler-naplóknak a méltó párja, amelyekkel nyolc évvel az előtt gátlástalan sajtócézárok töméntelen pénzt kerestek.

A Hasfelmetsző két levele közül az elsőben azzal a gyanúval szemben védekezett, hogy zsidó („a Yid") volna. Viszont éppen ez az egyike annak a három lehetőségnek, amit egy 1959-ben felbukkant memorandum a legvalószínűbbnek tart. E memorandum hitelessége nem vitatott. Szerzője Sir Melville Leslie Macnaghten, 1889-től a Scotland Yard *Criminal Investigation Department*jének helyettes vezetője, 1903-tól vezetője. A maga olcsó szállásaival Whitechapel akkoriban az egyik legvonzóbb környék volt azoknak az orosz és lengyel zsidóknak, akik a hazájukban tomboló pogromok elől Angliába menekültek. Macnaghten említést tesz egy bizonyos Aaron Kosminskiról, aki elmebetegsége miatt 1890-től 1919-ben bekövetkezett haláláig különböző zárt intézetekben élt és talán azonos lehetett a cipész Nathan Kaminskyval. Második jelöltje Michael Ostrog, egy többszörösen büntetett előéletű, megrögzött bűnöző, aki ugyancsak elmebeteg volt. Az elsőbbséget azonban Montague John Druitt tanítónak tartja fenn, akinek anyja 1888 júliusában került elmegyógyintézetbe, és aki önnön elméjének épségében maga is kételkedvén 1888. december 31-én a Temzébe ölte magát.

Mások úgy tartják, hogy az a tanú a tettes, aki állítása szerint látta a Hasfelmetszőt az egyik áldozatával. A munkásként dolgozó George Hutchinson mind az öt „kanonizált" tetthelytől pár lépésnyire lakott. Csak akkor jelentkezett, amikor megtudta, hogy látták az utolsó tetthely közelében, és a tettesről olyan leírást adott, amely inkább felelt meg az *úri gyilkos*ról *(gentleman killer)* alkotott közhelyes proletár elképzelésnek, semmint a valóságnak. De természetesen ez a tézis sem bizonyítható.

Nemcsak az amatőr detektíveket, hanem az írókat is rabul ejtette a titokzatos Hasfelmetsző. A róla szóló regények közül a legnagyobb sikert Marie Belloc Lowndes *The Lodger* (A lakó) című műve (1913) aratta, amely megrémített szállásadója szemszögéből ábrázolja a Hasfelmetszőt. A könyvet háromszor filmesítették meg, először Alfred Hitchcock készített belőle némafilmet *(A titokzatos lakó,* 1926). Mivel a címszerepet a matinék bálványa, Ivor Novello játszotta, a film végét megváltoztatták: a gyilkosságokat nem a titokzatos albérlő, hanem valaki más követte el. Szintén botrányoktól kísért némafilm készült Frank Wedekind *Pandora szelencéje* című drámájából (1902), amelynek a végén a Hasfelmetsző meggyilkolja a végzetes vonzerejével tékozlóan bánó Lulut és leszbikus barátnőjét, Geschwitz grófnőt. A mű francia változatát radikálisan átírták: Geschwitz grófnőből ifjúkori barátnő lett, a kettős gyilkosságot pedig teljes egészében elhagyták. Már a színdarab körül évekig tartó cenzúraper tombolt, majd végül legfelső, azaz harmadfokon a szerző győzedelmeskedett. Alban Berg *Lulu* című operájában a bariton, miután a címszereplőnő mint Dr. Schön főszerkesztőt lelőtte, Hasfelmetszőként támad fel – finom poén. 1960-ban a Royal Academy of Musicban tartották az ősbemutatóját Phyllis Tate *The Lodger* című operájának, amelyben a Hasfelmetsző ugyancsak bariton szerep, a hű barátoknak, féltékeny vetélytársaknak és alattomos intrikusoknak fenntartott hangfekvésben szól.

A baltás ember és a zodiákus gyilkos

Azon amerikai sorozatgyilkosok között, akiket soha nem kaptak el, első helyen említendő a „New Orleans Axeman", azaz a „New Orleans-i baltás ember" és az 1968/69-ben San Francisco környékén működő „Zodiac", vagyis „zodiákus gyilkos". Az Axeman 1918 májusa és 1919 októbere között éjszakánként házakba tört be és egy fejszével agyonütötte az alvókat. Akárcsak a Hasfelmetsző-gyilkosságok után, a rendőrség és a sajtó ekkor is rengeteg levelet kapott, javarészt fontoskodóktól és tréfacsinálóktól. A város lakói pánikkal vegyes fekete humorral reagáltak a gyilkosságsorozatra. A karnevál idején Axeman-bálokat rendeztek, helyi slágerré vált egy „Mysterious Axeman Rag". 1920 decemberében Los Angelesben Signora Pepitone, az Axeman utolsó áldozatának özvegye lelőtte a New Orleansból származó, többszörösen büntetett előéletű Joseph Mumfre-t. Vajon ő volt-e a férje gyilkosa, ahogy állította? Hihetjük is, meg nem is.

Ezzel szemben a Zodiákus, ahogy ő maga nevezte magát, főleg fiatal szerelmespárokat szemelt ki magának. Ő is buzgón írt leveleket, de a baltás ember leveleivel szemben ezek igaziaknak számítanak. Egy körbe foglalt kereszttel, a Ku-Klux-Klan logójával írta alá őket. Rajtaütései során öt embert lőtt le, vagy szúrt le, és két másikat sebesített meg súlyosan. Az egyik ilyen alkalommal a klántagok szokásos csuklyáját is viselte. Az amatőr detektíveket máig élénken foglalkoztatják a levelek, mert némelyik részletük titokzatos kódban íródott. Miközben az FBI és a CIA szakértői még a megfejtésen fáradoztak, egy salinasi tanítónak sikerült megfejteni a kódot. A zodiákus gyilkos üzenete nem volt túl kellemes: „Szeretek embert ölni, mert nagy élvezetet okoz. Több örömöt szerez, mint az erdőben vadászni, mert minden állat közül az ember a legveszélyesebb. Az ölés számomra a legizgatóbb élmény. Még egy lánnyal való szerelmeskedésnél is jobb. De a legjobb az, hogy amikor majd újjászületek a paradicsomban, minden áldozatom a rabszolgám lesz."

Egy másik leveléhez, amelyben a rendőrség tehetetlenségén gúnyolódott, mellékelt egy kis véres cafatot utolsó áldozata, egy taxisofőr alsóingéből. Végül azt kérte, hadd szerepelhessen a tévé egyik talkshow-jában, amelyben Melvin Belli sztárügyvéddel akar vitatkozni. Bellinek nem kellett kétszer mondani, azonnal kitűzték a talkshow időpontját. Nyomban jelentkezett telefonon egy férfi, aki Zodiákusként mutatkozott be és elnézést kért, amiért sajnos gyilkolni kénytelen, mivel ez az egyetlen eszköz, ami elmulasztja a fejfájását. Azok a tanúk, akik már korábban hallották a gyilkos hangját, egyáltalán nem ilyenre emlékeztek. Végül azonosították a telefonálót: egy elmegyógyintézetben kezelt beteg volt. Az igazi zodiákus gyilkos csak két hónappal később jelentkezett. Bellinek írt leveléből, amelyhez ismét véres rongycafatokat mellékelt, már korántsem az egykori diadalmas és gúnyos hang csendült ki. Ezekkel a szavakkal zárta sorait: „Kérem, segítsen! Nem tudok tovább uralkodni magamon."

A publicitás hajhászása sok gyilkosnak vált a végzetévé. A zodiákus gyilkosnak szerencséje volt, mert a nagy felfordulásban a rendőrség elvesztette a fonalat és végül már nem tudott különbséget tenni *tények* és *kitalációk* között – ami éppenséggel nem ritka Amerikában. De amivel a rendőrség kudarcot vallott a *valóság* birodalmában, azt sikerrel oldotta meg a *fikció* terepén. Don Siegel *Piszkos Harry* című filmjében (1971) Harry Calahan (Clint Eastwood), a zsaru minden lehetséges eszközt, még illegális eszközöket is bevet a magát „Skorpió"-nak nevező sorozatgyilkos üldözése során. A film ugyanakkor leszámolás is az elnéző hatvanas évekkel és a virággyerekekkel, akik Kaliforniában hangadónak számítottak. A gyilkos egy puhány hippi, aki békeszimbólumot visel az övcsatján. De Harry tudja, hogy ezeket az alakokat ki kell iktatni, mielőtt még a liberális igazságszolgáltatás ismét rászabadítja őket az emberiségre, ezért lelövi. A film végén azonban be kell vallania magának, hogy ósdi nyomozási módszereinek a mai világban már nincs helyük, és rendőrségi jelvényét bedobja a vízbe.

Egy hálóing, amely utólag került a tetthelyre

Nem látták szívesen a *tények* betörését a *mesék* birodalmába Hollywoodban, e birodalom fővárosában. Még mielőtt a rendőrség felbukkant William Desmond Taylor bungalójában, ott már mások is ténykedtek és a tetthelyet professzionális felkészültséggel preparálták. Taylort, a film hőskorának egyik legismertebb rendezőjét 1922. február 1-jén lőtték le. Nyilvánvalónak látszott, hogy az elkövető olyasvalaki lehetett, aki ismerte őt, és akit ő maga engedett be. A pletykasajtó féltékenységi drámára gyanakodott és határozottan két zsenge színésznőcskére, Mabel Normandre és Mary Miles Minterre mutogatott, akik állítólag a halott kegyeit hajhászták. A bulvárlapok szerelmesleveleket idéztek bizonyítékként és egy „MMM" monogramos hálóinget emlegettek, amelyet a rendőrség az áldozat hálószobájában foglalt le. Letartóztatásra nem került sor, de a két hölgy karrierje leáldozott.

Évekkel később a témára vadászó King Vidor filmrendezőnek eszébe jutott a régi botrány. Tanulmányozni kezdte az aktákat, interjúkat készített a még élő tanúkkal és ugyanarra a következtetésre jutott, mint már előtte mások is: Taylor gyilkosa Charlotte Shelby, az „MMM" monogram tulajdonosának labilis idegzetű és hatalmaskodó természetű anyja volt, aki teljesen ki akarta sajátítani magának a lányát. Pedig Taylortól egyáltalán nem kellett volna tartania, ő ugyanis homoszexuális volt. Ezt az üzletnek ártó tényt leplezendő helyeztek el nála hamis nyomokat a hamar odasiető jótét lelkek. Vidor végül lemondott arról, hogy beleártsa magát a kínos ügybe. Életrajzírója, Sidney Kirkpatrick csak a rendező halála után talált rá a fel nem használt anyagra és azt *A Cast of Killers* (A gyilkos szerep) címmel publikálta (1986). A kötetben megfogalmazott elképzelés azonnal vitát váltott ki. Robert Giroux, az ismert kiadó maga ült oda az írógéphez, hogy *A Deed of Death* (Halálos tett) című könyvében (1990) kifejtse ellenvéleményét. Giroux szerint Taylort olyan drogkereskedők megbízásából ölték meg, akiket felháborított, hogy a rendező megpróbálta kiűzni őket Hollywoodból.

Vidor meg volt győződve arról, hogy Charlotte Shelby megvesztegette az államügyészséget és ezért igazából ki sem hallgatták, nemhogy vádat emeltek volna ellene. Lizzie Borden és Marguerite Steinheil ellen viszont vádat emeltek, de mindkettőjüket felmentették, noha nagy valószínűséggel bűnösök voltak. Miss Borden védőpajzsa, amelyről minden bizonyíték visszapattant, keresztényi jósága volt, mely erénynek Madame Steinheil teljességgel híjával volt, ezt azonban az esküdtek nem vették zokon. Az első esetben egy amerikai, az utóbbiban egy francia bíróság hozott ítéletet.

Egy szentfazék nem lehet gyilkos

1892. augusztus 4-én a Massachusetts állambeli Fall Riverben Borden bankár szolgálóját éles sikoltozás verte fel délutáni álmából: „Bridget! Gyere le gyorsan! Valaki megölte a papát!" A metsző hang gazdája, Lizzie, a bankár első

házasságából született harminckét éves hajadon lánya volt. Az öreg Borden szétzúzott fejjel feküdt a díványon. A gyilkos többször sújtott le, és áldozatának arcát szabályosan cafatokra szabdalta. A háziorvos, aki egyszerre érkezett meg a rendőrséggel, úgy ítélte meg, hogy a bűncselekmény legfeljebb fél órája történhetett. Arra a kérdésre, hogy hol van Mrs. Borden, Lizzie, aki rendkívüli nyugalomról tett tanúbizonyságot, azt felelte, a mostohaanyja délelőtt ment el hazulról beteglátogatóba. „De lehet, hogy ő is meghalt", tette hozzá titokzatosan. „Rémlik, mintha úgy hallottam volna, hogy visszajött a házba. A papának valószínűleg van egy ellensége, mert mindannyian betegek lettünk. Azt hiszem, megmérgezték a tejet." Bridgetet felküldték az emeletre és ott, a vendégszobában talált rá az agyonvert és hasonlóan szörnyű módon helybenhagyott Mrs. Bordenre. Az orvos szerint másfél órája vagy talán régebben érhette a halál.

A rendőrség először a Lizzie által megadott nyomot követte, és a család esetleges ellenségei után kutatott. De csakhamar kétségek merültek fel: Hogyan juthatott be egy idegen a házba? Minthogy a házaspár két tagját nem egyszerre ütötték agyon, ezért az illetőnek, miután az egyikükkel végzett, legalább egy órát kellett eltöltenie valamilyen rejtekhelyen, hogy megvárja a ház távollévő urát. Senki sem látta, hogy bárki is elhagyta volna a házat – pláne nem vérrel szennyezett ruhában. És Mrs. Borden állítólagos beteglátogatásáról sem tudott senki. Jelentkezett viszont egy drogista, akinél Lizzie augusztus 2-án – azon a napon, amikor a szülei ebéd után olyan rosszul lettek – egy ciánsavat tartalmazó port vásárolt molyirtáshoz. Nem volt titok, hogy Lizzie nem volt különösebben jó viszonyban a mostohaanyjával. Ugyancsak mindenki tudta, hogy őt és idősebb nővérét, Emmát – aki a gyilkosság napját vidéki barátainál töltötte – apjuk szigorúan fogja, ám busás örökségnek néznek elébe.

Augusztus 11-én, egy héttel a kettős gyilkosság után Lizzie Bordent letartóztatták. A hetet alaposan kihasználta: látták, amint tűzbe vet egy ruhát – mert festékfoltos lett és tönkrement, magyarázta hűvösen. A ház pincéjéből előkerült egy kis fejsze, makulátlanul tiszta, akár egy frissen fürdetett babapopsi. A per 1893. június 1-jén kezdődött New Bedfordban és két hétig tartott. Az esküdteknek még egy órára sem volt szükségük ahhoz, hogy szószólójuk kimondja az ítéletet: Lizzie Borden „nem bűnös". De hogyan tehették túl magukat az esküdtek a nyomós bizonyítékokon? Miss Borden tanítónő volt a vasárnapi iskolában, tagja volt a keresztény mérsékletesség-egyletnek és saját kezűleg festett tányérjainak értékesítésével jótékonysági bazárokat támogatott. A tárgyalásokra több pap kíséretében érkezett, akik úgy vették körül, mint valami élő erkölcsi bizonyítvány. Ha a mennyei bíró kimondta ítéletét, gondolhatták az esküdtek, abban a földi bíró se találjon kivetnivalót.

Az amerikaiak nem felejtették el Lizzie Bordent, aki fél századdal élte túl perét. Szabályos időközökben új meg új könyvek jelennek meg a kétséges felmentésről. Marie Belloc Lowndes, aki a Hasfelmetszőt „titokzatos lakó"-vá lényegítette át, a kettős gyilkosságot elkövető nőből is regényfigurát csinált: a *Lizzie Borden: A Study in Conjecture* (Lizzie Borden: Feltevésen alapuló tanulmány) című

könyvében (1939) a címszereplőt a szülei által lenézett férfi iránti szerelme hajszolja a gyilkolásba. Időről időre akad egy zseniális különc, aki kísérletet tesz Lizzie felmentésére és tettét megpróbálja nővére, Emma vagy akár a szolgálólány, Bridget nyakába varrni. De az amerikaiak nem hagyják magukat megtéveszteni. Minden gyerek ismeri ezt a versikét:

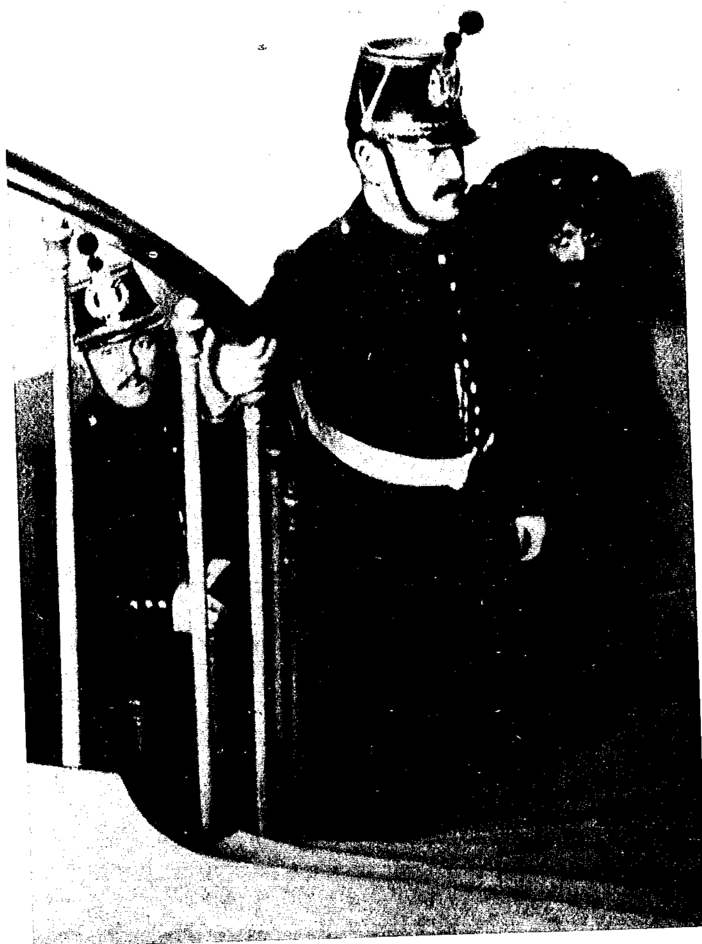
Lizzie Borden took an axe
And gave her mother forty whacks.
When she saw what she had done,
She gave her father forty-one.*

A köztársaság Pompadourja

Adolphe Steinheil festővel másképp végeztek a gyilkosai: őt nem ütötték agyon, hanem megkötözték és zsineggel fojtották meg párizsi villájában. Anyósát, Madame Japyt is megkötözték, majd megfojtották. Halálát azonban, mint azt a rendőrségi orvos később megállapította, nem az a zsineg okozta, amely csak lazán hurkolódott a nyakára, hanem a protézise, amelyet lenyelt. A két holttestet Rémy, az inas találta meg, amikor 1908. május 31-én – pünkösd vasárnapján – kora reggel leereszkedett a padlásszobájából. Marguerite, a festő felesége az ágyhoz volt kötözve, és neki is rongyot tömtek a szájába, de élt. Amikor kiszabadították, elmondta, hogy éjfél tájban három álarcos férfi és egy vörös hajú nő hatolt be a házba és elrabolták az ékszereit. Szerencsés megmenekülését annak a körülménynek tulajdonította, hogy hálószobáját átengedte az anyjának, ő maga pedig a gyerekszobában töltötte az éjszakát: a betörők nyilván a saját lányának nézték, és ezért kegyelmeztek meg neki.

Steinheil egy híres festő, Ernest Meissonier unokaöccse volt, mindazonáltal nem kis gondot jelentett számára, hogy művészetéből fedezni tudja felesége fényűző életmódját. Aztán Marguerite hirtelen gondolt egyet, és maga vette a kezébe a kenyérkeresés dolgát. Majd' egy évtizeddel korábban pikáns botrány hőse lett: fölöttébb kényes körülmények között az ő karjaiban halt meg Felix Faure, az államelnök. 1905-ben az asszony a közeli Meudon-ban álnéven bérelt egy vidéki házat, és ott olyan fizetőképes urakat fogadott, akik hajlandók voltak áldozni egy röpke pásztorórára a „köztársaság Pompadourjával". Kiruccanásairól visszatérve azt mesélte, hogy „Lili néni" újfent küldött egy csekket, amit a férje nagyon is készségesen elhitt. Egy napon felbukkant egy tehetős özvegyember, bizonyos Monsieur de Borderel, akinek kastélya volt az Ardennekben és további birtokokkal is rendelkezett. Amikor Meg, ahogy a barátai hívták, finoman célozgatni kezdett arra, hogy korántsem zárkózna el egy esetleges házasságtól, az özvegy

* Kb.: „Lizzie Borden fejszét fogott, / negyvenszer anyjára csapott. / Mikor látta, mire jutott, / apja negyvenegyet kapott."

Marguerite Steinheilt a tárgyalásra kísérik

azt felelte, nem óhajt a gyermekeinek egy elvált mostohaanyát. Elképzelhető, hogy az asszony ezt jeladásként értelmezte, hogy férjétől más módon is megszabadulhatna?

Leydet vizsgálóbíró, aki maga is belekóstolt a szépséges Meg bájaiba, nem látott okot arra, hogy kételkedjék az asszony által előadottakban. Nem így a sajtó és a közvélemény. Miután egy szakértő is azt a nézetet képviselte, hogy Madame Steinheil csak színlelhette, hogy megkötözték, őrizetbe vették az asszonyt és csaknem egyévnyi vizsgálati fogság után bíróság elé állították. A bűncselekmény után tanúsított viselkedése aligha járult hozzá szavahihetőségének növeléséhez. Először az inast vádolta meg, azt azonban kénytelen volt elismerni, hogy a terhelő gyanújelet, egy gyöngysort, maga csempészte bele Rémy tárcájába. Ékszerészének vallomása szerint az asszony a gyilkosság éjszakája után elvitte hozzá az állítólagosan ellopott ékszert és megkérte, úgy alakítsa át, hogy ne lehessen felismerni. Azonkívül kiderült, hogy mielőtt a leendő áldozatok nyugovóra tértek

volna, a háziasszony mindkettőjükkel tekintélyes mennyiségű grogot itatott meg. 1909. november 14-én mégis felmentették. A párizsi társaság azonban nem mutatott készséget arra, hogy megbocsásson neki. A lánya sem volt hajlandó találkozni vele. Meg Angliába költözött és ott férjhez ment egy nagybirtokoshoz. 1954-ben nyolcvanhat éves korában, Lady Brook-Abingerként halt meg vidéki házában.

Ismét felvetődik a kérdés: miképpen történhetett meg, hogy az esküdtek egyszerűen túltették magukat a nyomós terhelő bizonyítékokon? Ennek kétszeres oka lehetett – a vádlott neme és társadalmi pozíciója. Mérgezéses gyilkosságot minden további nélkül feltételeznek egy nőről. Azonban olyan erőszakos bűncselekmények esetében, amelyeket ténylegesen jóval gyakrabban követnek el férfiak, sokan egyszerűen nem tudják elképzelni, hogy nő is végrehajthatta. Marguerite Steinheil virtuóz módon használta ki ezt a kétséget és játszotta el a szánalomra méltó, megzavarodott teremtés szerepét. Sírógörcsei és idegkimerültségei, melyek kiszámítható módon mindig akkor szakították meg a tárgyalást, amikor éppen megakadt, nem tévesztettek hatást. Azonkívül az esküdtek többsége nyilvánvalóan el sem tudta elképzelni, hogy egy olyan ház asszonya, amelyben Zola és Clemenceau is megfordult, egy született Japy, akinek a neve ott díszelgett az ország legtöbb írógépén, ilyesmire vetemedhet. Meg aztán ott voltak még azok a titokzatos papírok, amelyeket állítólag a haldokló államelnök bízott rá a szeretőjére. Egyesek máig kitartanak azon feltételezésük mellett, hogy a Steinheil-villában történt kettős gyilkosságnak politikai háttere volt.

„Ha nem jó a kezére, fel kell menteniük!"

Volt viszont egy olyan büntetőper, amelynek valóban politikai számlák kiegyenlítése állt a középpontjában, és amely nem csak az amerikaiakat szegezte hónapokon keresztül a képernyő elé. Az egész világ lélegzet-visszafojtva követte a CNN hírcsatornán folyamatosan közvetített tárgyalást. Ha O. J. Simpson fehérnek született volna, a túlnyomórészt feketékből álló Los Angeles-i esküdtszék valószínűleg elítélte volna. Így viszont szolidárisak voltak vele, figyelmen kívül hagyták a gyanújeleket és felmentették. Három évvel korábban egy „liliomfehér" esküdtszék Los Angeles egyik külvárosi negyedében négy rendőrt mentett fel, akiket lefilmeztek, amint brutálisan agyba-főbe vernek egy fekete motorkerékpárost. Az ítélet után napirenden voltak az utcai csaták és fosztogatások – és a feketékben leküzdhetetlen bizalmatlanság vert gyökeret az LAPD-vel szemben, amely a Simpson elleni nyomozást is kezében tartotta.

A népszerű sztárfutballistát, akit rajongói szeretetteljesen csak „Juice"-nak hívtak, azzal gyanúsították, hogy 1994. június 12-én leszúrta elvált feleségét, Nicole-t és annak barátját, Ronald Goldman pincért. A kés, amellyel átvágta a torkukat, nem került elő, és Simpson tagadta a bűncselekményt. A vádemelés utáni első reakciója mindazonáltal felért egy beismerő vallomással: az ország

összes tévécsatornája helikopterről figyelte, amint autójával céltalanul kering a környéken, úgy látszott, hogy öngyilkosságra készül. Terhelő körülményekben amúgy sem volt hiány. Ifjúkori barátja, Robert Kardashian, akit azzal gyanúsítottak, hogy a bűncselekményhez használt fegyvert ő juttatta ki a házból, jóllehet soha nem emelkedett szólásra, a védő asztalánál foglalt helyet, minek folytán a kaliforniai perjog értelmében tanúként már nem lehetett kihallgatni. Simpson erőszakossága és őrjöngő féltékenysége nem volt titok: néhány hónappal halála előtt Nicole még a rendőrséget is kihívta, hogy tőlük kérjen védelmet elvált férje fenyegetéseivel szemben.

A vád legfőbb bizonyítéka a DNS-elemzés volt. Az áldozatok vére mellett Simpsontól származó vérnyomokat is találtak. Továbbá Simpson hálószobájában a rendőrség lefoglalt egy véres zoknit, amely minden kétséget kizáróan a feleségéé volt. Az esküdtek ettől nem zavartatták magukat. Miután a (fekete) védőnek, Johnnie Cochrannek sikerült a nyomozást vezető (fehér) Mark Fuhrmanre rásütnie a rasszista bélyeget, az esküdtek minden terhelő anyagot a rendőrség megtévesztő csomagolásának tartottak. Fuhrman eskü alatt tagadta, hogy szájára vette volna a „nigger" szót, ezt azonban egy magnószalag alapján megcáfolták. A per színpadi csúcspontja az volt, amikor a vádlott megpróbált felhúzni egy véres kesztyűt, amelyet a tetthelyen találtak és az nem ment rá a kezére. A próba előtt Cochran az esküdtek lelkére kötötte: „Ha nem jó a kezére, fel kell menteniük!" Azt a lehetőséget, hogy a kesztyű a rászáradt vértől összemehetett, nem vették számításba.

Simpsont nem tette boldoggá a felmentése. Egy civil bíróság az áldozatok családjainak megfizetendő 33,5 millió dollár kártérítésre büntette, amitől tönkrement. A „Hertz Rent-A-Car" és a többi olyan vállalat, amelynek termékeit reklámozta, többé hallani sem akart róla. Azok az exkluzív klubok, amelyek szívesen fogadták be a jó kinézetű atlétát, most kizárták. Az amerikaiak túlnyomó többsége meg van győződve arról, hogy az 1995. október 3-án kimondott felmentés óriási tévedés volt.

Simpson, az attraktív, sikeres milliomos kivételnek számít. Az amerikai büntetőbíráskodás melléfogásai rendszerint a feketéket sújtják. Több mint százötven halálra vagy életfogytig tartó börtönre ítélt embert kellett szabadlábra helyezni, miután DNS-tesztek bizonyították be ártatlanságukat. Java részük fekete volt. A dallasi Randall Dale Adams nem DNS-tesztnek, hanem Errol Morris rendezőnek és az általa készített *The Thin Blue Line* (Keskeny kék vonal) című dokumentumfilmnek (1988) köszönhette szabadon bocsátását. Morris be tudta bizonyítani, hogy Adams, akit csupán egy formai hiba miatt nem végeztek ki, tizenkét évig ártatlanul ült a börtönben. Azt a rendőrgyilkosságot, amelyet felróttak neki, nem ő, hanem a vád (fehér) koronatanúja követte el.

A zsidó Leo Frankhez túl későn érkeztek a filmesek. Őt már csak posztumusz tudták rehabilitálni – mint ahogy Voltaire a protestáns Jean Calas-t, miután katolikus honfitársai kerékbe törték. Franket, aki egy atlantai ceruzagyár igazgatója volt, azzal vádolták meg, hogy 1913. április 27-én megerőszakolta és meggyil-

„Ez nem az én kesztyűm!" O. J. Simpson

kolta a gyár egyik alkalmazottját, a kiskorú Mary Phagant. Valószínűleg ebben az esetben is a (fekete) koronatanú, Jim Conley házmester volt a tettes. Az esküdtszék azonban kevésbé tartotta szavahihetőnek a megvádolt New Yorkból betelepült zsidót, mint az odavalósi feketét, és az előbbit ítélte halálra. Amikor a kormányzó életfogytiglani fegyházra változtatta a büntetést, a börtönt megostromolta a csőcselék és meglincselték a rabot. A tragédia ihlette két játékfilm, Fritz Lang *Téboly* (1936) és Mervyn LeRoy *They Won't Forget* (Nem felednek) (1937) című filmje kiiktatja az antiszemita hátteret. David Mamet regénye, a *The Old Religion* (A régi vallás) (1997) viszont éppen ezt az aspektust, a zsidóság és a régi déli államok fundamentalizmusa közötti viszonyt állítja a középpontba.

Huszonhárom év magány

Természetesen a büntetőbíráskodás nem minden kisiklása kapcsolódik össze rasszista vagy vallási előítéletekkel. Tévedni emberi dolog – ettől az élettapasztalattól a bírókat és az esküdteket sem kíméli meg a sorsuk. Egy francia és egy angol esettel zárjuk ezt a fejezetet: ugyan mindkettő több mint fél évszázada történt, ám máig nem oldódtak meg teljesen.

Guillaume Seznec egy fűrésztelep tulajdonosa volt a breton Morlaix-ben. Emellett kétes ügyleteket bonyolított. Egyik üzlettársa egy gyáros, Pierre Quémeneur volt, aki a helyi politikában is aktív szerepet játszott. Quémeneur feketén

kereskedett olyan járművekkel, melyeket az amerikaiak hagytak hátra az I. világháború alatt Franciaországban, és ebben strómanként használta Seznecet. 1923. május 23-án a két férfi Seznec kocsijában útnak indult Párizsba, hogy ott egy Charlie nevű kereskedővel találkozzanak. Két nappal később Seznec egyedül tért vissza. Amikor Quémeneur nővére útitársa iránt érdeklődött nála, azt felelte, hogy a Cadillac minduntalan szétesett, a fivére Houdanban vagy Dreux-ben – pontosan nem emlékszik – vonatra ült. Ezután többé nem látta.

Június 10-én bejelentették a férfi eltűnését. Június 13-án a gyáros nővére táviratot kapott: „Le Havre-ban vagyok. Minden rendben. Quémeneur." Amikor a rendőrség vizsgálódni kezdett, kiderült, hogy az aláírás hamisított. Egy Le Havre-i páncélszekrényben megtalálták Quémeneur bőröndjét, amelyből előkerült egy adásvételi szerződés, amely nevetséges összegért engedte át Seznecnek Quémeneur tengerre néző házát. Seznecet gyilkosság gyanújával őrizetbe vették. A nyomozást a Sûreté ambiciózus fiatal felügyelője, Pierre Bonny vezette. Háromszor kutattatta át a fűrésztelepet és Seznec házát, hogy megtalálja azt az írógépet, amelyen a szerződést írták – mindháromszor hiába. A negyedik alkalommal sikerrel jártak a rendőrök. És mindjárt ez után felkutatták azt a kereskedőt is, aki a gépet eladta Seznecnek. Vajon a szerencsének köszönhette-e Bonny a sikert, szívós munkájának jutalma volt-e, vagy cinkelt lapokkal játszott? Némelyik újság annak a gyanújának adott hangot, hogy az ügyes felügyelő besegített a gép megtalálásába, amennyiben az igazi szerződést egy saját gépelésűvel pótolta.

A quimperi bíróság előtt jelentkezett egy mentőtanú: François Le Her autóbuszsofőr elmondta, hogy Quémeneurrel három nappal eltűnése után találkozott Párizsban. Az ügyész kétségbe vonta a szavait és egyszerű hazudozónak tekintette. A per után egy amatőr detektívként tevékenykedő nyugalmazott bíró rábukkant öt tengerészre, akik május 27-én este Quémeneur birtoka közelében kötöttek ki csónakjukkal. Elmondták, hogy éjfél tájban két lövést hallottak. Vallomásuknak nyoma veszett a rendőrségi aktákban. 1924. november 3-án Seznecet életfogytiglani kényszermunkára ítélték. A bíróság két évig várt, mielőtt Cayenne-be szállították volna – ez azt jelezte, hogy ők maguk sem voltak teljesen biztosak a dolgukban. 1947-ben Seznec kegyelmet kapott és visszatért hazájába, ahol is mentőtanúja a vejeként üdvözölte: Le Her időközben feleségül vette Seznec lányát. Házasságuk nem volt zavartalan. Jeanne-t gyakran összeverte a férje. 1948 októberében egy különösen heves összeszólalkozásuk után az asszony lelőtte a férjét. Seznec második alkalommal vett részt gyilkossági perben a quimperi bíróságon, ezúttal a vádlott apjaként. Ez az eljárás azonban felmentéssel végződött, amelyet a publikum viharos ujjongással fogadott.

A „breton Dreyfus"-ról még ma is jelennek meg új könyvek, amelyek ártatlanságát próbálják bizonyítani. 1954-ben, Seznec halála után Jeanne-ra hárult az a becsületbeli kötelesség, hogy posztumusz rehabilitáltassa apját. Később az unoka kezdte el petícióival bombázni a bíróságot. Az viszont attól tart, hogy az eljárás revíziója régi sebeket tépne fel és a francia rendőrség történetének egy olyan fejezetére emlékeztetne, amelyre szívesebben borítanának fátylat.

Ugyanis a derék Bonny felügyelő később még dicstelen karriert futott be. A német megszállás alatt azok közé tartozott, akik a legpiszkosabb munkát vállalták át a Gestapótól. Mielőtt 1944 decemberében agyonlőtték, állítólag sejtetni engedte, hogy a Seznec-ügy nem volt teljesen tiszta.

Két gyilkos egy fedél alatt?

Azt viszont bevallotta a brit igazságszolgáltatás, hogy Timothy Evans esetében nem minden volt rendben. A huszonöt éves teherautósofőr 1949. november 30-án beállított a walesi Merthyr Tydfil-i rendőrőrsre, és a következő vallomással lepte meg a szolgálatban levő alkalmazottakat: „Megöltem a feleségemet". Minthogy Evans analfabéta volt, és szellemileg visszamaradott ember benyomását keltette, a rendőrség eleinte nem akart hinni neki. De aztán mégis kötelességszerűen kivizsgálták a bejelentést, és a férfi londoni házának mosókonyhájában nemcsak Beryl Evans, hanem kislánya, Geraldine holttestét is megtalálták. Amikor a kettős gyilkosság indítékát firtatták, Evans arra hivatkozott, hogy már nem tudta elviselni felesége adósságcsinálását. De aztán váratlanul visszavonta a vallomását, és azt állította, hogy a várandós Beryl egy végzetes magzatelhajtás során vesztette életét. Az abortusz végrehajtására az alattuk lakó Reginald John Christie vállalkozott. Christie-t megidézték tanúként, ő azonban méltatlankodva tagadta, hogy bármi köze volna Mrs. Evans halálához. Mivelhogy a nőt megfojtották, a rendőrségnek nem volt oka kétségbe vonni a vallomását. Pergazdaságossági okokból Evanst csak gyermeke meggyilkolása miatt vádolták meg, és csak e gyilkosság elkövetésének bűnéért ítélték halálra és akasztották fel 1950. március 9-én a pentonville-i börtön udvarán.

Három évvel később, 1953 márciusában Christie kiköltözött a földszinti lakásból. Amikor az új bérlő, egy jamaicai férfi egy szöget akart beverni a falba, észrevette, hogy a tapéta mögött nem a fal van, hanem egy szekrény. Amikor letépte a tapétát, és kinyitotta a szekrényt, egy női holttest zuhant rá. A kihívott rendőrség két további női tetemet talált a szekrényben. Egy negyediket a padló alatt fedeztek fel. Amikor a kertet felásták, két női csontváz került elő. A kerítést egy lábszárcsont támasztotta meg. Christie-t, aki időközben ott virított minden bulvárlap címoldalán, március 31-én a Temze partján felismerték és őrizetbe vették. Szinte megkönnyebbültnek látszott, és azonnal elismerte a gyilkosságokat. A halottak közül három prostituált volt, a negyedik egy munkatársnője, az ötödik egy osztrák emigráns nő, a hatodik pedig a saját felesége. Az, hogy mi késztette a felesége meggyilkolására, nem tisztázódott. A többieket a lakására csalta, gázzal elkábította, megfojtotta, utána erőszakot követett el rajtuk. Christie azt is elismerte, hogy Beryl Evanst megfojtotta. A kis Geraldine meggyilkolását viszont tagadta. 1953. július 15-én ugyanazon a börtönudvaron akasztották fel, ahol Evanst végezték ki.

Elképzelhető, hogy Londonban, egy nyolcmilliós nagyvárosban két nőgyilkos

lakott egy fedél alatt? A bíróság elnöke, John Scott Henderson ténylegesen lehetségesnek tartotta ezt. Az egyik szakvéleményben, amelyet Christie kivégzése előtt két nappal terjesztett elő a belügyminiszternek, erre a következtetésre jutott: „Az Evansné és Geraldine Evans halálára vonatkozó összes bizonyíték vizsgálata után meggyőződésem szerint nem férhet kétség ahhoz, hogy mindkét bűntettért Evanst terheli felelősség. Christie vallomása, mely szerint Evansné halálát ő okozta volna, nem csupán kétséges, de nem is felel meg a valóságnak." Nem mindenki osztotta Henderson meggyőződését. *10 Rillington Place* című könyvében (1961) Ludovic Kennedy azzal gyanúsította a rendőrséget, hogy két olyan gyilkosságot akasztott a gyengeelméjű Evans nyakába, amelyet nem ő követett el. A kétségek végül annyira felerősödtek, hogy a kormány tanácsosnak látta, hogy egy második szakvéleményt is beszerezzen. És ezúttal a bíró, Sir Daniel Brabin egészen más eredményre jutott. A kormánynak 1966 októberében előterjesztett véleménye olyan meghökkentő volt, hogy az egykori gyilkossági történet egy csapásra újra az újságok címlapjaira került. Evans nagy valószínűség szerint nem követte el azt a bűncselekményt, amiért kivégezték, állapította meg Brabin, azaz kislányát nem gyilkolta meg. Viszont a felesége meggyilkolása, ami miatt nem emeltek vádat ellene, őt terheli.

John Christie, a Rillington Place-i gyilkos

Roy Jenkins belügyminiszter az egyetlen lehetséges következtetést vonta le a szakvéleményből: Evanst posztumusz felmentették. Ezzel azonban az ügy korántsem volt elintézve. *The Two Killers of Rillington Place* (A Rillington Place-i két gyilkos) című könyvében (1994) John Eddowes visszaforgatja a történelem kerekét: védelmébe veszi a rendőrséget és mindkét gyilkosságot Evansnek tulajdonítja. A rejtélyes kettősséget természetesen a mozi sem szalasztotta el. Richard Fleischer *10 Rillington Place* című filmje (1970) teljességgel Kennedy könyvére támaszkodik. Alfred Hitchcock *Téboly* című filmje (1972) szabadabban bánik a témával, de a második férfit, az elkövető barátját szintén ártatlannak tartja. A kétségek, melyek Evans bűnével kapcsolatban felmerültek, a törvényhozókat is mozgósították: Az 1957-es *Homicide Act* erősen korlátozta a halálbüntetést. 1964-től kezdve nem hajtottak végre többé halálos ítéletet Nagy-Britanniában. 1969-ben teljesen megszüntették a halálbüntetést.

Jacques Lantier volna Hasfelmetsző Jack?

Nem csak krimikben gyilkolnak

A bűnügyi regények szerzőinek nem szükséges az orruk alá dörgölni, hogy könyveik közelebb állnak a ponyvához, mint a világirodalom remekműveihez. Tudják. A nagykereső George Simenon szerényen „félirodalom"-nak nevezte futószalagon gyártott produktumait. Dorothy Sayers azért küldte nyugdíjba tizennégy év után Lord Peter Wimseyt, hogy teljes lényével az *Isteni színjáték* fordításának és egyéb fennkölt foglalatosságoknak szentelje magát. Mindazonáltal az igényes regényekben és novellákban is bőven akadnak gyilkosok. Még a legnagyobb írókat is vonzották a társadalmon kívül álló figurák. Mindamellett távol állt tőlük, hogy az olvasót olyan nyomkereső versenyre invitálják, amelynek csúcspontja a bűnös leleplezése volna. Az ő könyveikben szereplő gyilkosok nem csupán pár órányi kellemes borzongásra ürügyet szolgáltató alakok: többek annál. A bűnügyi regényekben szereplő gyilkosokkal ellentétben őket nemegyszer életből vett minták alapján formálták meg.

Friedrich Schwan rabló és gyilkos történetét Schiller tanárától, Abeltól hallotta, akinek apja tartóztatta le a „Sonnenwirt"-et. A „Der Verbrecher aus verlonerer Ehre" (A becsületét vesztett ember, aki gonosztevő lett) című elbeszélésében (1792) nemcsak a szereplők nevét változtatta meg, de a sváb helyi ügyet egy fiatalember bűnözővé züllésének mintapéldájává emelte. Nem a közönség szenzációéhségét vagy a zsiványságok iránti vonzalmát akarta kielégíteni: „Ami pusztán csak undort kelt bennünk, az nem alkalmas arra, hogy tanítson." Arra ösztönözte az olvasót, hogy a bűncselekményt pszichológiai és szociológiai összefüggései alapján, „az emberi lélek megváltoztathatatlan szerkezetéből és az azt kívülről meghatározó változó feltételekből" értse meg.

Ezzel a szemléletmóddal Schiller jócskán megelőzte a korát. Walter Scott és a történelmi regény többi nagymestere nem sokat törődött a pszichológiával és a szociológiával. A történelemben, amely mégiscsak műveik tulajdonképpeni közege volt, szintén nem ragaszkodtak szigorúan a tényekhez. Az archívumokból és krónikákból azt húzták elő, ami megfelelt nekik, a forrásokat kiegészítették dúsan burjánzó fantáziájuk hajtásaival, és ezt az elegyet színes képeslapokként rendezték el – jóval színesebben, mint ahogy a tények tudós búvárai bármit is előadhatnak. A *Kenilworth* (1821) egy történelmi halálesetről szól. 1560 szeptemberében Amy Robsart, Lord Robert Dudley ifjú felesége leesett a lépcsőről és nyakát szegte. Ez történt hivatalosan. A nem hivatalos változat

szerint a férj besegített a balesetbe. Dudley, később Earl of Leicester ugyanis igen nagy kegyben állt a „szűzies királynőnél" és azt remélte, hogy elnyeri a kezét. Scott felmenti Dudleyt: A tettes nála egy Varney nevű intrikus.

Fekete gondolatok fekete reverenda alatt

Remekművében, a *Vörös és feketé*ben (1830) Stendhal mindjárt két bűnesetet is feldolgoz, méghozzá nem a távoli múltból, hanem az épp hogy múlófélben levő jelenből. 1828-ban szülővárosában, Grenoble-ban lefejezték Antoine Berthet-t, a fiatal házitanítót, mert az istentisztelet alatt megpróbálta lelőni korábbi munkaadónőjét és szeretőjét, Madame Michoud de la Tourt. A nő túlélte a merényletet. Előzőleg a férfi fenyegető leveleket írt neki, és azzal vádolta, hogy ő szorgalmazta elbocsátását. A következő állását is hasonló okokból – a ház leányával folytatott viszony miatt – veszítette el. Bosszúja végrehajtásához látványos tetthelyet, egy templomot szemelt ki, hogy lehetőleg nagy visszhangot biztosítson a dolognak. De hogy mekkora lesz ez a visszhang, azt nem is sejthette: Julien Sorel révén tette halhatatlanná vált. Julien azonban csak karakterének egyik felét köszönheti a cinikus karrieristának, aki a reverenda feketéjét választotta, mivel az Napóleon bukása után gyorsabb előmenetellel kecsegtetett, mint az egyenruha vöröse. A másik, romantikus felét az az Adrien Lafargue asztalos ihlette, akinek egy évvel később Pau-ban volt a pere. Lafargue lelőtte hűtlen szeretőjét, majd fegyverét maga ellen fordította. Védekezését annyira férfiasnak és megkapónak találták, hogy az esküdtek menten találtak számára enyhítő körülményeket és mindössze öt év börtönre ítélték.

Prosper Mérimée, a féltékeny Don José és csapodár kedvese, Carmen alakjának megteremtője túlságosan vaskosnak találta barátja, Stendhal realizmusát: „Julien jellemében vannak förtelmes vonások, melyeknek mindenki érzi a valódiságát, de amelyektől borzad az ember. Nem a művészet feladata, hogy az emberi természetének ezt az oldalát megmutassa. Gondoljon Swift Deliáról alkotott portréjára és arra a rettenetes sorra, amellyel végződik: *But Delia pisses and Delia shits.* Igen, így van, de minek kell ezt kimondani?"

Akkor mit szólt volna Mérimée a „Kisvárosi Lady Macbeth" című novellához (1865)? Nyikolaj Leszkov ebben az elbeszélésben Katyerina Izmajlovának, egy nála harminc évvel idősebb gazdag kereskedő fiatal feleségének történetét meséli el, aki szolgája, Szergej karjaiban találja meg életében először a szexuális beteljesülést. Szerelmi boldogságának megóvása érdekében semmitől nem riad vissza: megmérgezi az apósát, aki összeverte a szeretőjét, segít Szergejnek eltenni láb alól útjáról hazatérő férjét, és megfojtja férje kiskorú unokaöccsét, akivel egyébként meg kellene osztania örökségét. A párt bíróság elé állítják, és életfogytiglani kényszermunkára ítélik. Csak a Szibériába tartó vonaton látják viszont egymást. Szergej időközben másnál találta meg a boldogságot és lekezelően bánik Katyerinával. Az asszony tomboló féltékenységében

ráveti magát vetélytársnőjére, és amikor egy folyóhoz érnek, magával rántja a hullámokba.

Leszkov a krónikás hűvös pontosságával ábrázolja az esetet, akárcsak egy történész, hiszen az is volt – ez azonban egy cseppet sem tette népszerűbbé azon orosz értelmiségiek körében, akik a vidéki életet dicsőítették, és Oroszország megmentését a parasztságtól várták. A Leszkovval szemben megnyilvánuló fenntartások azonban szelídek voltak Sztálin dühkitöréséhez képest, aki 1936 elején megtekintette Dmitrij Sosztakovics azonos című operáját a Bolsoj Színházban. Két nap múlva megsemmisítő támadás jelent meg a *Pravdá*ban a „vergődő, üvöltő, neurotikus zene" ellen, mellyel a komponista nyilvánvalóan „a burzsoázia perverz ízlését igyekszik kiszolgálni". Ezt követően az opera huszonhat évre eltűnt a színről.

E világi és isteni igazságszolgáltatás

Leszkov honfitársa, Fjodor Dosztojevszkij, aki politikai nézetei miatt négy évet töltött Szibériában, újra meg újra gyilkosságokat állított regényei középpontjába. A *Bűn és bűnhődés* (1866) diákja, Raszkolnyikov, aki végez egy uzsorás vénasszonnyal és annak nővérével, lelki rokona a kettős gyilkosságot elkövető francia Lacenaire-nek, akivel Dosztojevszkij többször is foglalkozott. Lacenaire is a polgári erkölcsnek üzent hadat. „(...) ide hallgass" mondja a gyilkosság előtt Raszkolnyikov, biliárdozás közben egy tisztnek: „itt van egyfelől ez a hitvány, ostoba, jelentéktelen, komisz és nyavalyás vénasszony, senkinek semmi haszna belőle, sőt, mindenkinek csak árt, maga se tudja, minek él, és holnap talán úgyis elpatkol. (...) Másfelől ott a sok fiatal erő, ami elkallódik támogatás híján, ezrével vannak ilyenek mindenütt. Sok száz, sok ezer jó ügy, hasznos kezdeményezés, amit előrevihetnénk, megvalósíthatnánk a vénasszony pénzén. Így meg a kolostornak jut mind. (...) Öld meg a vénasszonyt, vedd el a pénzét, hogy aztán az egész emberiség javát, a közérdeket szolgáld vele! Mit gondolsz, nem egyenlíti ki a parányi, egyszeri bűnt ezer jótett?"*

Bármilyen izgalmasan ábrázolja is Dosztojevszkij a bűncselekményt, a tettes menekülését és küzdelmét Porfirij vizsgálóbíróval – a bűnügyi szálak elvarrása mellékes számára. A lényeg a vallásos megvilágosodás élmény, amely a megtért bűnöst várja: vallomása – jobban mondva: gyónása – az első lépés a megbocsátás felé. Raszkolnyikov ugyanarra az útra lép, mint a szerző, aki szocialistából vallásos kereszténnyé lett.

Ördögök című regényét (1871/72) Dosztojevszkij eredetileg pamfletnek szánta az orosz anarchisták, a nihilisták ellen, akiknek bibliája „A forradalmár katekizmusa" volt, s benne ilyen mondatok fordultak elő: „Mindenestül az uralkodó társadalmi rend lerombolásának szenteljük magunkat. Az új társadalmi rend

* Görög Imre és G. Beke Margit fordítása

felépítésével nem törődünk. Az az utánunk jövők dolga." Az írás szerzőjének, Szergej Nyecsájevnek már nem volt módja arra, hogy valóra váltsa programját. Miután 1869 decemberében lelőtte a mozgalom egyik renegát hívét, a diák Ivanovot, életfogytiglani börtönre ítélték. A regényben az anarchista Pjotr Verhovenszkij lövi le Satovot, a diákot, aki ki akar lépni a konspiratív titkos szövetségből. A bűnt a szövetség másik tagjának, Kirillov mérnöknek a nyakába varrja, aki öngyilkos lesz, hogy a halálfélelem legyőzése által váljon eggyé Istennel. Pjotr cimborája és elvbarátja, Nyikoláj Sztavrogin, akinek több ember élete szárad a lelkiismeretén, szintén öngyilkossággal végzi. Maga Pjotr viszont háborítatlanul hagyja el a vidéket és tűnik el tekintetünk elől. Dosztojevszkij jó adag szarkazmussal ábrázolja az aszociális bűnözőket és azt sem mulasztja el, hogy a kegyeiket kereső Karmazsinovot, a „nagy írót" alaposan nevetségessé ne tegye – ez az alig palástolt oldalvágás kollégájának, Turgenyevnek szólt.

Dosztojevszkij utolsó regényét, *A Karamazov testvéreket* (1879/80) valószínűleg saját apjának meggyilkolása ihlette. Legalábbis ezt állítja némelyik életrajzírója. Mások szerint az apja lusta szolgálója miatt kapott apoplexiás dührohamában halt meg. Dosztojevszkij könyvei közül ez áll a legközelebb egy bűnügyi regényhez: az öreg Karamazov megölésére lépésről lépésre derül fény. Egy döntő ponton azonban Dosztojevszkij a maga útját járja: nem a gyilkost, Szmergyakovot, a meggyilkolt epileptikus szolgálóját és házasságon kívül született fiát ítélik el, hanem legidősebb fiát, Dimitrijt, akit morális értelemben valóban bűn terhel apja haláláért – éppúgy, mint fivéreit, az intellektuális Ivánt és a vallásos Aljosát. Akárcsak a *Bűn és bűnhődés*ben, Dosztojevszkij számára itt sem az e világi, hanem az isteni igazságszolgáltatás a fontos, ez utóbbi nem tévesztendő össze a hivatalos egyház hatalmi igényével, ahogy azt az Iván által írt „Legenda a Nagy Inkvizítorról" a maga metsző stílusában megvilágítja. Meglepetésére Dimitrij ráébred, hogy az emberi igazságszolgáltatás tévedésének köszönhetően békélt meg Istennel. Aljosa kíséri majd el Szibériába.

Állatnak született

Az evilági igazságszolgáltatás, amely Dosztojevszkijt olyan hidegen hagyta, kortársa, Zola számára magasztos cél volt, amelyért – amint azt az ártatlanul elítélt Dreyfus kapitányért való karakán kiállása bizonyította – a büntetőjogi felelősségre vonást és száműzetést is vállalta. Regényeiben azonban másképp járt el. Jóllehet buzgón végzett környezettanulmányokat, és őt tekintjük a tőrőlmetszett naturalistának, gyilkosai korántsem úgy végzik, ahogy a „természet"-ben szokták, nevezetesen a fegyházban vagy a guillotine alatt: Thérèse Raquint és Laurent-t, a szeretőjét, aki egy csónakázás alkalmával vízbe fojtja a nő férjét, békén hagyja az igazságszolgáltatás, őket azonban lelkiismeret-furdalás mardossa, és végül közösen követnek el öngyilkosságot. Szeretőjének, Séverine-nek meggyilkolásáért nem a mozdonyvezetőt, Jacques Lantier-t, az „emberbőrbe bújt bestiát", hanem egyik ártalmat-

lan tisztelőjét ítélik el. Lantier-t a fűtővel való tusakodása közben mozdonya zúzza halálra.

Zola első nagy sikerét, a *Thérèse Raquint* (1867) valamely párizsi lap vegyes rovatában *(fait divers)* megjelent kis hír is inspirálhatta volna, de nem így történt. Egy másik, ma már elfelejtett regény – Adolphe Belot és Ernest Daudet *La Vénus de Gordes* című könyve ihlette. A regényben egy házasságtörő gyilkos pár kerül az esküdtbíróság elé. Zola főhőseinek lelkébe helyezi át a bíróságot – eljárása lebilincselő, de nem különösebben eredeti: lelkiismeret-furdalása már Macbethnek és az ő Ladyjének is volt. Az *Állat az emberben* (1890) is azt a gyanút táplálja, hogy megtörtént eseten alapszik. A regény keletkezése idején egy pszichopata nőgyilkos – Hasfelmetsző Jack – tartotta rettegésben egész Európát. Zola azt mondta erről: „Jacques Lantier nem Hasfelmetsző Jack. De azt akartam, hogy erőszakossága lidércálmokat hozzon a párizsiakra."

Az elmélet, amelyet Zola húszkötetes Rougon-Macquart-ciklusával szemléltetni akart, a hajlamok örökletességét hirdette. Jacques Lantier pontosan azt a születetett bűnözőt testesíti meg, amilyet Cesare Lombroso, a kriminológia megalapítója leírt. Lombroso empirikusan nem igazolható teóriája régen meghaladott, eljárt fölötte az idő. Mégis elhamarkodottság volna, ha a ciklus 17. kötetét, az *Állat az emberben* című regényt is egyszerűen avíttként söpörnénk félre. A bűnügyek történetében bőségesen akadtak olyan pszichopaták, mint Lantier, akik csak akkor képesek megszabadulni a nőkkel szembeni gátlásaiktól, ha a szexuális mámort és a halált egyszerre tapasztalják meg. Lantier a sorozatgyilkos klasszikus esete. Zolát csak írói gazdaságossági okok akadályozták meg abban, hogy egy befejezett és egy megkísérelt gyilkosságnál többet ne követtessen el vele.

Zola korának tudományos csúcsán állt. *Dr. Jekyll és Mr. Hyde* című művében (1886) a skót Robert Louis Stevenson viszont a kora romantika rémregényét melegítette fel, ahogy azt nem sokkal később az ír Bram Stoker tette *Dracula* című vámpírtörténetében (1897). A téma valóban a 18. századból származik, erről mesélt a dajkája elalvás előtt a kis Robertnek. „Deacon" Brodie 1788-ban Edinburghban kettős élete miatt bitón végezte: nappal az asztaloscéh nagy tekintélyű dékánja volt, éjjelente egy bandával kuncsaftjai házait fosztogatta. Stevenson a témát alkimista elemeivel együtt Mary Shelley *Frankenstein*jéből (1818), a homonculus történetéből transzponálta, aki azért gyilkol, mert nem szerethet, és máris készen volt az emberbarát Dr. Jekyll, aki egy mágikus főzet segítségével a bűnöző és gyilkos Edward Hyde-dá változik át – egyik variációja ez az ősi témának, a vágynak, melyből „jaj, kettő lakja lelkemet"*. Goethe, aki e sóhajt Faust doktorának szájába adta, saját magáról ezt mondta: „Nincs olyan bűn, melynek elkövetőjeként ne tudnám magam elképzelni."

* Jékely Zoltán fordítása

A társadalom törvényei épp olyan parancsolóak, mint a természeti törvények

A naturalisták evangéliuma, melyet Zola hirdetett, mindenekelőtt az Atlanti-óceánon túl talált termékeny talajra. Jó okkal nevezték Frank Norrist az „amerikai Zolá"-nak. Regényhőse, *McTeague* (1899) is egy emberbőrbe bújt vadállat, aki – noha nem szexuális vágyból, hanem pénzsóvárságból – gyilkossá válik. Ebből készült, az eredeti hétből két és fél órásra megvágott filmjének (1925) nem véletlenül adta Erich von Stroheim a *Greed*, azaz „Mohóság" címet (a film magyarul *Gyilkos arany* címen ismert). A fogorvos McTeague szerencsétlensége azzal kezdődik, hogy Trina, a felesége, 5000 dollárt nyer a lottón. Míg Trina már csak a gazdagságának él, a diploma nélküli autodidaktának fel kell adnia praxisát. Irigy barátja, Marcus, Trina egykori vőlegénye, feljelenti a hatóságoknál. McTeague nem képes átnyergelni más szakmára, az egykor keménykötésű, jó kiállású férfiból nyomorúságos iszákos alak lesz. Végül agyonüti Trinát, elrabolja a pénzét, és Nevadába szökik. Death Valleyben Marcus felkutatja, azonban a párbajban alulmarad. Amikor már haldoklik, egy bilinccsel sikerül magához láncolnia riválisát. McTeague-t lassú szomjan halás fenyegeti, a biztos vég vár rá.

Ez erősen ponyvaízűnek tűnik, pedig valós háttere van: 1893-ban San Franciscóban egy munkanélküli, név szerint Patrick Collins több mint harminc késszúrással meggyilkolta feleségét, mert az asszony nem adott neki pénzt kocsmára. Már előzőleg rátámadt a borotvakéssel, minekutána a *San Francisco Examiner* fontosnak tartotta, hogy kommentárjában kifejtse, az efféle brutalitás nem kizárólag a szociális viszonyokkal magyarázható, hanem minden bizonnyal egy olyan ember tette, „aki állatnak született". Így vélekedett a szerző is, aki határozottan magáénak vallotta Lombroso determinizmusát.

Még kevésbé rugaszkodott el a valóságtól Theodore Dreiser *Amerikai tragédia* című regényében (1925). Főszereplője, Clyde Griffith modellje a huszonhárom éves Chester Gillette volt, aki 1906. július 11-én csónakázás közben teniszütővel cselekvésképtelenné tette, majd vízbe fojtotta várandós szerelmét, Grace Brownt. Tettére társadalmi ambíciói motiválták, melyekbe már nem fért bele egy gyári munkáslánnyal kötendő házasság. Védekezésének, mely szerint Grace öngyilkos lett, az esküdtek nem adtak hitelt. 1908 márciusában villamosszékben végezte.

Dreiser nemcsak hogy személyesen megtekintette a tett színhelyét, a New York állambeli Big Moose Lake-et és a Sing Sing fegyházat, de regényébe többoldalnyi dokumentumot is átemelt a per aktáiból. Az volt a szándéka, hogy megmutassa, a társadalomban uralkodó törvények épp olyan parancsolóak, mint a természeti törvények. Ha kellő alapossággal szemügyre vesszük a motívumokat, azt látjuk, hogy még egy olyan rendkívülinek látszó cselekmény, mint a gyilkosság, sem különbözik lényegében egy vegyi reakciótól. „Dreiser regényében a tragédia", írja David Denby, az avatott kritikus, „ korántsem egy nagy

ember esetéről szól: Clyde kezdettől fogva egy erkölcsi nulla. A könyv azért tragédia, mert Dreiser alakjai, ösztöneiktől vezérelve, de a lázadás tompa indíttatásától is hajtva, egy kis szabadságra vágynak, a boldogságba vetett apró kis reményre, és még ezt a szerény célt is elvétik."

Költészet és valóság

Mindamellett Dreiser megengedett magának némi költői szabadságot modelljeivel szemben. Truman Capote viszont egyebet sem akart, mint úgy ábrázolni a viszonyokat, amilyenek azok valóban voltak. *Hidegvérrel* (1965) című riportregényét mégsem ismeretterjesztő szakkönyvnek, hanem egy új irodalmi műfaj – a *nonfiction novel* – első példájának szánta, „egy olyan elbeszélő formának, amely a regény minden technikai fogásával él, ugyanakkor azonban szigorúan ragaszkodik a tényekhez". Az eset, amely alkalmat adott az új elbeszélésformára, meglehetősen banális volt: 1959 novemberében kansasi farmján meggyilkolták a négytagú Clutter családot. A rendőrség december végén elfogta az elkövetőket – Perry Smitht és Richard Hickockot, két volt rabot. A tettesek azt hitték, hogy a farmon egy vagyont találnak, de csak negyven dollárt sikerült zsákmányolniuk. Mindkettőjüket halálra ítélték, majd 1964-ben kivégezték. Capote alapos környezettanulmányokat végzett, barátokat és szomszédokat interjúvolt meg, és arra is engedélyt kapott, hogy a tetteseket felkereshesse a börtönben. Végül a legközelebbi bizalmasukká vált. Később a szemére hányták, hogy visszaélt a bizalommal: ahelyett, hogy könyvének piaci sikere érdekében velük együtt várakozott volna a kivégzésre, inkább arra kellett volna kísérletet tennie, hogy megakadályozza a kivégzést. Capote azzal az érvvel védekezett, hogy egy efféle próbálkozás kilátástalan lett volna.

A hóhér dala című regényében (1979) Norman Mailer Capote példáját követte. Az utószóban ezt írta: „A történet elbeszélése annyira életközeli, amennyire csak lehetséges. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy jobban megközelíti az igazságot, mint a tanúk visszaemlékezései." Ebben a könyvben is, amelyet sokan Mailer legjobb művének tartanak, banális esetről van szó: Garry Gilmore-ral 1977 januárjában Utahban egy kivégzőosztag végez, mert meggyilkolt egy benzinkutast és egy moteligazgatót. Szokatlannak csak két körülmény volt mondható: miután a Supreme Court átmenetileg hatályon kívül helyezte a halálbüntetést, tíz év után ez volt az első kivégzés az Egyesült Államokban. Továbbá: Gilmore nem élt a jogorvoslat lehetőségével. Utolsó szavai állítólag ezek voltak: „Let's do it."

Miközben Mailer a könyvéhez végzett kutatómunkát, levelet kapott egy másik utahi rabtól. Jack Abbott, aki egész felnőtt életét rácsok mögött töltötte, szakértői segítségét ajánlotta fel az írónak. Cserébe önéletrajza kiadásához kért segítséget. Mailer meghatódott. Elintézte, hogy az *In the Belly of the Beast* (A vadállat bendőjében) címet viselő könyvet kinyomtassák és a szerzőt idő előtt szabadon bocsássák. Abbott három hónapon keresztül volt a New York-i irodalmi élet

kedvence – 1981 júliusáig, amikor is szóváltás közben leszúrt egy pincért. Mailert ez kínosan emlékeztette egy olyan tettre, amely őt magát is hajszál híján börtönbe juttatta: 1960 novemberében egy hosszúra nyúlt születésnapi mulatság után gyilkosságot kísérelt meg Adele ellen, aki hat felesége közül a második volt. Késszúrása áthatolt az asszony szívburkán, de végül sikerült megmenteni. Miután az orvos „üldözési mánia akut rohamá"-t állapította meg nála, az író a New York-i Bellevue-Hospital pszichiátriai osztályán kötött ki, ahol tizenegy napig tartották megfigyelés alatt, majd végül egészségesnek nyilvánították. Mivelhogy Adele megbocsátott neki, felfüggesztett büntetéssel megúszta a dolgot. Ennek is megvolt a maga irodalmi következménye: *Amerikai álom* című regényében (1965) Mailer egy olyan férfit ábrázol, aki kidobja az ablakon a feleségét és e gyilkosság révén nyeri vissza belső szabadságát. Adele 1997-ig türtőztette magát, majd *The Last Party* (Az utolsó parti) címmel örökítette meg a gyilkossági kísérletet az utókor számára.

Akit el nem követett gyilkosságért ítéltek el

Nem minden amerikai író próbálta másolni a valóságot. William Faulkner regényei közül tíznek a színhelyéül Yoknapatawpha Countyt választotta. Ez olyan vidék, amelynek több köze van az egykori Dél mítoszához, mint Mississippi államhoz, ahol állítólag fekszik. Persze az a rasszizmus és az az erőszak, ami ebben a mikrokozmoszban uralkodik, eléggé valóságos: Faulkner saját dédapját annak idején egy ugyanazon közhivatalra pályázó versenytársa közvetlen közelről lelőtte. *Szentély* című regényében (1931) a bűnöző Popeye megerőszakolja a jó családból való kacér diáklányt, Temple Drake-et, és lelő két férfit, akik ebben megzavarják. Mivel Temple a bíróság előtt fedezi a férfit, az büntetés nélkül megússza, másvalakit ítélnek el, akit aztán a csőcselék meglincsel. De sorsa elől Popeye sem menekülhet: egy olyan gyilkosság miatt akasztják fel, amelyet nem ő követett el. A *Megszületik augusztusban* című regényben (1932) a félvér Joe Christmas fehér jótevőjének és szeretőjének, Joanna Burdennek vágja el a torkát. A nemzetőrség üldözőbe veszi, megtalálja és lelövi. A seriff azon a testrészén fenyíti meg, amellyel a gyilkosságnál is súlyosabb bűnt követett el: kasztrálja a haldokló férfit. Nemcsak a gyilkos neve, hanem tisztázatlan származása, pénteken bekövetkező halála és az őt eláruló társa is arra utal, hogy Faulkner szeme előtt nem kisebb cél lebegett, mint egy passiótörténet a *Bible Belt*, azaz az amerikai protestáns fundamentalizmus közegében.

James M. Cain *A postás mindig kétszer csenget* című első könyvében (1934) a vagabund és gyilkos Frank Chamberst is egy olyan gyilkosság miatt végzik ki, amit nem követett el. A regény ötödik lapján ismerkedik meg Corával, egy idősebb vendéglős fiatal feleségével, a tizenötödiken szerelmeskednek, a huszonharmadik lapon pedig elhatározzák, hogy a zavaró tényezővé vált férjet eltakarítják az útból. Az első merénylet nem jár sikerrel, a második – egy színlelt autóbaleset – meghozza a kívánt eredményt. Vádat emelnek ellenük, de egy ügyes védő segítségével felmentik őket. Azonban éppoly kevéssé lesznek boldogok, mint Thérèse Raquin és cinkosa, Laurent. Bűntudatuk és eltérő temperamentumuk pokollá teszi együttélésüket. Ráadásul egy zsarolóval szemben is védekezniük kell. Csak akkor fedeznek fel magukban mélyebb érzést egymás iránt, amikor Cora gyereket vár. Azonban ekkor sújt le a végzet: úton a klinika felé autójuk balesetet szenved, Cora életét veszti, Franket pedig a gyilkosaként halálra ítélik.

Cain a legkevésbé sem kíván erkölcsöt hirdetni. Nem így Jakob Wassermann, aki leghatásosabb művében, *A Maurizius-ügy* című regényében (1928) egy több mint két évtizeddel korábbi, szenzációszámba menő pert dolgoz fel. 1906. november 6-án Baden-Badenben lelőtték Molitor egészségügyi tanácsos özvegyét. Fiatalabbik, hajadon lánya, Olga kíséretében éppen a főpostára igyekezett, hogy átvegyen egy neki címzett sürgönyt. A gyilkosság elkövetése miatt az özvegyasszony Amerikába kivándorolt veje, idősebbik lányának, Linának férje, Karl Hau ellen emeltek vádat. Hau elismerte, hogy a bűncselekmény időpontjában Baden-Badenben volt. Azt is bevallotta, hogy álszakállt viselt és anyósát egy csalárd telefonhívással csalta a postára. A gyilkosságot magát azonban tagadta. Különös viselkedését azzal magyarázta, hogy Olgát, aki a szeretője volt, még egyszer látni akarta elutazása előtt. (E kijelentését követően Lina Hau belefulladt a Pfäffiker-tóba.) Az ügyész mást állított: Hau szerinte erősen eladósodott. Ha sikerül eltennie láb alól az anyósát, akkor a felesége gazdag örökössé válna. 1907. július 23-án a karlsruhei esküdtbíróság halálra ítélte Haut. A nagyherceg életfogytiglani fegyházra enyhítette a büntetést. Hau 1924-ben kegyelmet kapott. Szabadon bocsátása után nem sokkal Rómában öngyilkos lett. Bűnét a végsőkig tagadta.

Regényében Wassermann a Baden-Baden-szerte is széles körben elterjedt nézetet képviseli, mely szerint nem Hau (Maurizius), hanem szép sógornője, Olga („Anna Jahn") volt a gyilkos. De az írót ez csak másodsorban foglalkoztatta. Számára az a kérdés volt igazán fontos, hogy milyen eséllyel juthat érvényre az igazság a törvény színe előtt. Nem állít ki jó bizonyítványt az igazságszolgáltatásról. A „véres Andergast", ahogy az államügyészt nevezi, ragyogó védőbeszédével megcsinálta a karrierjét. Hogy az általa börtönbe juttatott vádlottak valóban bűnösök-e, azzal nem törődik. Csak miután Etzelt, a fiát iskolába menet megszólítja a börtönben ülő Maurizius apja, és a fiú elhagyja a szülői házat, hogy kiderítse az igazságot, akkor mélyed bele a régi aktákba, kétségek fogják el, meglátogatja Mauriziust a fegyházban, végül síkra száll azért, hogy az elítélt kegyelmet kapjon. Amikor Etzel azzal a diadalmas hírrel tér vissza, hogy megtalálta a tanút, aki annak idején hamis esküt tett, már késő. Az apa elutasítja a perújrafelvételt – ahogy azt a francia bíróság tette, miután Dreyfus kegyelmet kapott. Apa és fia között sor kerül a végleges szakításra.

Akárcsak Cain a „Postás"-ban, *Közöny* című regényében (1942) Albert Camus is a kivégzésére váró halálraítélt nézőpontját választja. Ebben határozottan amerikai mintájára támaszkodott. Meursault-t, az elbeszélőt, aki lelő egy arabot, mert úgy érzi, fenyegetést jelent számára, egy ellenállónak, mégpedig lapja, a *Combat*

szerkesztőjének a jellemvonásaival ruházta fel. Meursault azonban egyszersmind egy Akárki is, aki mindent maga mögött hagy, ami személyes. A közvélemény-kutatások tanúsága szerint a regény a franciák kedvenc könyve, amiből talán arra lehet következtetni, hogy a hősben magukra ismernek. Hacsak nem feltételezzük róluk, hogy közönséges rasszisták, akkor azt kell vélelmeznünk, hogy az életet éppoly felfoghatatlannak és abszurdnak érzik, mint Meursault, aki a bíróság előtt nem talál jobb magyarázatot tettére, mint hogy a nap elvakította: „Ez a lánggal égő kard egyre marta a szempillámat, s folyton vájkált fájó szemembe. Akkor aztán minden megingott. A tenger felől sűrű és lángoló lehelet áradt. Úgy éreztem, hogy az ég egész széltében megnyílik, s tűzesőt hullat a földre."* Ítéletét Meursault ugyanazzal a „gyengéd közönnyel" fogadja, amit már korábban, anyja halálakor is érzett. A cellájába érkező pap vigasztalásairól végsőkig sztoikus egzisztencialistaként tudni sem akar.

Az igazságosság unalmas

Graham Greene viszont jó okkal számít katolikus írónak. Hogy ő maga személyesen mennyire volt vallásos, az más lapra tartozik. Első keresztény felhangú regénye, a *Brighton sziklája* (1938) Pinkie Brown, a tizenhét éves bandavezér és gyilkos lehangoló villámkarrierjét ábrázolja. Pinkie a papi pályára érez elhivatottságot, utóbb azonban inkább úgy dönt, hogy gazember lesz. Megakadályozandó, hogy a tizenhat éves Rose-t arra kényszerítsék, hogy ellene valljon, feleségül veszi, és mielőtt ő maga meghal, a szerelemben megtapasztalja „Isten kegyelmének rémisztő különösségét". Greene későbbi könyveiben is rokonszenvvel ábrázolt gyilkosokat – *A harmadik ember*ben (1949) a lelkiismeretlen penicillin-üzér Harry Lime-ot, *A csendes amerikai* című regényben (1955) Thomas Fowler angol újságírót, aki a vietnami kommunisták csapdájába csalja Pyle-t, a titkos szolgálat naiv alkalmazottját, mert nem akarja, hogy ágyasa átpártoljon az amerikaihoz. Lime-ot végül a bécsi szennyvízcsatornákon végiggázoló izgalmas hajsza után elfogják és lelövik. Noha Fowlert meggyanúsítja a francia rendőrség, de semmit nem tudnak rábizonyítani. Amikor regényeinek vezérmotívumairól kérdezték, Greene Robert Browning „Bishop Blougram's Apology"-jából („Blougram püspök apológiája") vett idézettel felelt:

> Our interest's on the dangerous edge of things.
> The honest thief, the tender murderer,
> The superstitious atheist ...*

* Gyergyai Albert fordítása
* Kb.: „Minket a dolgok veszélyes oldala érdekel / A derék tolvaj, a gyengéd gyilkos, / Az ateista, ki babonás ..."

Azokra a regényekre, amelyekben a gyilkosság felderítésének egyáltalán nincs szerepe, vagy ha igen, akkor is csak mellékes szerepe van, az angolszász irodalomtudományban a más nyelvre nehezen lefordítható, minthogy már agyonkoptatott *crime novel* fogalma honosodott meg. Nem véletlen, hogy a műfaj akkor ért meg jelentős konjunktúrát, amikor végéhez közeledett a *detective novel* aranykora. Ugyanakkor áldozott le a komornyikokkal és kertészekkel benépesített vidéki udvarházak, luxusgőzösök és vagyonos arisztokraták érintetlen világa, amelyben a bűnügyek felderítését úgyszólván előkelő sportként űzték. Abban a rendben, amelyet Lord Peter Wimsey és Hercule Poirot állított helyre, Dashiell Hammett és Raymond Chandler már nem hitt. Graham Greene a kommunizmussal rokonszenvezett. Patricia Highsmith gyakran hivatkozott ugyan Dosztojevszkijre, de világképe a nihilistákéhoz állt közelebb.

Idegenek a vonaton című első megjelent regényében (1950) még valamelyest a klasszikus bűnügyi regény erkölcsi kódexéhez tartotta magát: Bruno és Guy egy vonatút alatt ismerkednek meg egymással. Mindkettőjüknek van egy olyan rokona, akitől meg akar szabadulni – Bruno az apjától, Guy a feleségétől. Bruno azt javasolja, hogy ki-ki a másik gyilkosságát hajtsa végre – ugyanis, mivel a tettesnek nincs indítéka, a gyanúsítottnak van viszont alibije, ez volna a tökéletes bűncselekmény. És így is történik. „Attól, hogy a bíróság megbünteti a gyilkosokat", hirdeti a szerző, „nem teszi őket jobbá. Mindenki a maga bírája és eléggé megbünteti saját magát." A végén Bruno öngyilkosságot követ el, Guy pedig feladja magát a rendőrségnek. Alfred Hitchcocknak, aki azonnal megfilmesítette a regényt, két gyilkos azért túl sok volt. Nála Guy nem akarja követni Bruno példáját, és a történet, a hollywoodi játékszabályok követelményének megfelelően happy enddel zárul.

Öt évvel később lépett színre *A tehetséges Mr. Ripley*. A jóképű szélhámosnak az a feladata, hogy felkutassa egy gazdag ember fiát, aki Itáliában csavarog. Hősünk megtalálja, megöli és maga bújik bele áldozata szerepébe. Tom Ripley nemcsak ezt a regényt éli túl a legkellemesebb körülmények között, hanem négy továbbit is. A művészetkedvelő, festegető fiatalember egy francia villában, a beszédes nevű „Belle Ombre"-ban élvezi bűncselekményeinek gyümölcseit. „Szerintem a publikum igazságosság iránti lelkesedése unalmas és erőltetett", írta Patricia Highsmith. „Sem az élet, sem a természet nem sokat törődik vele". Egy másik alkalommal hűvösen jelentette ki: „A művészet nem mindig egészséges". És: „A gyilkosság a szerelem, a birtokbavétel egy fajtája." Regényei és novellái hemzsegnek az ilyen szerelmi aktusoktól és az olyan, bűnbánattól meg sem érintett gyilkosoktól, akikre rá sem hederít az igazságszolgáltatás. Ez a cinizmus nem mindenkinek van ínyére. Sok amerikai kiadó érezte taszítónak ezt az amorális hidegséget, és kéziratait elutasították. Európában viszont, ahol élete nagyobb részét töltötte, Patricia Highsmitht éppen azok az olvasók tekintik az emberi lélek mélységeit legavatottabban feltáró írónak, akik mérsékelten kedvelik a bűnügyi regényeket.

Nem kevésbé vitatott szerző Joyce Carol Oates, a *crime novel* legöntörvényűbb élő művelője. A princetoni egyetemen „kreatív írást" oktató, rendkívül

produktív amerikai írónő regényvilága gyilkosság, vérfertőzés, nemi erőszak, kínzás és kannibalizmus démoni birodalma. E bűncselekmények némelyikéért jár büntetés, a legtöbbért nem. A szerző számára nem ez a fontos. Első nagy sikere, a National Book Awarddal kitüntetett *Ők* (1969) azzal kezdődik, hogy Loretta bátyja megöli a húga szeretőjét, a lány pedig feleségül megy ahhoz a rendőrhöz, aki a gyilkosságot felderíti, majd nyomban el is tussolja. Később a rendőr is meghal. A *Wonderland* (Csodaország) (1971) Jesse Hart története, akinek apja lelövi egész családját majd saját magával is végez. Kennedy elnök meggyilkolásában a magántragédia ismétlődik meg nemzeti szinten. A *Zombie*-t (1995) az a homoszexuális tömeggyilkos Jeffrey Dahmer inspirálta, aki lemészárolta és felzabálta áldozatait. Quentin P. vaskos rajzokkal illusztrált naplójában írja le, hogyan végez agyoperációkat áldozatain, hogy szexuális rabszolgává idomítsa őket, és hogy ezek az operációk rendre hogyan sikerülnek félre. A gyilkosok világában otthonosan mozgó Truman Capote nem volt elragadtatva kolléganője lidércálmaitól: „Számomra – mondta – ő Amerika legutálatosabb teremtménye. Egy viccfigura, egy szörnyeteg, akinek nyilvánosan kellene a fejét venni."

Te a nyilat megélezted, én kilőttem

Gyilkosság a színházban – zenével és anélkül

A regény az irodalomtörténet kései gyümölcse. Nem így a dráma. A drámák az antikvitás legrégebbi tanúságai közé tartoznak. A gyilkosságok kezdettől fogva fontos szerepet játszanak bennük. Oidipuszról, az apagyilkosról már hallottunk, csakúgy, mint Médeiáról, a méregkeverőnők ősanyjáról. A legvéresebb családtörténet az átok sújtotta Atreidáké. Atreusz lemészárolja Thüesztész gyermekeit, megfőzi és mit sem sejtő apjuknak felszolgálja őket. Cserébe őt unokaöccse, Aigiszthosz öli meg. Később Aigiszthosz megöli Agamemnónt is, aki Atreusz fia és követője Mükéné trónján. Tettestársa Klütaimnésztra, az áldozat felesége, akivel gyengéd szenvedély köti össze őt. A bosszú késik, de nem marad el. Nővére, Élektra ösztönzésére Oresztész, Agamemnón és Klütaimnésztra fia baltával üti agyon a gyilkos párt.

Az írók kesztyűs kézzel bántak az anyagyilkossal. Aiszkhülosz – az *Oreszteia* harmadik részében – az athéni areopág elé citálja, ahol Athéné maga elnököl. A per szavazategyenlőséggel végződik. Athéné dönt: felmenti Oresztészt. Szophoklész *Élektrá*jában a bűnösség kérdése egyáltalán nem merül fel: mivel Apollón adott parancsot a vérbosszúra, az embereknek nincs okuk törvényt ülni az isteni akarat végrehajtója fölött. Oresztészre és Élektrára boldog jövő vár. Nem így Euripidész, a drámaíró triász legfiatalabb tagja, aki háromszor dolgozta fel a témát. Euripidész elutasítja a vérbosszút. *Élektrá*jában címszereplője bosszúvágyát az embertelenségig fokozza. A dioszkurok elválásra és örök száműzetésre ítélik a testvéreket. Az *Oresztész*ben a népgyűlés először halálra ítéli őket. Ám amikor Oresztész megőrül és ismét úrrá lesz rajta az Atreidák rossz szelleme, beavatkozik Apollón és atyai tekintélyével megmenti. Az *Iphigenia a tauruszok között*-ben Euripidész egy harmadik megoldást ajánl: Bűne feloldozásaképpen Oresztész egy Artemisz-kultuszképet visz Tauriszból Delphoiba. Ez alkalommal szabadítja ki nővérét, Iphigeniát, aki a jövőben papnőként fog szolgálni az istennőnek.

A téma későbbi feldolgozói is igyekeztek felmenteni Oresztészt. Voltaire Oresztésze nem szándékosan öli meg anyját: fel akarja tartóztatni az Aigiszthosz ellen irányuló csapást, amely aztán őrá sújt le. Hugo von Hofmannsthal és Richard Strauss közös művében, az *Élektrá*ban a főhősnő tette elkövetése után eksztatikus örömtáncban hal meg. Oresztész további sorsáról az opera semmit nem árul el. Azonban azok a tiszta hangzatok, melyeket Srauss a szájába ad, arra engednek következtetni, hogy jóra fordul a sorsa. Így egy gonosztevő nem énekel. Jean-Paul Sartre *A legyek* című művében (1943), melynek ősbemutatóját a megszállt Párizsban tartották, Oresztész szabad ember, aki nem hagyja, hogy lelkiismerete

– melyet a legyek képviselnek – eltántorítsa attól, hogy azt tegye, amit helyesnek tart és megölje a hatalombitorlót, aki rabságban tartja a népet. A háború után Sartre azt állította, hogy drámájával az volt a célja, hogy ellenállásra szólítson fel a Vichy-kormánnyal szemben. Üzenetét azonban olyan jól sikerült kódolnia, hogy sem a német cenzúra, sem a közönség nem vette észre.

Oresztész nővérével már nem bántak ilyen tapintatosan az írók. *Amerikai Elektra* című trilógiájában (1931) Eugene O'Neill az antik drámát az amerikai polgárháború idejébe helyezi át és egyúttal vérfertőző vágyak tragédiájává változtatja. Christine (Klütaimnésztra) megcsalja a férjét, Ezra Manon dandártábornokot (Agamemnón) Adammel (Aigiszthosz), a család törvénytelen sarjával, akit az asszony lánya, Lavinia (Élektra) is szerelmével üldöz. Amikor Lavinia megfenyegeti az anyját, hogy elárulja a háborúból hazatérő apjának, Christine megmérgezi a férfit. Lavinia ekkor felhecceli bátyját, Orint (Oresztész), hogy válassza szét a házasságtörő párt. Orin, aki szenvedélyesebben szereti anyját, mint ahogy az egy fiútól várható, lelövi Adamet, mire Christine öngyilkos lesz. Orin is megöli magát, miután Lavinia visszautasítja otromba ajánlatát, hogy éljenek együtt. Lavinia magára marad.

A diplomata Jean Giraudoux ezzel szemben az igazságosság – minden reálpolitika iránti érzéket nélkülöző – fanatikusaként ábrázolja *Électre* című darabjának (1937) hősnőjét. Noha városát megszállják a korinthosziak, Élektra elszántan kitart tervezett bosszúja mellett. Aigiszthoszt és Klütaimnésztrát meggyilkolják, Oresztész elmenekül, a város elpusztul. Figyelmeztetés a náci Németországgal szemben tanúsítandó megalkuvásra és ízelítő a müncheni konferenciából?

Shakespeare tudta, mit várnak tőle megrendelői

William Shakespeare drámáiban is szorgalmasan gyilkolnak. Szigorú értelemben véve e gyilkosságoknak csak kisebb hányada történelmi, némelyik a képzelet szülötte, a legtöbb pedig költészet és valóság elegye. Két királyból, egy skótból és egy angolból, akiknek trónra lépése alapot adott a kétkedésre, klasszikus színházi gazembert csinált. A történelmi *Macbeth* (1606) nem az ágyban gyilkolta meg elődjét, Duncant, hanem nyílt ütközetben ölte meg. Minthogy az öröklési jognak nem voltak világos szabályai, és a felesége, Gruoch – ez volt az igazi Lady Macbeth keresztneve – III. Kenneth király unokája volt, nem szorult rá jövendőmondó boszorkányokra a korona megszerzéséhez. A skót krónikák jó bizonyítványt állítanak ki (1040 és 1057 közötti) uralkodásáról. Abban a csatában esett el, amelyet Duncan fia, Malcolm ellen vívott, mindazonáltal nem a Shakespeare által megjelölt helyen. Gruoch haláláról és alvászavarairól nem szólnak a krónikák.

A történelmi *III. Richárd*dal (1593) Shakespeare nemcsak szabadon, de egyenesen elfogultan bánt. Richárd volt az utolsó király abból a Plantagenet-házból, amelyet Shakespeare munkaadói, a Tudorok szorítottak ki. A Tudorok minden követ megmozgattak annak érdekében, hogy elődeiket befeketítsék. Shakespeare

tehát pontosan tudta, hogy a hatalom új birtokosai mit várnak tőle. Az egykorú portrék tanúsága szerint jó arcú, kissé gondterhelt tekintetű férfit nyomorék kriplivé változtatta át. Bár kétségtelenül igaz, hogy a Richárd trónkövetésének útjában álló rokonok közül szokatlanul sokan végezték erőszakos halállal. Elődjének, IV. Edvárdnak mindkét fia nyomtalanul tűnt el 1483-ban a Towerban. Öt évvel korábban idősebb bátyja, Clarence hercege rejtélyes körülmények között fulladt bele egy boroshordóba. Azonban egyik esetben sem bizonyosodott be, hogy Richárd lett volna a bűnös. Clarence-nek sok ellensége volt. Miután a feleségét, Isabelt megmérgezte egy szolgáló, Clarence fontolóra vette, hogy egy burgundiai hercegnővel köt házasságot, ami riadalommal töltötte el az egész udvart, mivel egy efféle kapcsolat újabb örökösödési viszályok árnyékát vetítette elő Franciaországgal. Az eltűnt hercegek, akiknek a csontjait csak kétszáz évvel később kezdték el keresni és találták meg egy lépcső alatt, nem csak Richárdnak jelentettek zavaró tényezőt a trón felé vezető útján. A Tudoroknak is volt okuk arra, hogy riválisaikat eltegyék láb alól. Josephine Tey *The Daughter of Time* (Az idő lánya) című detektívregényében (1951) az egykori munkahelyi balesete miatt ágyhoz kötött Grant felügyelő közelebbről megvizsgálja Shakespeare vádjait és arra az eredményre jut, hogy vajmi csekély reményük lett volna arra, hogy megálljanak egy esküdtbíróság előtt.

A *Julius Caesar*ban (1599) Shakespeare szigorúan tartja magát a történeti forrásokhoz, kivált Plutarkhoszhoz. Az utókor különbözőképpen ítélte meg a nagy hadvezér és államférfi meggyilkolását. Olyan hangokban sem volt hiány, amelyek klasszikus zsarnokgyilkosságként dicsőítették a merényletet. A 18. és 19. századi abszolút monarchia ellenzőinek körében Brutus, az összeesküvők nehézsúlyú figurája örvendett nagy tekintélynek. A kommunisták sem hullattak krokodilkönnyeket a meggyilkoltért. *Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar* (Julius Caesar úr üzletei) című regénytöredékében (1957) Bertolt Brecht demagóg hazárdőrnek és gátlástalan adósságcsinálónak ábrázolja. Azonban az ellenvélemények vannak túlsúlyban. Dante a merénylőket a pokolba száműzte. Shakespeare feddhetetlen jellemnek ábrázolja Brutust, de tragédiájának csúcspontja mégiscsak Marcus Antonius gyászbeszéde, amellyel a népet Brutus és a többi „tiszteletre méltó" összeesküvő ellen lázítja. Goethe, aki a tekintélyt mindig többre tartotta, mint a demokrácia „kétes nyereségét", úgy nyilatkozott a gyilkosságról, hogy az „a legízléstelenebb tett, amit valaha elkövettek". De azért mégsem fogadta el Napóleon javaslatát, hogy az „emberi nagyság" szűk látókörű fanatikusok által meggyilkolt „legfőbb megtestesítőjéről" színdarabot írjon.

Beléndekkel elkövetett testvérgyilkosság

Hamlet (1601), Shakespeare legérdekesebb főhőse viszont mondabeli alak. Shakespeare forrása, Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*a csak azokban a részekben tekinthető hitelesnek, amikor a szerző olyan eseményekről számol be,

amelyek az ő életében történtek. Amlethus, halott apja, Horvendillus, anyja, Gerutha (Gertrud) és szörnyeteg apósa, Fengo (Claudius) története nem ezek közé tartozik. Még sincs híján valóságelemeknek. Több jel is amellett szól, hogy Shakespeare nem a nehezen hozzáférhető ősváltozatában, hanem a londoni színház számára készült Thomas Kyd-féle feldolgozásban ismerkedett meg a témával. Ezt az utóbb elveszett darabot 1589-ben játszották, tizenkét évvel a *Hamlet* ősbemutatója előtt és két évvel Stuart Mária kivégzése után. Mária sorsát a katolikus propaganda azonnal kiaknázta, és kedvelt témája lett a többnyire jezsuita szerzők által írt mártírdrámáknak. Mi sem volt hálásabb, mint a protestáns Londonban kiteregetni a szép skót asszony életének kevéssé kegyes részleteit? Mária háromszor volt férjnél. Második férje, Lord Darnley féltékenységből meggyilkoltatta felesége firenzei titkárát, David Rizziót, majd egy évvel később ő maga is gyilkosság áldozata lett, mire az özvegy a gyilkossal, Earl of Bothwell-lel kötött házasságot.

A *Hamlet* Shakespeare legbőbeszédűbb és egyszersmind egyik legvérengzőbb darabja is. Mire az előadás végén lemegy a függöny, nem kevesebb, mint kilenc személy veszti életét, és egyikük sem természetes halállal végzi. Az elsőt, Hamlet apját szellemként ismerjük meg – ami öngyilkossági gondolatokkal kacérkodó fiát nem gátolja abban, hogy olyan „tartományról" okoskodjon, „melyből nem tér meg az utazó"*. Az utókort jóval kevésbé érdekelte az alvó fülébe csepegtetett beléndekkel *(hebenon* vagy *henbane)* végrehajtott – mégiscsak szokatlan – testvérgyilkosság, mint az apja halálát megbosszulni készülő fiú tétovázása. Végül csak akkor szánja el magát, amikor a gyilkos már háromszor megpróbálta eltenni láb alól. Hamlet a kételkedés megtestesítőjévé vált, aki „a gondolattól halványra betegítve" nem tudja magát eltökélni a cselekvésre. Sigmund Freud az Ödipusz-komplexus áldozatának tartja. „(...) mindenre képes", írja Freud az *Álomfejtésben*, „csak arra nem, hogy bosszút álljon azon az emberen, aki atyját megölte, és anyja mellett elfoglalta annak helyét; azon az emberen, aki elfojtott gyermekvágyának realizálását szemlélteti. Az iszonyat helyébe, amelynek őt bosszúra kellett volna serkentenie, az önvád és lelkifurdalás kerül, s ezek azt sugallják, hogy alapjában véve ő maga sem jobb, mint az a bűnös, akit büntetnie kellene."** Enrico Ferri olasz kriminológus, Lombroso egyik követője viszont a *dégénéré superieur* klasszikus esetének tartotta Hamletet. Elmebetegsége nem színlelt, hanem igazi: csak egy őrült hiheti azt, hogy az apja szelleme megjelenik neki.

A franciák sem tudtak mit kezdeni a dán királyfival. Voltaire a drámát „durva, barbár darabnak" nevezte, „amit Franciaországban és Itáliában a legalja csőcselék sem tűrne el". A francia színpadi változatok két nő között őrlődő férfiként mutatták be Hamletet; ő maga életben maradt a végén, mint ahogy Ambroise Thomas operájában is. Csak 1886-ban halhatott meg Hamlet egy párizsi színházban. Az angol szerzők viszont úgy bánnak vele, mint valami régi jó ismerőssel,

* Arany János fordítása
** Hollós István fordítása

akit sokféle célra lehet mozgósítani. Michael Innes – az álnév mögött John Innes Mackintosh Stewart, oxfordi professzor rejtőzött – *Hamlet, Revenge!* (Hamlet, megtorlás!) című bűnügyi regényében (1937) a Lord Chancellor, a legfőbb angol bíró hal meg ugyanolyan módon, mint Polonius, akit egy műkedvelő előadáson alakít. Tom Stoppard komédiája, a *Rosencrantz és Guildenstern halott* (1966) két olyan mellékfigura szemszögéből meséli el a történetet, akik semmit sem fognak fel a körülöttük zajló életveszélyes történésekből, és szinte megkönnyebbülve mennek a halálba.

Othello (1604) szintén költött alak. Shakespeare egy itáliai novellagyűjteményben, Cinthio *Hecatommithi* (Száz rege) című kötetében (1565) bukkant rá a témára. Abban egy zászlótartó próbálja meg elcsábítani sötét bőrű kapitánya feleségét, Disdemonát (i-vel). Amikor nem jár sikerrel, az asszonyt vádolja a félrelépéssel, melyet szívesen követett volna el vele. A kapitány hisz neki és egy homokkal megtöltött harisnyával agyonüti a feleségét. Utána, hogy leplezzék a gyilkosságot, úgy tesznek, mintha beomlott volna a hálószoba mennyezete. Ám Disdemona rokonai rájönnek az igazságra és megölik a kapitányt. A zászlótartó szörnyű kínszenvedések közepette hal meg. Shakespeare nevet adott a mórnak és tragikus hőst csinált belőle. A zászlótartóból lett Jágó, aki nem a visszautasított szerelem miatt áll bosszút, hanem azért, mert úgy érzi, hogy egy előléptetéskor háttérbe szorult. A Shakespeare által megrövidített erotikus indíték Laurence Olivier-nál jutott ismét érvényre: az ő Jágója azért volt féltékeny Desdemonára, mert az Othellót szerette.

Gyilkosság a székesegyházban

A leghíresebb középkori angol bűnügyet, Canterbury érsekének, Thomas Becketnek a meggyilkolását viszont Shakespeare ignorálta. Az egész Európát elborzasztó bűncselekmény háttere az egyház és állam viszálya volt, amely hasonlóképpen tombolt a kontinensen is. II. Henrik, az angol trónra került első Plantagenet azt remélte, hogy véget vethet e viszálynak, ha kancellárját és atyai barátját, Thomas Becketet 1161-ben érsekké választatja. Azt hitte, ha mindkét tisztség egy kézben összpontosul, majd magától elül a viszály. Ebben tévedett. A frissen pappá szentelt Becket valamennyi világi hivatalától megvált, és minden erejét az egyház kiváltságainak védelmezésére fordította. A két barát közötti elidegenedés végül olyan méreteket öltött, hogy Becket, amikor küszöbönálló tömlöcbe vetéséről, sőt kiherélésérõl terjedni kezdtek a pletykák, odébbállt Franciaországba, és a francia király védelme alá helyezte magát. Száműzetése hat évig tartott.

1170 júliusában a király és az érsek Orléans mellett találkozott egymással, és váratlanul békét kötöttek. December 1-jén Becket ujjongó sokaság üdvözlése közepette ismét angol földre lépett. Alig tért vissza Canterburybe, kiközösítette London és Salisbury érsekét, akik távollétében behódoltak az államhatalomnak. York érsekét, aki jogait alaptalanul bitorolva megkoronázta a trónörököst,

felmentette hivatalából. Az érsekek panaszt tettek a királynál, aki éppen Normandiában ünnepelte a karácsonyt. Elmesélték, hogyan ünnepelték a hazatérőt a néptömegek, és azt jövendölték, hogy csak akkor lesz béke, ha érvénytelenítik a trónörökös megkoronázását. Henriket, mint már annyiszor, hatalmába kerítette rettegett dührohama: „Micsoda nyomorúságos gyáva alakokat és árulókat neveltem fel a házamban – üvöltötte –, hagyják, hogy egy kis tisztségviselő így megsértse az urukat?"

Négy báró érteni vélte, mire gondolt a király. Reginald FitzUrse, Hugh de Moreville, Richard Brito és William de Tracy a legnagyobb titokban útnak indult Canterburybe. December 28-án behatoltak Becket hálószobájába, nekitámadtak, hogy megtörte a békét, és felszólították az ország elhagyására. Mivel Becket ezt hűvösen megtagadta, közölték, hogy fegyverrel fognak visszajönni. A megfélemlített szerzetesek erővel a katedrálisba rángatták ellenszegülő apátjukat, ahol a bal oldalhajóban egy oszlop előtt várt a sorsára. A halála előtti csetepaté alapján feltételezhető, hogy a gyilkosok valójában nem szándékozták agyonütni, hanem el akarták rabolni.

Henrik király megértette, hogy csak egy látványos gesztus szabadíthatja meg attól a gyanútól, hogy ő is bűntárs. Daróccsuhában mezítláb elzarándokolt Canterburybe, a mártír sírjánál sírt és imádkozott, és mind a nyolcvan szerzetessel megkorbácsoltatta magát. Nem a király volt az egyetlen, aki Canterburybe zarándokolt. Már pár nappal a merénylet után betegek bizonygatták, hogy a gyilkosság helyén elmondott imától meggyógyultak. Róma és Santiago de Compostela mellett Canterbury is a kereszténység leglátogatottabb zarándokhelyévé lépett elő. Különösen keresett volt a jótékony hatású „Szent Tamás-víz", amit nagy mennyiségben árusítottak a pénzéhes szerzetesek. Hogy csodatévő szentjük gyilkosait nem állították bíróság elé, hanem továbbra is háborítatlanul éltek az udvarnál, az az általános vallási mámorban el is sikkadt.

Amikor Shakespeare visszafelé felgöngyölítette az angol történelmet, Becketet igencsak megkerülte. Egy katolikus szenttel foglalkozni a protestáns Erzsébet korában nem volt tanácsos. Erzsébet apja, VIII. Henrik betiltotta a Canterburybe irányuló katolikus zarándoklatokat, és a mártír csontjait ismeretlen helyen földeltette el. Az érsekből csak a 20. században lett népszerű színpadi hős. Természetesen Canterburyben tartották az ősbemutatóját T. S. Eliot *Gyilkosság a székesegyházban* című – középkori misztériumjátékok inspirálta – drámájának (1935), melynek középpontjában az a kérdés áll, vajon Becket tudatosan törekedett-e a mártíriumra. Jean Anouilh *Becket avagy Isten becsülete* című drámájának (1959) viszont homoerotikus az alaptónusa: az életvidám, egyáltalán nem ájtatos udvaronc, amikor kebelbarátja rátukmálja az egyházi hivatalt, egy magas rangú úrnak elárulja a királyt. Anouilh darabjának filmváltozatában Becket (Richard Burton) és II. Henrik (Peter O'Toole) még egy ágyban is alszik – ami a prűd kritikusokban megütközést keltett.

Az osztrák hála

Wallenstein meggyilkolása teljességgel hasonló mintát követett. Ebben az esetben II. Ferdinánd császár volt az, aki kiengedte a szellemet a palackból, majd utóbb meg akart szabadulni tőle. 1625-ben, amikor a harmincéves háborúban rosszul állt a katolikusok ügye, Csehország legnagyobb földesurát nevezte ki az összes császári haderő főparancsnokává. 1630-ban, miután a mór megtette a kötelességét és elűzte a dán királyt, neki is mennie kellett. De a császár már két év múltán esedezve hívta vissza saját kézzel írott levelében: egy még veszélyesebb ellenfél, Gusztáv Adolf svéd király nyomult előre győzedelmesen Németországban. Bár ő maga elesett a lützeni csatában, a svédek azonban győztesként kerültek ki a harcból. Wallensteinnek nem volt sürgős, hogy meginduljon ellenük. Amikor 1633 decemberében utolérte a parancs, hogy űzze ki a svédeket a Felső-Pfalzból, nem tette meg. Döntése katonai szempontból indokoltnak látszott, a bécsi udvar azonban súlyosan neheztelt miatta. Névtelen röpiratok azzal vádolták, hogy titokban kapcsolatban áll a svédekkel. Hogy volt-e valami ebben a vádban, az máig vitatott. Árulásra utaló alapos bizonyítékok nem kerültek elő. Mindazonáltal tény, hogy nem osztotta a császár missziós buzgalmát, hanem a megegyezésen alapuló békét részesítette előnyben. Kierőszakolt menesztése után még Gusztáv Adolffal is váltott leveleket, amelyekben felmerült a közös hadvezetés gondolata. A tárgyalások azonban megfeneklettek.

A bécsi udvarnál elhatározták, hogy a fővezért másodszorra is megfosztják tisztségétől. Hogy elejét vegyék a sereg lázadásának, először mégiscsak meg kellett nyerniük a legfőbb parancsnokokat. Wallenstein természetesen megneszelte a dolgot. 1634. január 12-én Pilsenben maga köré gyűjtötte parancsnokait és személye iránti feltétlen hűségre kötelezte őket. Az udvarnál úgy értelmezték a „pilseni reverzális"-t, mint ami a felségárulónak az ellenséggel való megállapodását vagy egyenesen Bécs megtámadását készíti elő. Január 24-én a császár kibocsátott egy egyelőre titkos pátenst, amelyben megfosztotta parancsnoki tisztétől Wallensteint. Továbbá őt magát és a lázadás szervezőit, Ilowot és Trčkát (Schillernél Illo és Terzky) „amint lehet, el kell fogni és Bécsbe kell vinni, vagy mint elfogott bűnösöket meg kell ölni".

A Wallenstein elfogására tett kísérlet február 13-án Pilsenben nem járt sikerrel, mivel a célszemély másik garnizonban ütötte fel a tanyáját és megbízható csapatokat helyezett a városba. A hivatalától megfosztó pátens közzététele után elhatározta, hogy átszökik Szászországba az ellenséghez. Útközben találkozott Butler ezredes dragonyosaival. Az ír parancsnok is aláírta a pilseni reverzálist; ezért Wallenstein jóhiszeműen felszólította, hogy csatlakozzék hozzá. Butler tudott a menesztéséről, mégsem volt bátorsága ahhoz, hogy a hadvezértől megtagadja az engedelmességet. A társalgás angolul folyt Egerben (Cheb) is, ahol február 25-én tartottak pihenőt. A határerődítménynél őrködő ezred élén két skót, Gordon és Leslie állt. A közös vacsoránál az urak gyorsan összemelegedtek. Az aggodalmaskodó Gordon, aki a piactéren álló házát Wallensteinnek engedte

át, azt javasolta, hogy fogják menekülőre. Butler nem akart kötélnek állni. Elsőként Leslie indítványozta, hogy öljék meg a kitagadottat. De először a híveitől kellett megszabadulniuk. Ilowot, Trčkát, annak a sógorát, Kinskyt és egy Niemann nevű lovaskapitányt, Trčka ordonáncát meghívták egy bankettre a várba, és ott lemészárolták őket. A hadvezér likvidálását a Butler ezredéhez tartozó Deveroux lovaskapitány vállalta. Behatolt Wallenstein hálószobájába, és amint arról Gordonnak hivatalos raportján beszámolt, „az alabárddal keblére sújtván" ledöfte.

A császár eltette láb alól túlságosan önálló generalisszimuszát. De éppoly kevéssé lett boldog, mint II. Henrik Becket halála után. A vádlott meghallgatása nélkül hozott halálos ítélet még akkoriban is gyanút keltett. Röpiratok tucatjai szálltak síkra a meggyilkoltért és vádolták a bécsi udvart a durva hálátlanság miatt. A „pártok kegyétől és gyűlöletétől eltorzított" fővezérre a színházak is nagyon gyorsan lecsaptak. Halála után néhány évvel már vándorszínházak játszották „A zsarnoki Wallenstein generális világraszóló históriájá"-t, amelyben a címszereplőnek nem politikai becsvágya miatt kell meglakolnia, hanem azért, mert meggyilkoltatta fiát és annak a szeretőjét. A vándortársulatok repertoárján szereplő másik látványosság – „A világraszóló szörnyeteg, avagy Wallenstein hajdan volt császári generálisnak, Friedland hercegének élete és halála Paprika Jancsi előadásában" – nem hagy kétséget afelől, hogy a szörnyeteg megérdemelte büntetését.

Egészen más minőséget képvisel Schiller „drámakölteménye egy előjátékban és két részben", melynek ősbemutatóját 1798-ban, illetve 1799-ben tartották Weimarban. Az ő Wallensteinje egy tétovázó taktikus, aki végül saját, túlságosan finomra szőtt hálójában akad fenn. Nem úgy, mint Schiller kortársa, Dumouriez, a győztes valmyi csata hőse, aki elhagyta a forradalmi hadsereget és átállt a szövetségesekhez, ő több, mint puszta megalkuvó. Vannak politikai víziói, mindamellett erősen befolyásolják asztrológusának bizalmas sugalmazásai – ami a történelmi Wallensteinre nem volt jellemző. A dráma gonosztevője Buttler (két t-vel), akit Wallenstein megsértett hiúságában, ezért azóta gyűlöli. Túlzott engedelmességgel siet elébe a császár halálos ítéletének. Amikor Wallenstein ellenfele, Octavio Piccolomini felrója neki, hogy túl gyorsan cselekedett és a császár „jó szívének / Kegyelemre" nem adott időt, szenvtelen marad:

„Miért feddesz! Mily bűnt követtem el?
Az én tettem jótett. Félelmetes
Ellenségtől mentette meg kezem
A birodalmat. A jutalomért
Jelentkezem. A különbség csupán
Abban van tettem és tetted között,
Hogy te a nyilat megélezted, én
Kilőttem."

(ÁPRILY LAJOS FORDÍTÁSA)

Buttler haladéktalanul el is nyerte jutalmát: a császár vezérőrnaggyá nevezte ki, gróffá emelte és kitüntetésekkel halmozta el. De Buttler nem örülhetett sokáig előrelépésének: még ugyanabban az évben elesett.

Egy csecsemő megkövezése a babakocsiban

Wallensteinnel szemben Tell Vilmos, Schiller utolsó befejezett drámájának (1804) főhőse nem történelmi, hanem mondabeli alak. Hiteles adat sem a jól célzó orvlövészre, sem áldozatára, Geßlerre, a szadista helytartóra vonatkozóan nem maradt fenn. Félreértések elkerülése végett, tudniillik, hogy a politikai gyilkosságot dicsőítené, Schiller az ötödik felvonásban felléptet egy történelmi alakot: Johann Parricida sváb herceget, aki 1308-ban egy örökségi viszályban meggyilkolta nagybátyját, I. Albrecht német királyt. Tell prédikációt tart a szerzetesi öltözetbe bújt hercegnek, és ebben kikéri magának a nem helyénvaló összehasonlításokat:

„A becsvágy véres bűnét s az apa
Jogos önvédelmét említed együtt?
Gyermekeidet védted tán te is?
A tűzhely szentségét? A tieidtől
A szörnyűséget hárítottad el?
Tiszta kezemet égre emelem,
És tetteddel együtt átkozlak el.
Én megbosszultam a természetet,
Te meggyaláztad – hozzád nincs közöm –
Te öltél, *én* azt védtem, ami szent."

(VAS ISTVÁN FORDÍTÁSA)

Az igazi Parricida nem Svájcba menekült Tell Vilmoshoz, hanem Pisába, ahol kegyelmet remélt a császártól. Ehelyett a császár tömlöcbe vettette, ahol 1313-ban meghalt.

Történelmi alak vagy sem – a svájciak nemzeti drámájuknak tekintik a *Tell Vilmost*. A *Faust*ban, a németek nemzeti drámájában sincs hiány halottakban. Először Gretchen anyját gyilkolják meg, aztán a bátyját, végül a gyermekét. A Gretchen-tragédia Goethe legsajátabb kiegészítése a Faust-mondához (a történelmi Faust inkább a kisfiúk iránt érdeklődött). 1772 januárjában szülővárosában Goethe tanúja volt egy gyermekgyilkos asszony kivégzésének: Susanna Margaretha Brandtot, aki az „Egyszarvúhoz" címzett fogadóban dolgozott pincérnőként, egy átutazóban levő aranyművessegéd ejtette teherbe. Amikor a gyermek világra jött, anyja leszúrta egy ollóval, amelyet a mai napig Frankfurt városi levéltárában őriznek. A kivégzés kitörölhetetlenül mély nyomokat hagyott az akkor kezdő ügyvéd Goethében. Nem ő volt az első, akit egy elcsábított ártatlanság kétségbeesett tette színpadi mű írására ihletett. Heinrich Leopold Wagner

Die Kindermörderin (A gyermekgyilkosnő) című szomorújátékában (1776) Evchen Humbrecht szabadul meg méhének gyümölcsétől, amit egy lelkiismeretlen hadnagy hagyott rá, és ezért halálra ítélik. Ezzel egyidejűleg történtek lépések a gyerekgyilkosságért járó halálbüntetés megszüntetése érdekében – amit Németországban már a 19. században, Angliában és Franciaországban csak a 20. században sikerült elérni.

A téma a későbbi drámaírókat is vonzotta. Miután Gerhart Hauptmann esküdtként részt vett egy gyermekgyilkossággal vádolt falusi cselédlány elleni perben, megírta *Rose Bernd* című tragédiáját (1903). Ödön von Horváth *Mesél a bécsi erdő* című népszínművében (1931) a nagymama hagyja sorsára a huzatban a kis Leopoldot és gondoskodik arról, hogy a nemkívánatos sarj eltűnjön a föld színéről. Edward Bond *Saved* (Megmentve) című második darabját (1965), amely szerzőjének meghozta a hírnevet, betiltották az egyik jelenete miatt, amelyben a babakocsiban fekvő csecsemőt előbb felingerlik, majd kínozzák, végül pedig megkövezik. Bond, akinek esze ágában sem volt védekezni, a következő megjegyzéssel provokálta támadóit: „Egy csecsemő megkövezése egy londoni parkban tipikus angol understatement. A német városok „stratégiai bombázásához" képest semmiség. Gyerekeink kulturális és érzelmi elszegényedéséhez képest következményei jelentéktelenek."

Georg Büchner *Woyzeck* című drámájában (1836) nem a házasságon kívül született gyereket, hanem a hűtlen szeretőt gyilkolják meg. Büchner egy közelmúltban megtörtént esetre támaszkodott: 1821. június 2-án Johann Christian Woyzeck parókakészítő féltékenységből leszúrta szeretőjét, Johanna Woostot. Három évvel ez után, 1824. augusztus 27-én a lipcsei piactéren lefejezték. A per elhúzódása azzal magyarázható, hogy az orvosokban kétségek merültek fel a vádlott beszámíthatóságát illetően. A szakértői véleményeket közzétették, majd Büchner darmstadti udvari egészségügyi tanácsos könyvtárába kerültek, ahol az egyetemi szünidő alatt a fia böngészni kezdte őket, s később az anyagot drámává dolgozta fel. Mivelhogy a dráma befejezetlen maradt, sokáig figyelemre sem méltatták, és csak 1879-ben vették fel a szerző műveinek összkiadásába – tetejébe még téves („Wozzeck") címmel is: a helyes címet a kiadó nem tudta kibetűzni a szinte olvashatatlan kéziratban. Alban Berg *Wozzeck* című operája előbb készült el, mint ahogy a filológusok a gyilkossági ügy nyomára bukkantak és a nevet kijavították.

Piszkos kezek

A politikai gyilkosságok irodalmi pályafutása korántsem ért véget Shakespearerel és Schillerrel, hanem továbbra is kedvelt témája volt a drámaíróknak. Némelyikük történelmi eseményeket dolgozott fel, mások inkább a fantáziájukra hagyatkoztak: Sartre legsikeresebb darabja, a *Piszkos kezek* (1948) Illyriában, egy fiktív kelet-európai országban játszódik, és az áruló Hoederer, akit Hugo a párt megbízásából lelő, szintén kitalált alak. Mégis nehéz volna nem az elhajló

Lev Trockijra gondolni, akit 1940-ben Sztálin megbízásából gyilkoltak meg. Amikor Hugo kiszabadul a börtönből, a párt a Hoederer-féle „piszkos kezek" – értsd: a fasisztákkal való taktikai szövetség – vonalára vált át. A végén az idealista Hugo lesz az, akit a párt mint rendbontót likvidál. Sartre, aki akkoriban még szilárdan hitt a kommunista üdvtanban, elképedt darabja hatásán. Nyilván nem vette számításba, hogy minden politikailag éber nézőnek Sztálin Hitlerrel kötött paktuma és a francia kommunisták villámgyors taktikai váltása jut az eszébe. Amikor a Wehrmacht bemasírozott Franciaországba, a legbuzgóbb kollaboránsok közé tartoztak. A háború után a párt nem akart tudni többé a bűnbeesésről, egy olyan darabról meg végképp nem, amely azt rokonszenvvel ábrázolja. Végül Sartre bűntudatosan letiltotta a további előadásokat.

Peter Weiss viszont nem árulja el, hogy kivel rokonszenvez, a gyilkossal vagy a meggyilkolttal. Darabja, a *Jean-Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmegyógyintézet színjátszói előadják de Sade úr betanításában* (1964) arra a zseniális ötletre épül, hogy a szerző egy elmegyógyintézetet választ az érvek és ellenérvek szembesítésének terepéül. Marat-t, az egyik legvérengzőbb forradalmárt Charlotte Corday a fürdőkádban szúrta le. A normandiai kisnemesi családból származó fiatal lányban a royalisták és a liberálisok annak a Jeanne d'Arcnak a méltó utódát látták, aki a nemzet javáért áldozta fel életét. A jakobinusok viszont eltökélték, hogy a gyilkosságot propagandisztikus célokra használják ki. Egyikük, a festő Jacques-Louis David, maga is a meggyilkolt Marat közeli barátja volt. A halott Marat-t ábrázoló híres képét, amelyet ma Brüsszelben őriznek, a Louvre udvarán állították ki, és a politikai klubok, az összes alkotmányos testület képviselői és küldöttei kígyózó sorokban felvonulva ünnepélyesen tekintették meg, miközben egy kis zenekar muzsikált hozzá. A menetet fehérbe öltözött fiatal lányok és a hadsereg gyalogos és lovas egységei zárták.

A párizsi színházak nem szalasztották el a hálás témát. A Théâtre de la Citében „A boldogtalan Marat halála és felemelkedése az elíziumi mezőkre" című előadással várták a nézőket. A Théâtre de l'Esplanade azzal pipálta le a konkurenciát, hogy a „Marat az Olümposzon" című operettben még dalra is fakasztotta a nép hőseit. A francia értelmiség számára, melynek képviselői elszántan szemet hunytak Sztálin kirakatperei és haláltáborai láttán, Jean-Paul Marat megmaradt a nép hősének. „Egy forradalmi rezsimnek", hirdette druszája, Sartre, „meg kell szabadulnia bizonyos számú olyan egyéntől, aki fenyegetést jelent számára, és erre nem látok más módot, mint a halált. Egy börtönből bármikor ki lehet jönni. 1793 forradalmárai valószínűleg nem öltek eleget."

A másképp gondolkodók üldözése és meggyilkolása természetesen nem a világjobbító forradalmárok monopóliuma. A magyar színházakban *Salemi boszorkányok* címen bemutatott *The Crucible* című drámájában (1953) Arthur Miller azokra a massachusettsi Salemben zajlott boszorkányperekre emlékeztette honfitársait, melyek során tizenkilenc ártatlan embert kínoztak meg és ítéltek

halálra. Miller figyelmeztetése időszerű volt: miközben darabján dolgozott, Amerikában egy másik boszorkányüldözés folyt – McCarthy szenátor vadászott kommunistákra, homoszexuálisokra és más „amerikaiatlan elemek"-re.

A bosszúra készülő hölgy már a koporsót is hozta

Az öreg hölgy látogatása című fekete komédiájában (1956) Friedrich Dürrenmatt azt mutatta meg, hogyan kell megszervezni egy ilyen boszorkányüldözést. Claire Zachanassian, született Wäscher, amerikai multimilliárdosnő visszatér svájci szülőfalujába, hogy bosszút álljon fiatalkori szerelmén, Alfred Illen: annak idején a férfi tagadta, hogy a nő gyerekének ő volna az apja, úgyhogy Claire-nek szégyenben kellett elhagynia a falut. Most magával hozott egy koporsót, és a falu lakóinak hatalmas adományt ígér arra az esetre, ha az árulót holtan a lábai elé helyezik. A kétes ajánlat hallatán óriási a felháborodás, ám gyorsan elül. A polgármester elegáns megoldást talál: polgártársaiból álló küldöttség kíséretében Ill maga veszi át a csekket. A nagy tolongásban néhány másodpercre szem elől tévesztjük őt. Amikor a küldöttség tagjai szétszélednek, holtan hever a földön. „Szívszélhűdés", állapítja meg az orvos. Az öreg hölgy elégedetten távozik a teli koporsóval, miközben a falu lakóinak kórusa a jólét áldásait magasztalja. Dürrenmatt honfitársa, Max Frisch is egy képmutató polgártársai által kiközösített ember üldöztetését vitte színre. *Andorra* című darabjában (1961) a házasságon kívül született, tévesen zsidónak tartott Andri sorsát végigkíséri a diszkrimináció: végül egy zsidókra vadászó ellenőr kipécézi és likvidálja.

Joe Ortontól, az angol színház fenegyerekétől viszont mi sem állt távolabb, mint egy erkölcsi feddésre emelt mutatóujj. Fergeteges bohózataiban megnevettetnek a gyilkosságok, amelyek természetesen büntetlenül maradnak. Az *Entertaining Mr. Sloane* című első darabjában (1964) (Magyarországon *Csak mint otthon, Mr. Sloane!* címmel mutatták be) a jóképű címszereplő megöli szállásadói apját, aki felismerte benne korábbi főnökének gyilkosát. Ahelyett, hogy feljelentenék, az áldozat fia és lánya elhatározzák, hogy szexuális játékszerként megtartják a kívánatos fiatalembert. A *Szajré* című darab (1965) főszereplője, Fay, az ápolónővér, aki fiatal kora ellenére már hét házasembert tett el láb alól, szintén megússza a börtönt. Truscott rendőrfelügyelő, aki átlát a mesterkedésein, utolsó áldozatának házastársára tereli a gyanút és maga is betársul a nő jövedelmező vállalkozásába. Orton élete kevésbé kellemesen végződött: 1967-ben féltékeny barátja, Kenneth Halliwell agyonütötte egy kalapáccsal.

Természetesen nem minden színpadi rendőr olyan korrupt, mint Mr. Truscott. Mielőtt a film és a televízió hatalmába kerítette a műfajt, a detektívtörténeteket nem olvasni, hanem közvetlenül átélni akaró közönség igényét a színház elégítette ki. Nem egy bűnügyi történet a színpadon érte meg másodvirágzását. Az a kép, amely Sherlock Holmesról ma bennünk él, lényegében annak a drámaíró, rendező és színész William Gillette-nek a teremtménye, aki a detektívet harminc

éven keresztül testesítette meg az Atlanti-óceánon innen és túl. Gillette volt az, aki vadászsapkával, kockás pelerinnel és görbe tajtékpipával szerelte fel, és tőle származik gyakran idézett szavajárása: „Elementary, my dear Watson". Az eredeti szövegben ez a mondat nem fordul elő.

Még sikeresebb volt Agatha Christie az *Egérfogó* című darabjával, amelyet 1952 óta megszakítás nélkül játszik ugyanaz a londoni színház. Az előadás végén mindig a nézők lelkére kötik, hogy el ne árulják, ki a gyilkos – és ebben mindannyian szófogadónak is bizonyulnak. Korántsem szerepelt ilyen sokáig a műsoron a *The Accused* (A vádlott) (2001). Mégis ez a krimidarab volt az egyik legszokatlanabb, amit a West End publikuma valaha is láthatott. A végén ugyanis a nézőknek szavazniuk kellett arról, hogy dr. Patrick Sherwood valóban megmérgezte-e a feleségét, vagy nem. A szavazás pikantériáját az adta, hogy Jeffrey Archer, a szerző, aki egyszersmind a vádlottat alakította, maga is vádlott volt egy büntetőperben – éppenséggel nem gyilkosság, hanem hamis eskü miatt: beperelt egy zuglapot, amely azt állította, hogy látták, amint egy prostituáltnak pénzt fizetett a hallgatásáért, s mivel a pert megnyerte, 500 000 font kártérítést kasszírozott be a laptól. Két héttel később az alibijét igazoló tanú bevallotta, hogy hazudott. A közönség a legtöbb előadáson felmentette a vádlottat. A szerző nem úszta meg ilyen simán: négy év börtönre ítélték.

A borzadály királya

Más ösztönöket elégített ki az a francia műfaj, amelyet az irodalomtörténetek többnyire szemérmesen figyelmen kívül hagynak. A grand guignol a naturalista színház olyan hajtása volt, amely az Émile Zola ábrázolta emberbőrbe bújt vadállatokat nem hagyta rá az olvasó fantáziájára, hanem akcióban mutatta be őket. A műfaj legtermékenyebb művelője, a „borzadály királyaként" csodált André de Lorde volt. 1901 és 1926 között több mint száz olyan darabot írt, amely a *Théâtre du Rire et de l'Épouvante*-ban (A nevetés és a rémület színháza) talált lelkes közönségre. Az „Utolsó kínzás" című darabja (1904) Kínában játszódik a bokszerlázadás alatt. Hetek óta ostromolnak egy francia konzulátust. A különösen bátrak közül néhányan megpróbálnak kitörni. Hiába: az egyik matróz karja nélkül tér vissza, mutatja véres csonkjait, és elmeséli, milyen kínok között haltak meg a többiek. A konzul agyonlövi a lányát, hogy a kínzástól megóvja. Ebben a pillanatban szabadítják fel a bennrekedteket a szövetségesek. A konzul eszét veszti. „A halott patkányhoz" című darabjában (1907) Gregorov cári generális egy párizsi bordélyházban ismerkedik meg Leával, és bizalmas találkozóra invitálja. A szerelmi lakoma alatt alaposan felönt a garatra és úgy próbál imponálni asztaltársnőjének, hogy részletesen ecseteli azokat a kínzásokat, melyek közepette a forradalmárokat szokta kivégezni. Nem sejti, hogy Lea az egyik áldozatának nővére. Amikor már nem áll biztosan a lábán, a nő felfedi kilétét és megfojtja a férfit. A grand guignol túlélte a II. világháborút, de a publikum akkor már nem

lelte örömét kiszúrt szemek és lenyiszált mellbimbók látványában. 1962-ben bezárták a színházat: „Buchenwalddal nem tudtuk felvenni a versenyt – mondta az utolsó direktor. – A háború előtt mindenki tudta, hogy ami a színpadon történik, az képtelenség. Ma már tudjuk, hogy ezek a dolgok – és még borzalmasabbak – abszolút lehetségesek."

André de Lorde, „a borzadály királya"

Az operaszínpad is bővelkedik véres kicsapongásokban. Az opera ideális színhelye a fékevesztett érzéseknek, szerelmi és gyilkolási vágynak egyaránt. Cigánylányokat szúrnak le féltékeny szeretők *(Carmen)*, nimfomániás hercegnők vétetik fejét olyan szenteknek, akik ellenállnak csáberejüknek *(Salome)*, udvari bolondok bérelnek fel profi gyilkosokat, hogy uraikat eltegyék láb alól, hogy aztán, amikor a holttestért mennek, saját haldokló lányukat találják a zsákban *(Rigoletto)*. Verdinek az iménti jelenettel végződő operája teljesen kiszorította a színi repertoárból Victor Hugo *A király mulat* című verses drámáját, amelyen alapult. Más színdarabokból – ilyen az *Élektra*, az *Othelló*, a *Woyzeck* – is olyan nagy sikerű operák készültek, hogy zenével már gyakrabban adják elő őket, mint anélkül. Mindazonáltal néhány alapszabályt figyelembe kell venniük a librettistáknak. Politikai gyilkosságoknak az operaszínpadon nincs esélyük. Händel *Julius Caesar* című operájának tárgya ezért nem a római diktátor halála, hanem szerelmi ügye Kleopátrával. III. Gusztáv svéd király 1792-ben nemesi összeesküvésnek esett áldozatul. Verdi *Álarcosbál*jában Anckarström grófból, az összeesküvők vezetőjéből Renato, a felszarvazott férj lesz, aki felesége elcsábításáért áll bosszút. *A Nibelungok gyűrűje* kivételesen nem bosszúról vagy féltékenységről, hanem pénzről és hatalomról szól: óriásoknak, törpéknek és végül a szőke Siegfriednek kell életüket adniuk az értékes ékszerért. Az igazi Salomét egyébként korántsem Heródes szoldateszkája kaszabolta le, ahogy azt Oscar Wilde és Richard Strauss akarta bebeszélni nekünk, hanem három fiú édesanyjaként békés halállal távozott az élők sorából – anélkül, hogy akár csak a leghalványabb sejtelme lett volna arról, milyen hírbe keveri majd az utókor.

Az éjszaka, amikor az ördög jön

Gyilkosság filmen és a televízióban

A film azt folytatta, amit a színház elkezdett. Ideális médiumnak bizonyult az ijesztő, a homályos, a szörnyűséges dolgok ábrázolására. A rendezők hamar rájöttek, hogy az éjszaka, a köd, az alkonyatban derengő tetthelyek, a Scotland Yard irodái és a Sing Sing siralomházi cellái jóval meggyőzőbb hatást keltenek a filmvásznon, mint a színpadon. Így aztán jött, aminek jönnie kellett: a bűnügyi film háttérbe szorította a bűnügyi színdarabot, hogy aztán a televíziós krimisorozatok azt is maguk mögé utasítsák.

A némafilm kezdetben csak korlátozott megjelenítési lehetőségekre adott módot. Az elhúzódó kihallgatások, hosszadalmas védőbeszédek, valamint a zseniális detektív és korlátolt segéde közötti bevált csetepaték bemutatására gondolni sem lehetett. Ezért az akkoriban világhíre zenitjén álló német film a bűncselekményeket övező valós alvilág ábrázolása helyett afféle bűnöző felsőbbrendű emberekhez, mágusokhoz, vámpírokhoz és hipnotizőrökhöz vonzódott. Ezeknek a lidércálmoknak köszönhető a filmtörténet néhány nagy műve – például Robert Wiene *Dr. Caligari* (1920), Friedrich Wilhelm Murnau *Nosferatu* (1921) és Fritz Lang *Dr. Mabuse* (1922) című filmje. *Caligaritól Hitlerig* című, gyakran idézett esszéjében (1947) Siegfried Kracauer szociológus a barna terror előhírnökeiként értelmezte ezeket a filmeket. Maga is annak a közkeletű tévedésnek a hibájába esett, hogy a *post hoc*ból (utána) következtetett a *propter hoc*ra (miatta). Valójában ezek a filmek expresszionista külsőségeik dacára annak a fekete romantikának a késői hajtásai, amelynek sötét hősei – Frankensteintől Draculáig – egész Európát lelkesítették. Florence Stoker, a *Dracula* szerzőjének özvegye még plágiumpert is indított Murnau ellen, és sikerült elérnie, hogy a *Nosferatu* kópiáinak zömét megsemmisítsék.

Mindazonáltal akadtak olyan kezdeményezések is, amelyek a gyilkosságok naturalista ábrázolására törekedtek. Erich von Stroheim azzal büszkélkedett, hogy a *Greed* (1923) egyetlen beállítását sem stúdióban forgatták. Abbeli buzgalmában viszont, hogy a lehető legtermészethűbben filmesítse meg Frank Norris *McTeague* című regényét, megfeledkezett a szakma egyik alapszabályáról. Fogcsikorgatva kellett tudomásul vennie, hogy hétórás eposzát két és fél órásra vágják meg. Alfred Hitchcock is kénytelen volt engedményeket tenni a közönségízlésnek. Első filmsikerében, *A titokzatos lakó* című filmben (1926) a rejtélyes albérlő nem más volt, mint Hasfelmetsző Jack. Így állt a forgatókönyvben. Minthogy azonban a főszerepet a fiatal lányok körülrajongta Ivor Novello játszotta, a végét megváltoztatták: az albérlőből az egyik áldozat bátyja lett, aki a Hasfelmetszőt üldözi.

Várj csak, várj csak

A hangosfilm új, nem sejtett lehetőségeket nyitott a bűnügyi filmek számára. Nyikorgó ajtók, csikorgó abroncsok, rendőrségi szirénák, a halálos lövés és az áldozat sikolya – mindez most hallható lett. A zene, ami korábban rögtönzött klimpírozás volt, s ezért egyszersmind komolytalan, egyszeriben nagyon fontos lett. A zeneszerzőknek nem volt mindig könnyű dolguk, hogy ötleteiket érvényre juttassák. Amikor Rózsa Miklós kísérőzenéje a *Gyilkos vagyok*ban (1944) a gyilkossági összeesküvést disszonáns hangokkal festette alá és egy különösen drámai résznél egymásnak ütköztette a g-t és a gisz-t, a stúdióban lázadás tört ki. Szerencsére Billy Wilder, a rendező melléállt – ez áttörést jelentett a filmzene történetében. *Elbűvölve* című filmjében (1945) Hitchcock szokatlan hangzással akarta hitelessé tenni az elmegyógyintézet Gregory Peck alakította igazgatójának kényszerképzeteit. Rózsa felfedezte az elektromos theremint, és abból csalta elő a kívánt sajátságos, vonításszerű hangeffektust. (A hangszer feltalálója, Leon Theremin utóbb a KGB szolgálatában kiagyalt lehallgatókészülékek konstruktőreként tette hasznossá magát.)

A *Psycho* (1960) híres zuhanyozós gyilkosságát Hitchcock eredetileg néma jelenetnek tervezte. Az eredménnyel annyira elégedetlen volt, hogy már ott tartott, hogy a filmet átengedi a televíziónak. Bernard Herrmann beszélte rá, hogy próbálkozzék hangkulisszával – éles, közvetlen közelről a mikrofonba beját-szott hegedű-glissandóval, ami olyan hanghatást kelt, mint a rikoltozó madarak. Az eredmény lenyűgöző volt – megszületett az iszonyat jelenete, amely végtelennek tűnik, noha mindössze negyvenöt másodpercig tart. Később Hitchcock

Anthony Perkins vendégeket vár (Psycho)

Peter Lorre (M) következő áldozatával

összekülönbözött házi zeneszerzőjével. Amikor Herrmann kilátásba helyezte, hogy a *Szakadt függöny*ben (1966) a Stasi-ügynök meggyilkolását tizenkét fuvola, tizenhat kürt és kilenc harsona hangja fogja kísérni, a rendező félreérthetetlenül világossá tette számára, hogy ezt a szereposztást rossz tréfának tartja. Ezzel tízéves együttműködésük ért véget.

Fritz Lang első hangosfilmjében, az *M*-ben (1931) csak egyetlenegy gyilkosságot mutat meg – ezt is rendkívül diszkréten, egy elguruló labda és egy villanyvezetéken vergődő léggömb képével. Annál félelmetesebb a gyerekgyilkos maga, a kocsonyaszerű, siránkozó Peter Lorre, aki ahányszor csak rájön „az a valami", egy Grieg-dallamot fütyörészik, amiről végül egy vak koldus felismeri. (Valójában Lang fütyült, mivel főszereplője nem tudott fütyülni.) Mindenkinek, aki csak látta akkor a filmet, az a két sorozatgyilkos – Fritz Haarmann és Peter Kürten – jutott az eszébe, akik a húszas években mélyen felkavarták Németországot.

A film játszadozó gyerekek képével és azzal a némileg átírt közismert mondókával kezdődik, amiből a néző azonnal megértette, miről van szó:

> Warte, warte nur ein Weilchen,
> bald kommt Haarmann auch zu dir
> mit dem kleinen Hackebeilchen
> und macht Pökelfleisch aus dir.*

A kéjgyilkos Haarmann 1923-ban és '24-ben Hannoverben legalább huszonhét fiatal fiút fojtott meg. Áldozatainak testét apró darabokra vagdalta, vagy

* Kb.: „Várj csak, várj csak, nincs sok hátra, / Harmann bekopogtat érted, / Kezében húsvágó bárdja, / S te is disznósajtként végzed."

Peter Kürten, a düsseldorfi nőgyilkos

kolbászhoz használta fel, amelyet gyanútlan ismerőseivel etetett meg. A maradékot a Leine folyóba dobta. Miután felbukkantak az első koponyák, a rendőrség átkutatta a folyót, és több mint ötszáz emberi testrészt talált. Kürten viszont, aki 1929-ben és '30-ban Düsseldorfban követte el rémtetteit, kislányokat és fiatal nőket szemelt ki magának. A perben kilenc gyilkosságot és hét gyilkossági kísérletet bizonyítottak rá. Mindkettőjüket halálra ítélték és lefejezték. Akárcsak Anthony Perkins, a bűntudat gyötörte anyagyilkos a *Psychó*ban, Lorre is annyira meggyőző volt az *M*-ben, hogy egész életében pszichopata bűnözőket kellett játszania.

A gengszterfilm

Az a műfaj, amelyben a hangosfilm első alkalommal teremtett valami iskolaszerűt, a western urbánus ellenpárja, a gengszterfilm volt. Nem csoda, hogy a közönség élénk érdeklődést tanúsított az alvilág iránt, hiszen az több mint egy évtizede már izgalmas sztorikkal látta el az újságokat.

1919 sorsdöntő év volt az amerikai gengszterfilm fejlődése szempontjából Akkor fogadott el a kongresszus egy alkotmánykiegészítést, amely megtiltotta a szeszes italok előállítását, behozatalát és forgalmazását. A tilalom következtében a nápolyi és szicíliai „családok" végül megkapták, amiről minden üzletember álmodik – a bombabiztos jövedelemforrást. Természetesen nem kizárólag ők tüleкedtek ezért a lehetőségért. 1924-ben Chicagóban, ahol a legarcátlanabbul uralkodtak a gengszterek, öt évig tartó háború tört ki az olaszok és az írek között. Csak 1929. február 14-én, a *Valentin-napi mészárlás*sal ért véget, amikor is Al Capone rendőrruhába öltözött öt bérgyilkosa kivégezte a konkurencia hét fő emberét. Ezzel az ír söpredék el volt intézve. De el volt intézve Al Capone is. Minthogy a tömegmészárlást nem tudták rábizonyítani, adócsalás miatt ítélték tizenegy év börtönre. Amikor 1939-ben idő előtt szabadon engedték, már csak egy szifilisztől tönkrement roncs volt.

A harmincas évek elején Amerikában forgatott több mint ötven gengszterfilm közül három emelkedett ki: A *Kis Caesar*ban (1931) Edward G. Robinson Enrico Bandellót, a kisstílű bűnözőt játszotta, akinek rövid időre teljesül az álma, és nagy gengszterfőnök lesz, mígnem kebelbarátja, Joe ellene vall és Enricónak nincs ereje kinyírni. *A közellenség* című filmben (1931) a betörőnek induló Tom (James

Cagney) szeszcsempészetből gazdagodik meg. Amikor társával, Tommal lelőnek egy orgazdát, aki átejtette őket, bandaháború veszi kezdetét, amelyet egyikük sem él túl. Tom gyilkosai úgy hajítják holttestét anyja házának bejárata elé, akár egy zsineggel összekötött csomagot. *A sebhelyes arcú* című filmben (1932) Howard Hawks Al Capone pályafutását idézi fel Paul Munival a főszerepben.

Noha mindhárom film a hős halálával végződik, a gengszterek nem járnak rosszul. Világuk a filmekben olyan párhuzamos társadalomként jelenik meg, amely saját törvényeinek és saját erkölcsének engedelmeskedik. Gátlástalanok ugyan, de lényegében nem különböznek azoktól a tetterős *self made man*ektől, akik felemelkedésének Amerika csodálattal adózott. Öltözetük – sötét ing, nyakkendő és *fedora*, azaz széles karimájú puhakalap – olyan meggyőzőnek hatott, hogy az igazi gengszterek filmbeli hasonmásaik viseletét igyekeztek követni. Az irónia csúcsa az volt, hogy John Dillinger bandavezért, a körözés útján keresett „első számú közellenséget" akkor lőtték le a rendőrök, amikor 1934. július 21-én éppen egy gengszterfilm megtekintése után távozott a moziból.

Tiltakoznak az erénycsőszök

1934-ben a gengszterfilm már nem az volt, mint a harmincas évek elején. A katolikus egyház által támogatott *Legion of Decency* (Erény Légió) szigorúbb ellenőrzés alatt tartotta: alábbhagytak a gátlástalan lövöldözések, kritikusabbá vált az alvilág ábrázolása. Mivelhogy a szesztilalmat 1933-ban megszüntették, a bűnözői világ is megváltozott: a gengszterek visszatértek eredeti vadászterületeikre, főleg a szállítmányozási üzlethez és a szakszervezetekhez.

A szigorúbb kikötéseknek a filmek többféle módon próbáltak eleget tenni: az új kívánalmak érvényesülése például a rendőrség felértékelődéséhez vezetett: *A rend katonái* című filmben (1935) James Cagney éppen olyan erőszakos, mint a *Közellenség*ben volt – csakhogy ezúttal az FBI egyenruhájában. A hitelességet fokozandó J. Edgar Hoover, az FBI főnöke még igazi rendőröket is kivezényelt a forgatáshoz. A szigorodás másik következménye a regénybeli detektívek felbukkanása volt. Egymás után támadtak fel a moziban – egy lényeges különbséggel: az aranyszabály, mely szerint egyetlen gyanújelet sem szabad eltitkolni az olvasó elől, és tisztességes esélyt kell adni neki, hogy maga leleplezze le a tettest, csak korlátozottan érvényesült a filmvásznon. A rejtvény megfejtése gyakran ahhoz a fehér nyúlhoz volt hasonló, amelyet a bűvész húz elő a kalapból.

A hangosfilm hőskorának messze legsikeresebb detektívje egy bonviván volt, akit tulajdonképpen egyáltalán nem érdekelt a gyilkos leleplezése: Nick Charles (William Powell) szívesebben nézett a pohár és felesége, a dúsgazdag, nem kevésbé iszákos Nora fenekére. *A cingár férfi* (1934) akkora sikert aratott, hogy utána a stúdió még öt további bűnügyi filmet forgatott Nickkel és Norával, de egyik sem ért az eredeti nyomába.

A gengszterfilm soha nem halt ki, hanem végtelen számú úgynevezett *B-movie*-ként élt tovább – olcsó, sablonos ráadás volt, amelyet a fő film mellett elvárt az amerikai közönség. Időről időre igényesebb rendezők is felmelegítették. A *Francia kapcsolat*ban (1971) William Friedkin a brutális dealerek és az éppolyan brutális rendőrség közötti harcot mutatta be. A *Keresztapa* című háromrészes óriáseposzában (1972, 1974, 1990) Francis Ford Coppola úgy göngyölítette fel egy maffiadinasztia drámáját, mintha csak a Kruppok vagy a Rockefellerek felemelkedéséről és hanyatlásáról volna szó. Annál szívesebben parodizálták a rendezők a gengszterfilmet. Billy Wilder *Van, aki forrón szereti* című filmjében (1959) két zenész kényszerű tanúja lesz a *Valentin-napi mészárlás*nak – a helyzet következményei falrengetően mulatságosak.

A Prizzik becsülete (1985) című utolsó előtti filmjében John Huston a bérgyilkosok becsületkódexét figurázta ki – szigorúan véve a jelszót, mely szerint: a gyilkolásban számunkra első a kölcsönösség.

A *film noir*

Huston első filmje, *A máltai sólyom* (1941) klasszikus példája volt a Hollywoodba a negyvenes években betört új irányzatnak – a *film noir*nak. A depresszió, a háború, az európai menekültek beáramlása megváltoztatta a légkört. A Berlinből és Bécsből érkezett rendezők nemcsak a német expresszionizmus komor esztétikáját vitték magukkal a napfényes Kaliforniába, hanem olyan amerikai szerzők illúziótlan világlátását is osztották, mint Dashiell Hammett és Raymond Chandler, akik nem voltak hajlandók bűnügyi regényeiket a Jó és a Rossz közötti egyszerű harcra redukálni. A bűnözés beférkőzött mindenhová – még oda is, ahol az ember a legkevésbé számított rá – beleértve a társadalom tartópilléreit is. A Hammett regényében és Huston filmjében előforduló egyetlen gyilkosságot az a nő követi el, akibe Sam Spade, a detektív (Humphrey Bogart) szerelmes – ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy feladja a rendőrségnek.

Nem véletlen, hogy a nők ezekben a filmekben többnyire nem ártatlan áldozatok, hanem minden hájjal megkent figurák. A *film noir* szándékosan szembefordult a szexuális sztereotípiákkal. Billy Wilder *Gyilkos vagyok* című filmjében (1943) a biztosítási ügynök, aki megölte szeretője férjét, túl későn veszi észre, hogy a nő, akivel élete alkonyát gondtalanul remélte eltölteni, bűnözői tetterő dolgában messze túltesz rajta. Otto Preminger *Laurá*ja (1944) sem az, aminek a néző véli, tudniillik halott, hanem az első számú gyanúsított. A gyilkosság felderítésével megbízott felügyelő határozott nekrofil hajlamról tesz tanúbizonyságot.

Hogy a *Hosszú álom* című filmben mi okozta a későbbi holttestek vesztét, azt még Howard Hawks rendező sem látta át, aki 1946-ban megfilmesítette Chandler regényét. Csak annyi biztos: a drogfüggő Carmen keze benne volt a dologban, és a nővére, Vivian igyekszik fedezni őt. A végén Carment beutalják egy intézetbe, hogy aztán Philip Marlowe, a hétpróbás nyomozó és Vivian egymásra

találjanak – csakúgy, mint a magánéletben az őket alakító Humphrey Bogart és Lauren Bacall. Frank Capra *Arzén és levendula* című fekete komédiájában (1944) ugyancsak nők követik el a sorozatgyilkosságokat – miközben természetesen kiderül, hogy eltűnt, majd váratlanul felbukkanó unokaöccsük éppolyan impozáns múlttal büszkélkedhet.

Alfred Hitchcock, a szadista és nőgyűlölő

A legragyogóbb bűnügyi filmeket Alfred Hitchcock készítette, aki a háború előtt még éppen idejében hagyta el szülőföldjét, Nagy-Britanniát és csatlakozott a hollywoodi emigránsokhoz. Legjobb filmjeiben – a *39 lépcsőfok*ban (1935), a *Hátsó ablak*ban (1954) és az *Észak-északnyugat*ban (1959) – olyan koktélt mixelt feszültségből és humorból, ami a mai nézőnek nem kevésbé száll a fejébe, mint a premier nézőközönségének. Hogy Hollywood mindössze egy Oscar-díjra érdemesítette a rendezőszakma óriását, az a thriller alacsony presztízsével függ össze. Az az Oscar, amelyre „Hitch" méltónak találtatott, az életműnek szóló hírhedt *Lifetime Achievement Award*, amely a közelgő vég előhírnökének számít. A köszönőbeszéd, amellyel a jutalmazott a díjat átvette, Hollywood történetének legrövidebb köszönőbeszéde volt. Annyit mondott: „Thank you" – és elhagyta a színházat. Fél év múlva meghalt.

Aztán francia bírálói, például Claude Chabrol és François Truffaut emelték a pajzsukra Hitchcockot a *Cahiers du Cinémá*ban és kiáltották ki *auteur*nek, amivé ők maguk reméltek válni. Truffaut Hitchcockkal folytatott beszélgetései első ízben sejttettek meg valamit abból az intellektuális felkészültségből és abból a perfekcionizmusból, amellyel a dolgát végezte ez a különös, kövér ember, akit a filmjeinek villanásnyira feltűnő néma szereplőjeként mindenki ismerni vélt. Megsejttettek valamit kifürkészhetetlen bensőjéből is – például a szadizmusból, ami ellen a mindenkori megközelíthetetlen szőkeségnek gyakran kell védekeznie, mielőtt a rendőrség és a bűnözők által üldözött fess amatőr detektív az anyakönyvvezetőhöz vezeti őt. Hitchcock nőgyűlöletének hatalmas irodalma van. Claude Chabrol viszont úgy véli, hogy a legmélyebb ösztönzést katolicizmusa jelentette számára.

Ritkábban esik szó azokról a valódi gyilkosokról, akik nem kevés filmjének szolgáltak modelljéül. Charles Oakley, *A gyanú árnyékában* (1943) jóságos bácsija, akiről a végén kiderül, hogy „a víg özvegyek gyilkosa", az 1928-ban Winnipegben felakasztott sorozatgyilkos, Earle Nelson vonásait viseli. *A kötél* (1948) a homoszexuális Nietzsche-tanítványok, Nathan Leopold és Richard Loeb esetét dolgozza fel, akik 1924-ben meggyilkoltak egy tizennégy éves fiút, hogy maguknak bebizonyítsák, sikerült megszabadulniuk a keresztény–zsidó rabszolgaerkölcs béklyóitól. Norman Bates, a *Psycho* elmebeteg gyilkosa ugyanolyan fából van faragva, mint a sírrabló és asszonygyilkos Edward Gein, aki a házát és ünnepi alkalmakkor saját magát is hullák testrészeivel díszíti fel. Geint

Mi lehet a tejben, amit Cary Grant visz a feleségének?

1958-ban beutalták egy pszichiátriai intézetbe, ahol 1984-ben meghalt. A *Téboly* (1972) kommentárként is értelmezhető a Rillington Place 10.-ben történt nőgyilkosságokhoz, amelyek elkövetéséért előbb Timothy Evanst, majd John Christie-t kivégezték. Evanst halála után rehabilitálták. Hitchcocknál csak egy gyilkos szerepel.

Természetesen nem Hitchcock volt az egyetlen angol filmrendező, aki kiválóan értett a krimik készítéséhez. 1949-ben mindjárt két mestermű került a mozikba – Carol Reed *A harmadik ember* és Robert Hamer *Nemes szívek, nemesi koronák* című filmje. Reednek, forgatókönyvírójának, Graham Greene-nek és

a nagyszerű színészcsapatnak sikerült felejthetetlen képet adniuk a lerombolt, megszállási övezetekre osztott háború utáni Bécsről. Ebben a feketézőkkel, szélhámosokkal és gyilkosokkal benépesített világban tanulja meg egy naiv amerikai, hogy a Jó és Rossz közelebb van egymáshoz, mint az olyan cowboyregényekben, amilyeneket ő ír. A film világsikeréhez nem utolsósorban Anton Karas zenéje is hozzájárult, aki a bécsi sörözők kedélyes hangszeréből, a citerából a theremin vonításánál is fenyegetőbb hangokat csalt elő.

A *Nemes szívek, nemesi koronák* az angol osztálytársadalmat tette nevetségessé: a főszereplő a mésalliance-ból származó törtető sarj, aki az általa jogosnak vélt hercegi cím elnyerése érdekében meggyilkolja az öröksége útjában álló nyolc D'Ascoynes-t. Mind a nyolcat, köztük a rettenetes Lady Agathát is Alec Guiness alakította. Hogy az egyúttal a forgatókönyvet is jegyző rendező mit tartott az osztálytársadalomról, az abból derül ki, hogy ebben a filmben az egyetlen kulturált ember a tömeggyilkos. Arisztokrata áldozatai egytől egyig kicsinyes nyárspolgárok.

Lehet-e bűn a szerelem?

Az amerikai és angol krimifilmekben a pénz- és a hatalomvágy a gyilkosság fő indítéka. A franciákban pedig a szerelem. Amédée Lange, Jean Renoir *Lange úr bűne* című filmjének (1935) főszereplője lelövi vetélytársát és szerelmével, Valentine-nel a belga határra menekül. Ott felismerik a férfit, de, miután Valentine elmeséli a történetét, nem jelentik fel. Áldozata egy kapitalista kizsákmányoló, ezért a hotel vendégei úgy döntenek, hogy nem méltó szolidaritásukra. A szerelmespár megmenekül. Nem így a dezertőr Jean (Jean Gabin) Marcel Carné *Ködös utak* című filmjében (1938). Ő Le Havre-ban elszegődik egy hajóra, hogy biztonságba kerüljön és külföldre jusson. Egy kocsmában megismerkedik Nelly-vel (Michèle Morgan) és együtt tölt vele egy szerelmes éjszakát. Nelly gyámját, aki szintén szerelmével üldözi a nőt, agyonüti egy téglával. Nem sokkal ez után egy féltékeny vetélytársa őt lövi le. Miközben Nelly karjai közt meghal, a távolban megszólal egy kifutó hajó szirénája. Renoir filmesítette meg az *Állat az emberben*-t (1938) is, Carné a *Thérèse Raquin*ből készített filmet (1953) – mindkét Zola-regény gyönyörről és gyilkosságról szól.

A *nouvelle vague* haragos fiatal képviselői már nem akarták folytatni apáik komótos moziját. De Erósz és Thanatosz, a szerelem és a halál képzetének társításában hűek maradtak a hazai tradíciókhoz. *Felvonó a vérpadhoz* című első filmjében (1957) Louis Malle egy tökéletes gyilkosságot ábrázol, amely aztán mégis balul üt ki: Julien elteszi láb alól szerelme jóval idősebb, gazdag férjét, de aztán, mivel az irodaházban lekapcsolják az áramot, az egész hétvégét kénytelen a liftben tölteni, ami összezavarja aprólékosan kidolgozott tervét. Jean-Luc Godard *Kifulladásig* című filmje (1959) a klasszikus amerikai gengszterfilm egy variációja – azzal a különbséggel, hogy a hős (Jean-Paul Belmondo), miután

lelőtt egy rendőrt, ahelyett hogy elmenekülne, a legnagyobb nyugalommal kezd ki egy amerikai diáklánnyal (Jean Seberg), aki a végén elárulja őt. Claude Chabrol *A hűtlen asszony* című filmjében (1968) a megcsalt férj lelövi felesége szeretőjét, mire letartóztatják. Ám a feleség megérti, hogy tette voltaképpen szerelmének régóta hiányolt jele, és megbocsát neki.

A német film soha többé nem tudott kirukkolni olyan mesterművel, mint az *M*. Legfigyelemreméltóbb alkotásai megtörtént eseteket dolgoznak fel. *A Blum-ügy* című filmjében (1948) Erich Engel egy olyan botrányhoz kapcsolódott, amely 1926-ban árnyékolta be a magdeburgi igazságszolgáltatást. Helling könyvelő eltűnése után munkaadójára, Rudolf Haas gyárosra terelődött a gyanú. A bűnügyi rendőrség és a vizsgálóbíró úgy vélték, hogy Haas gyilkoltatta meg Hellinget, hogy eltussoljon egy adócsalást. A gyanút a legcsekélyebb bizonyíték sem támasztotta alá ugyan, de mivel Haas zsidó volt, letartóztatták. Miután egy berlini felügyelő elkapta az igazi, hasonló okokból büntetett előéletű tettest, és annak pincéjében megtalálta az elásott holttestet, a vizsgálóbíró még akkor is kitartott amellett, hogy Haas volt a felbujtó, de végül szabadon kellett bocsátania. A börtön és az antiszemita sajtókampány letörölhetetlen bélyegét viselő Haas és a felesége öngyilkosságot követett el.

Az éjszaka, amikor az ördög jön (1957) ugyancsak politikai vádiratot csinált a gyengeelméjű sorozatgyilkos Bruno Lüdke esetéből – ami nem meglepő, ha az ember tudja, hogy rendezője a Hollywoodból visszatért emigráns, Robert Siodmak volt. A Mario Adorf játszotta tompaagyú, látszólag jólelkű Lüdke nyolcvan gyilkosságot vall be, de per nélkül végzik ki, mivel a nemzetiszocialista igazságszolgáltatás el akarja tussolni azt a kínos tényt, hogy Németországban éveken át háborítatlanul garázdálkodhat egy tömeggyilkos. Amikor a filmet vetíteni kezdték a mozikban, több tanú is jelentkezett, és elmondta, hogy Lüdkéből a rendőrség csikarta ki vallomásait. Az erre fel elindított nyomozás ugyan nem mentette fel teljesen Lüdkét, de a német kriminalisztika történetének legszorgalmasabb sorozatgyilkosaként szerzett hírnevét megrendítette. Így aztán a film azt a paradox eredményt érte el, hogy az alapjául szolgáló feltevést maga döntötte meg.

Óvakodj a szőke nőktől

Nagyjából ez idő tájt már a legnehezebb felfogásúak számára is világossá vált, hogy a televízió a legjobb úton van a mozi detronizálásához. Az első krimisorozatok még primitívek voltak, szűk stúdiókban live forgatták őket, költségvetésük szűkös, sztorijuk szimpla volt. A televízió a *Dragnet* (Gyilkossági akták) műsorra tűzésével mutatta ki első ízben a foga fehérjét. A rendíthetetlen nyugalmú Joe Friday őrmester („Csak a tényeket, asszonyom"), akit Jack Webb, a szerző és producer alakított, olyan népszerű volt, hogy a sorozat tíz évig (1952–59, 1967–70) tartott. Amikor Webb 1982-ben meghalt, a Los Angeles Police Department félárbocra eresztette a zászlóit, és a filmbeli zsaru által viselt

714-es számot kivonta a forgalomból. Nem kevésbé volt népszerű a *Perry Mason*-sorozat, amely Erle Stanley Gardner regényeit ültette át a képernyőre. A leleményes védőügyvéd (Raymond Burr) kilenc éven keresztül (1957–66) fáradhatatlanul szabadította ki védenceit az államügyészek karmai közül, ténykedésében készséges titkárnője, Della Sreet segítette. Della barna hajú volt, melegszívű és főnöke iránt feltétlen odaadó – szigorúan szolgálatilag, persze. A *femmes fatales* szabású gyanúsítottak viszont mind szőkék voltak.

A *Dragnet* megszámlálhatatlan olyan tévésorozatnak vált a mintájává, amelyek pillanatok alatt kiszorították a piacról a *B-movie*-t. Akárcsak elődeik, ezek is állandó játékszabályokat követtek. A hős általában különc, vagy agglegény, amennyiben nős, magánélete láthatatlan. Segítője, mint már Dr. Watson is, hamis nyomokon indul el és elhamarkodott következtetéseket von le, amíg a főnök ki nem bogozza a szálakat. És: a gyilkos semmiképpen sem érkezhet kívülről, hanem kapcsolatban kell állnia az áldozattal.

Ezeket a játékszabályokat aztán még tovább sematizálták. A nyomozócsoport tipikus viselkedését a *bible*, a sorozat tervezete rögzíti – a még meg sem írt folytatásokra vonatkozóan is. Ezektől a visszatérő szereplőktől eltekintve az egyes folytatásokban megjelenő személyek száma nem haladhatja meg a kilencet; átlagosan öt szokott lenni. Az egyes részeket egy azonosító dallam vezeti be; az epizódok gyakran ugyanazzal a kódával érnek véget. A *Dragnet* mindig ezekkel a szavakkal kezdődött: „A város. Los Angeles, Kalifornia. Feltűztem a szolgálati jelvényt." És így végződött: „Amit most láttak, igaz történet. Csak a neveket változtattuk meg az ártatlanok védelme érdekében."

Minthogy az amerikai televízió nem előfizetési díjból és szubvencióból tartja fenn magát, minden adást kilenc–tizenhárom percenként megszakítanak, hogy a szponzoroknak alkalmat adjanak termékeik reklámozására. Ezeket a lehetőleg a történet legizgalmasabb pillanataiban bekövetkező megszakításokat – *cliff-hangers* – a szerzők éppúgy betervezik, mint a színházban a felvonásvégeket. A szponzorokra való tekintettel ügyelnek arra, hogy az adások az egész családnak szóljanak – ami nem mindig sikerül.

A védőügyvédek viszont továbbra is kisebbségbe szorultak. Perry Masonnek csak egyetlen olyan utóda akadt, aki a nyomába léphetett – Horace Rumpole, John Mortimer brit ügyvéd és író teremtménye. Akárcsak amerikai kollégája, a *Rumpole of the Bailey* sorozat (1978–92) idézeteket kedvelő, szivarozó hőse számtalan ártatlant óvott meg a túlbuzgó igazságszolgáltatástól – még akkor is, amikor esküdt ellensége, Bullingham bíró elnökölt.

A bűnügyi rendőrség mint pótcsalád

Bármennyire csodálta is azonban a közönség Masont és Rumpole-t, az ártatlanok felmentésénél már csak a bűnösök leleplezését szerette jobban. A krimisorozatok kedvenc színhelye továbbra is a rendőrőrs maradt. Raymond Burr távozott

Mason ügyvédi irodájából és átváltozott *Ironside* (1967–75) főfelügyelővé, aki, bár gerincbénulása miatt kerekes székhez volt kötve, töretlen energiával üldözte a bűnözőket. Peter Falk rendőrhadnagya, *Columbo* (1971–77, 1989–93) sem az volt, aminek látszott: a gyűrött esőkabátban téblábolő, szórakozott, fésületlen trotli álarca mögött pengeéles elme rejlett. Amikor a gyanúsított már úgy érezhette, biztonságban van, a derék hadnagy („Ó, csak még valami") váratlanul gáncsot vetett neki. Telly Savalas kopasz, nyalókát szopogató *Kojak* hadnagya (1973–78) ezzel szemben vajszívű *tough cop* volt.

Az újabb sorozatok közül kiemelkedett a *Homicide, Life on the Street* (Gyilkos utcák) (1993–99) és a *NYPD Blue* (New York rendőrei) (1993–2004). Ezek nemcsak valóságközeliségre törekedtek, hanem őszintén meg is mutatták a rendőrségi apparátus gyengéit. Frank Pendleton és Tim Bayliss, a *Homicide* fekete-fehér tandemje hatásos kihallgatásaik dacára korántsem tudtak felderíteni minden gyilkosságot. Andy Sipowiczot, a New York-i rendőrség 15. körzetének legfényesebb tehetségét gengszterek lőtték le és utána csak nagy nehézségek árán tudott megtanulni újra járni. Később derekasan küzdött rasszista előítéletei és alkoholfüggősége ellen. Őszinte, nyers nyelvezete miatt a *NYPD Blue* gyakran került konfliktusba erénycsőszökkel: ez volt az első olyan amerikai sorozat, amelyben az „asshole" (seggfej) szó elhangzott.

Még hosszabb életűnek bizonyult a *Prime Suspect* című brit sorozat: 1992 óta látja el tisztét Jane Tennison főfelügyelőnő (Helen Mirren), és semmi sem szól amellett, hogy belátható időn belül nyugdíjba vonuljon. A *Murder, She Wrote* (Gyilkos sorok) című, ugyancsak női főszereplővel készült, másik rendkívül sikeres sorozatban (1984–96) Jessica Fletcher (Angela Lansbury), minthogy maga is krimiszerző, szenvedélyesen érdeklődik a bűnözők iránt, és egyik gyilkosságot a másik után deríti fel.

Ha péntek, akkor krimi

De a magándetektívek, csakúgy, mint a védőügyvédek, továbbra is kivételnek számítottak. A német televízió krimisorozataiban is a rendőrszoba jelenti a fix pontot. A ZDF, a német kettes tévécsatorna egy orrhosszal megelőzte az ARD-t, az egyest. *A felügyelő* (1969–76), a *Derrick* (1974–98) és *Az öreg* (1977-től) folytatásainak sugárzásával a krimi napjává tette a pénteket, amikor a hőskorban a német népesség egyharmada a képernyő elé ült, hogy jelen lehessen a heti gyilkos leleplezésénél. Erre az ARD 1970-ben a *Tetthely* sorozattal válaszolt, de az adó szövetségi struktúrája miatt a koncepció szükségképpen más eredményhez vezetett. Minden tévécsatorna kitalálta a maga saját felügyelőjét, ami számos kísérletre adott lehetőséget, de az azonosítást megnehezítette. Az előnye az volt, hogy a felügyelők kevésbé gyorsan koptak el: a *Tetthely* máig kitartott ugyan, de a ZDF három sorozatának nézettségével és szenzációs exportsikereivel az ARD soha nem tudta felvenni a versenyt.

A ZDF sorozatainak sikere feltűnő kontrasztban állt a minőségükkel. A dialógusok suták voltak, az esetek banálisak, a nyomozás csigatempóban haladt előre. Az amerikai sorozatok lövöldözéseihez és autós üldözéseihez képest a németek határozottan akciószegények voltak. Talán éppen a száraz, terjengős elbeszélésmód volt az, ami a nézőkben bizalmat ébresztett a nyomozók iránt – az atyáskodó Keller felügyelő (Erik Ode) iránt, aki a munkatársait tegezte, míg azok magázták őt, a mindig kissé kialvatlannak tűnő Derrick főfelügyelő (Horst Tappert) és segítője, Harry, vagy a bogaras Köster felügyelő (Siegfried Lowitz) iránt, akit száz folytatás után egy öngyilkos eltévedt golyója eltalált, minekutána az „öreg" ügyeit Kress felügyelő (Rolf Schimpf) vette át. A *Derrick* 281 epizódja nemcsak hűséges rajongótábort tudhatott a magáénak, hanem sajátos folklórt is teremtett. A főfelügyelő leggyakrabban idézett mondása – „Harry, hozd már a kocsit" – egyetlen adásban sem hangzott el. Harald Schmidt egyik paródiájából származik.

A krimisorozatok a maguk csupa régi ismerősből álló megszokott gárdájukkal és mindig azonos helyszíneikkel otthont nyújtanak a nézőnek, afféle pótcsaládot, amelyet gyakran jobban ismer, mint a sajátját. Olyan szerelmi ügyek, intrikák és bűncselekmények tanújává válik, amelyek közelinek tűnnek, és mégis biztonságos távolságban zajlanak. Olyan problémákkal szembesül, amelyek gondolkodásra késztetik, ám anélkül, hogy ezek megoldása bármiféle kötelezettséget róna rá. A valóságban mélyen felkavarná egy gyilkosság. A krimisorozatban megvan az a vigasztaló bizonyossága, hogy az összezavarodott világ egy óra múlva visszanyeri egyensúlyát, a gyilkost leleplezik, ő maga pedig megnyugodva hajthatja álomra a fejét.

A film úgy szállt szembe a túlerőben lévő vetélytárssal, hogy olyan gyilkosságokkal rukkolt elő, amelyekre a televízió rá se hederített. Mivelhogy a sorozatokhoz nem voltak jók a sorozatgyilkosok, a mozi adott nekik otthont. A sorozatgyilkos fogalma viszonylag új keletű. A hetvenes években az FBI kriminálpszichológusai azért emelték ki a tömeggyilkos gyűjtőfogalmából, hogy külön adatbankba táplálhassák be az olyan bűnelkövetők profiljait, akik különböző helyeken és különböző időpontokban kéjgyilkosságokat követtek el. Az FBI nem véletlenül törekedett szisztematikus adatgyűjtésre: akkoriban feltűnően megnőtt a „nyilvánvaló indíték nélkül elkövetett gyilkosságok" száma.

Az orgazmus után a jégcsákány

Az *M* óta a moziban találták meg biztos helyüket a sorozatgyilkosok. De annyi, mint a nyolcvanas és kilencvenes években, korábban soha nem volt belőlük. A kívánatos Ted Bundy, akinek ötvenhárom nő halála terhelte a lelkiismeretét, Peter Sutcliffe, a „Yorkshire Ripper", Richard Ramirez, a „Night Stalker", Henry Lee Lucas, aki azzal büszkélkedett, hogy több mint száz nőt gyilkolt meg és némelyiküket úgy „kifilézte, mint a halat" – mind filmhősökké váltak. A legnagyobb sikert *A bárányok hallgatnak* (1991) aratta. Öt Oscarral díjazták. Jonathan

Demme filmjének nemcsak egy sorozatgyilkosra futotta, hanem mindjárt kettőre – Hannibal Lecter, a börtönben ülő elmebeteg pszichiáter (Anthony Hopkins) mellett ott volt „Buffalo Bill" (Ted Levine), akit Jodie Foster, a kezdő rendőrnő az előbbi nem egészen önzetlenül nyújtott segítségével végül elkap. „Buffalo Bill", ahogy a már a *Psychó*t inspiráló Ed Gein is, egyik áldozatának bőréből szab magának jelmezt, melyet olykor felölt. *Hannibal, a kannibál* nem éri be a bőrrel: „A máját babbal fogyasztottam el", dicsekszik el az ízletes lakomára emlékezve és ínyenc módra csettint a nyelvével.

A szex volt a másik olyan vonzerő, amely az amerikai nézőket visszacsalogatta a moziba. A harmincas évek szigorú *Production Code*-ját megszüntették, és egy differenciált, a lazább erkölcsökhöz igazított értékelő rendszer lépett a helyébe. A gyártók habozás nélkül éltek az új szabadsággal. David Lynch *Kék bársony* című filmjében (1986) a diák Jeffrey egy levágott fület talál a fűben, ami nemcsak a démonikus drogos gyilkos Dennis Hopper nyomára vezeti, hanem a szadomazochizmus gyönyöreibe is beavatja.

Az *Elemi ösztön*ben (1992) nem kevesebb, mint négy *femme fatale* szerepel, és mindegyikük gyanúsítható azzal, hogy az ágyhoz kötözött egy férfit, és az orgazmus után agyonütötte egy jégcsákánnyal. A nyomozás meggyorsítása érdekében a rendőr Michael Douglas hagyja, hogy a fő gyanúsított Sharon Stone meztelenül az ágyhoz kötözze – és túléli. Mint kiderül, ő sem egy ma született bárány. A logika törvényeit szuverén módon figyelmen kívül hagyó, hajmeresztő forgatókönyvért Joe Eszterhas rekordösszeget, hárommillió dollárt kaszált.

Még szürreálisabb a világ Quentin Tarantino és a Coen fivérek, Ethan és Joel krimikomédiáiban. Tarantino *Ponyvaregény* című filmje (1994), amely Cannesban elnyerte az Arany Pálmát, a régi gengszterfilmek paródiája, egyúttal azonban hommage is. Vincent és Jules, két bérgyilkos, miközben ügyleteiket intézik, a kutyák és disznók viszonylagos tisztaságáról és a lábmasszázs erkölcsi implikációiról értekeznek. Jules mielőtt lepuffantja áldozatait, szívesen tart nekik bibliai idézetekkel fűszerezett prédikációt. Amikor Vincent parancsot kap, hogy távolítsa el az autóban maradt vérfoltokat és a kifröccsent agyvelő nyomait, így kéreti magát: „Jólesne egy »légy szíves«."

A Coen testvérek a *Fargo* (1996) főcímében tudatják, hogy „a halottak iránti tiszteletből" az igazsághoz akarják tartani magukat. A néző tehát már sejti, hogy az autókereskedő Jerry agyafúrt terve, hogy apósának megzsarolása céljából két csalóval elraboltatja a feleségét, balul és véresen fog végződni. A film abszurd komikuma a gyilkosságok egyre tekervényesebbé váló láncolata és a holttestekre rátaláló emberek eredeti dialektusa közötti ellentétből fakad. Marge, a falu mindenórás rendőrnője, aki fáradhatatlanul totyog egyik tetthelytől a másikig, végül akkor kapja rajta a két gyilkos egyikét, amikor az a másiknak a lábát próbálja eltüntetni az aprítógépben. Nem mindenki találta mulatságosnak a filmet – így például a forgatás helyszínén, Észak-Dakotában lakók sem. Úgy érezték, hogy tréfát űztek belőlük.

Bűn és bűnhődés

Hogyan büntették a gyilkosokat – vagy hogyan nem

A gyilkosságot minden állam a legszigorúbb büntetéssel torolja meg – a legtöbbjük sokéves börtönnel, némelyik halállal. Ez a világ legtermészetesebb dolgának tűnik, pedig nem az. Az ókorban és a középkorban rendszerint a meggyilkolt családjának engedték át a gyilkos üldözését. Ha a gyilkos magasabb társadalmi osztályhoz tartozott, akkor jó kilátásai voltak arra, hogy száműzetéssel vagy pénzbüntetéssel megússza a dolgot. Viszont annál kérlelhetetlenebbnek mutatkozott az igazságszolgáltatás a vallás, az erkölcs vagy az uralkodó megsértése esetén.

Nem ítélik halálra Káint, a Bibliából ismert első gyilkost sem, hanem száműzetés és vándorút lesz a sorsa – akárcsak később Ahasvérusnak, az örök zsidónak és Van der Decken kapitánynak, a bolygó hollandinak. Különleges ismertetőjegye, a káinbélyeg ráadásul még meg is védelmezi attól, hogy megöljék. Theodor Reik pszichoanalitikus a körülmetélést értelmezte káinbélyegként – eredeti tézis, ezzel azonban nem sok barátot szerzett magának zsidó hittestvérei körében. Azt a Biblia nem árulja el, hogyan végezte Káin, de említi néhány leszármazottját és azoknak a civilizáció fejlődése érdekében szerzett érdemeit. Káin az ősapja a városépítőknek, a gazdálkodóknak, a zenészeknek és a „mindenféle réz- és vasszerszámokat kovácsoló mestereknek".

Az eset szerencsés kimenetele bátorított fel arra egy gnosztikus szektát a Krisztus utáni második században, hogy egyenesen üdvtörténeti jelentőséget tulajdonítson a testvérgyilkosnak. A káiniták szemében névadójuk a bukott angyalnak, Lucifernek – latinul azt jelenti, hogy „fényt hozó" – és annak a Prométheusznak a szellemi rokona, aki az istenektől elragadta és az embereknek adományozta a tüzet.

Byron „Káin" című drámai költeményében (1821) maga Lucifer is megjelenik. Megerősíti a főhőst abban, hogy Istent, a „mindenható zsarnokot" nem kell vak engedelmességgel követnie, hanem jobban teszi, ha a saját eszét használja. Káinnak nem fér a fejébe, hogy a tudás bűn lehet. Fivérét nem féltékenységből, hanem azért öli meg, mert visszatetszést kelt benne Ábel ortodox alázata és barbár véráldozata. Ez még a felvilágosult Angliában is kiverte a biztosítékot. Byront és kiadóját, Murray-t istenkáromlás vétke miatti vádemelés fenyegette. Byron úgy mentette ki magát az ügyből, hogy biztosította a nyilvánosságot, főhősének nézetei nem szükségképpen a szerző felfogását tükrözik.

A vérbosszú, az igazságosztás ősi formája

Ettől a különleges esettől eltekintve az Ótestamentum a következő álláspontot képviseli: „A ki ember-vért ont, annak vére ember által ontassék ki." (1Móz 9,6) És: „Szemet szemért, fogat fogért." (2Móz 21,24) Ez a vérbosszú minden kultúrában fellelhető elve. Akárcsak másutt, a bosszú a legközelebbi férfi rokon feladata volt. Hogy miképp hajtja végre, azt rábízták. A többi főbenjáró bűnért – köztük házasságtörésért, homoszexuális és házasság előtti nemi kapcsolatért – járó szokásos halálbüntetés a megkövezés volt. Az iszlám jog, a saría átvette ezt a büntetést.

Ugyanakkor azonban a Pentateuchban (Mózes öt könyvében) olyan próbálkozásokat is találunk, amelyek igyekeznek megakadályozni a vég nélküli vérbosszúkat és törzsi háborúkat. Nem szándékos ölés esetében a tettes elmenekülhetett a hat szabad város valamelyikébe, hogy ott várja ki a két család közötti tárgyalások eredményét. Jóllehet gyilkosság dolgában elvileg tilos volt pénzbírságban megegyezni, ám minthogy a gyilkosság szándékát két tanúnak kellett bizonyítania, gyakran került sor anyagi természetű megállapodásra.

A gyilkosság Athénban is családi ügynek számított. A meggyilkolt rokonainak erkölcsi kötelezettsége volt, hogy a tettest bepanaszolja. Ha szabad polgár sérelmére követtek el szándékos emberölést, akkor az ügy a legfőbb bíróság, az aeropág illetékességébe tartozott. Ha az áldozat rabszolga vagy metoikosz, vagyis polgárjoggal nem rendelkező bevándorolt volt, az eset egy alacsonyabb szintű bíróság, a palladion elé került. Amíg a per zajlott, a vádlottnak lehetősége volt arra, hogy önként száműzetésbe vonuljon. Ezzel a per el volt intézve, a bűnös azonban soha nem térhetett vissza Athénba. A tettesnek tehát elég jómódúnak kellett lennie ahhoz, hogy külhonban új egzisztenciát teremtsen magának.

A közönséges bűnözők kivégzésének bevett módja az *apotümpanizmosz*, egyfajta keresztre feszítés volt, melynek során az elítéltet nem szöggel erősítették a fához, hanem egyszerűen rákötözték és átengedték a lassú kiszáradásnak. Ha a bírák kímélni akarták a halálraítéltet, akkor a méregpoharat kellett fenékig ürítenie – ahogy Szókratésznak is.

Osztálybíráskodás Rómában

A régi Rómában ugyanezt az osztálybíráskodást találjuk, de a büntetések gazdagabb tárházával. A *humiliores*, a rabszolgák és az alsóbb néprétegek egyéb képviselői esetében szokásos halálbüntetés a keresztre feszítés volt. A császárkorban, amikor a gladiátorjátékok és állatviadalok folyamatos utánpótlást igényeltek, az *ad bestias* ítélet fenyegette őket. Marcus Aurelius, a filozófus császár arra a praktikus gondolatra jutott, hogy a halálra ítélteket a *lanistae*-nak, a gladiátorok beszállítóinak adja el. Konstantinus, az első keresztény császár mindkét büntetésmódot megszüntette. A bányában végzendő kényszermunka lépett a helyükbe.

A felső rétegekhez tartozókat, a *honestiores*eket viszont karddal végezték ki – már ha idáig fajult a helyzet. Sulpicius Quirinius, Szíria helytartója, aki elrendelte a Lukács evangélista által említett népszámlálást, azzal vádolta meg feleségét, Aemilia Lepidát, hogy méreggel próbált az életére törni. Az asszonyt bűnösnek találták, és elégették. Amikor Plautius Silvanus praetort apósa azzal vádolta meg, hogy feleségét kidobta az ablakból, Tiberius császár személyesen ment el a meggyilkolt hálószobájába, ott dulakodás nyomait találta és engedélyezte a gyilkosnak, hogy önkezével vessen véget életének.

Az egyetlen olyan véres tett, amelyet Rómában államilag üldöztek, az apagyilkosság volt. Az ezért járó büntetés a zsákbavarrás volt: az elítéltet élő állatokkal – egy kutyával, egy kakassal és egy kígyóval, olykor még egy majommal – együtt zsákba varrták és a Tiberisbe vetették. Elképzelhetjük, milyen haláltusa lehetett.

A gyilkosok üldözését a germánok is alapvetően magánügynek tekintették. Ahelyett, hogy a még gyermekcipőben járó igazságszolgáltatáshoz folyamodtak volna, az áldozat nemzetsége bejelentette a magánháborút. Ez annyiban különbözött a szokásos vérbosszútól, hogy bizonyos játékszabályokat figyelembe vettek. Aki vonzódott a teátrális megoldásokhoz, az egy kesztyűt dobott ellenfele lába elé. A nyugodtabb vérmérsékletűek magánháborút bejelentő levelet küldtek neki. Bizonyos helyeken, például templomokban vagy temetőkben, továbbá a hatóság által elrendelt országos béke idején tilos volt magánháborút viselni. Ezenkívül az egyház megpróbálta a hét három napjára – hétfőtől szerdáig – korlátozni a harci cselekményeket. A viszály egy ünnepélyes aktussal, az úgynevezett békeesküvel fejeződött be, amelyben a résztvevők lemondtak a további bosszúról.

A magánháború alternatívája a kártérítés, a *vérdíj* megfizetése volt. A germán törzsek törvényei a mindenkori áldozat értékétől függően a lehető legpontosabban rögzítették az esedékes tarifákat. A Köln környékén érvényben levő rajnai frank *lex ribuaria* értelmében egy megölt püspökért 900 schillinget kellett fizetni, egy egyszerű papért 600-at, egy frank 200-at, egy alemann, bajor, fríz vagy szász 160-at, egy római, egy még meg nem keresztelt gyermek pedig 100 schillinget ért. A fizetendő pénzösszeget ki lehetett váltani természetbeni juttatással. A törvényalkotó erről is a legnagyobb precizitással rendelkezett: egy egészséges kanca három schillinget kóstált, egy jó állapotban levő sisak hatot, egy kard hüvelyestül hetet, egy egészséges tehén és egy tollát vesztett sólyom tizenkét schillinget.

A gyilkosságért kerékbe törés, emberölésért vérpad

A 12. és 13. században a császárok többször is megpróbálták magukhoz vonni a büntetés monopóliumát. De csak az 1495-ös örök békével szűnt meg a hűbérurak joga a magánháborúra és ugyanekkortól járt önbíráskodásért kitaszítás a jogközösségből az egész birodalomban. A bíróságok létrejöttével kezdtek a büntethető cselekmények világosabb definiálására törekedni. A szász jogtükör, a *Sachsenspiegel*, a Szászországban érvényes szokásjog 1225-ben összeállított

gyűjteménye csak az orgyilkosságot tekintette gyilkosságnak. A Carolina, V. Károly büntető törvénykönyve, a birodalmi gyűlés által 1532-ben elfogadott *Peinliche Gerichtsordnung* az „előre megfontolt szándékból, aljas indokból elkövetett gyilkosságot" kerékbetöréssel, a „hirtelen felindulásból" elkövetett emberölést pallos általi halállal rendelte büntetni. Ez volt az első lépés az életellenes bűncselekményeknek a büntető törvénykönyvünket máig meghatározó differenciálása felé, melynek értelmében más elbírálás alá esik a közönséges emberölés (német Btk. 212. paragrafus) és a valamely bűntett előkészítésére vagy eltussolására irányuló, aljas indokból alattomosan, közveszélyes eszközökkel, különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosság (német Btk. 211. paragrafus).

Hasonló különbségtétel érvényesült más országokban is. A francia jogi nyelv *assassinat* (gyilkosság) és *meurtre* (emberölés) között, az angol *murder* és *manslaughter* között tesz különbséget. Az emberölés semleges megnevezése mindkét nyelvben: *homicide*. Az Amerikai Egyesült Államokban, ahol az ötven állam mindegyikében más büntetőtörvény van érvényben, áttekinthetetlenebbek a viszonyok. A *first-degree murder* kifejezést 1794-ben Pennsylvaniában használták először.

A kerékbetörésre ítélt bűnöst kifeszített végtagokkal megkötözték a földön, majd a hóhér minden tagját és a gerincoszlopát egy nehéz kocsikerékkel törte meg. Az ítéletben pontosan elő volt írva a lökések száma. Ez után rákötözték a kerékre és otthagyták a ragadozó madaraknak prédául. Gyakran előfordult, hogy a kivégzendő bűnös a procedúra befejeződésekor még élt. Ezért számított „kegyelemdöfés"-nek, ha a hóhér azonnal megölte, mivel a kereket elsőként a nyakára eresztette rá. A főleg Németországban elterjedt büntetésmódot Franciaország is átvette – azzal az apró különbséggel, hogy ott a hóhér egy vasrúddal leütötte a bűnözőt, mielőtt a kerékre rákötötte volna. Még a 18. század utolsó éveiből is tudunk olyan esetekről, amikor ezen a barbár módon végeztek ki delikvenseket.

Németországon kívül a gyilkosok szokásos büntetése a bitó volt. A nemeseket ettől megkímélték. Őket karddal fejezték le. Molière *Gömböc úr* című vígjátékának hiú címszereplője, akinek egy leleményes intrikus bebeszéli, hogy a büntetőbíróság a sarkában van, azért fogja menekülőre, mert „nem mintha félnék a haláltól, hanem mert egy nemesembernek fölöttébb bosszantó volna, ha felakasztanák. Sértené a becsületemet."

Gretchennek „egy csapással szerencsésen fejét vették"

Nőket is csak ritkán akasztottak. A gyerekgyilkos asszonyokat elevenen eltemették, karóba húzták vagy vízbe fojtották. 1580 körül Franz Schmidt, a nürnbergi hóhér engedélyt kért a városi tanácstól, hogy a jövőben nőket is lefejezhessen. A tanács beleegyezett, de óvta a dologtól, mondván „hogy a női személyek majd zavarukban lerogynak a földre és lealacsonyítják a bakót, akinek aztán a földön

kell őket szétnyiszálni". A figyelmeztetés nem volt alaptalan. A nürnbergi szokás mégsem terjedt el az egész birodalomban. Pallossal végezték ki az Ős-Gretchent, Susanna Margaretha Brand frankfurti pincérnőt is, aki gyermekét egy ollóval leszúrta. Az ítélet végrehajtását a hivatali jegyzőkönyvben a következő elégedett bejegyzéssel dokumentálták : „A lelkész urak folyamatos biztatása közepette egy csapással szerencsésen fejét vették."

Anglia tartott ki a legtovább a bitó mellett. A középkortól egészen 1969-ben bekövetkezett megszüntetéséig személyre való tekintet nélkül így hajtották végre a halálbüntetést – „hanging by the neck until dead". 1955-ben akasztották fel az utolsó nőt, Ruth Ellist, egy éjszakai klub hosztesszét, aki lelőtte a szeretőjét. A kivégzés azonban akkora közfelháborodást váltott ki, hogy Albert Pierrepoint, a hóhér, aki 450 embert segített át az életből a halálba, felmentését kérte.

VIII. Henrik elérte a parlamentnél, hogy a mérgezéses gyilkosokat forró vízbe vessék. De utóda ismét megszüntette ezt a büntetést. A máglya megmaradt az eretnekeknek, boszorkányoknak és gyújtogatóknak. Catherine Voisint, a párizsi méregkeverőnőt, aki női ügyfeleinek férjük megölésében nyújtott segédkezet, szintén boszorkányként égették meg. A tűzhalált a spanyol inkvizíció az istentisztelet ünnepélyes utójátékaként rendezte meg. Az utolsó autodaféra állítólag 1815-ben került sor Mexikóban. Egy további spanyol sajátosság volt a fojtó nyakvas, másik nevén nyakcsavar *(garrotte)*, amellyel a 17. századtól fogva a kivégzéseken használt kötelet helyettesítették.

Az állami bosszúállás fantáziája akkor szárnyalt a legjobban, amikor az uralkodó élete elleni merényletekről volt szó. Barthélémy de Grandval francia tiszttet, aki 1692-ben – valószínűleg XIV. Lajos megbízásából – merényletet követett el III. Angliai Vilmos ellen, nem egyszerűen felakasztották. Miközben a bitón levegő után kapkodott, felhasították a mellkasát, kitépték, majd arcába vágták a szívét. Ez után a zsigereivel és nemi szervével együtt tűzbe vetették.

Egy szemtanú feljegyzést készített Robert François Damiens inas kivégzéséről, aki 1757 januárjában egy késsel könnyebben megsebesítette XV. Lajost: „Először a kezét égették meg, és olvasztott ólmot öntöttek a sebeibe, amikor is borzalmas üvöltéseket hallatott. Aztán fogtak neki a négyelésnek, ami kivált sokáig tartott, mivel Damiens igen nagydarab ember volt. A kezét és lábát húzó négy erős ló mellé még további kettőt kellett befogni. Minthogy a négyelés mégsem akart sikerülni, valaki elment a városházára, hogy az elöljáróktól engedélyt kérjen az ízületek szétvágására. Ezt először elutasították, nehogy megkurtítsák Damiens szenvedését, de aztán mégis beleegyeztek. Ekkor előbb a lába ernyedt el, levált az egyik válla, majd a delikvens negyed hétkor kilehelte a lelkét. A testrészeit máglyán égették el. A Grève téren álló összes ház teteje, sőt még a kémények is tele voltak emberekkel. Egy férfi és egy nő lezuhant a mélybe és másoknak is sebesüléseket okoztak. A nézők között feltűnően sok nő volt, nemesek is. Egyetlen pillanatra sem tágítottak az ablakaiktól, és szemlátomást jobban tűrték ennek a hosszadalmas kivégzésnek minden borzalmát, mint a férfiak."

Az akasztófakötél mint szerencsehozó amulett

Amíg a gyanúsítottak vallatása válogatott kínzások közepette zajlott, és a kínzás is a hóhér hatáskörébe tartozott, e hivatás kétes hírnévnek örvendett a nép körében. Szakmája egyfelől alantasnak, ő maga pedig a társadalom kivetettjének számított. A hivatal többnyire apáról fiúra szállt – ez magyarázza a hóhérdinasztiák nagy számát. Másfelől viszont, minthogy egyúttal gyakran lómészárosként is tevékenykedtek, állatorvosi tanácsaik igen keresettek voltak. A lovak betegségeit és gyógyítását tárgyaló, számos kiadást megért, legismertebb 18. századi mű, a *Nachrichters nützliches und aufrichtiges Roßarzneybüchlein* című orvosságos könyv szerzője, Johannes Deigentesch, egy egész Németországban működő hóhérdinasztia tagja volt.

Ettől függetlenül a hóhér foglalkozását nimbusz is övezte, aminek semmi köze nem volt szakismereteihez. A kivégzett ember vére csodaszernek számított a nyavalyatörés és más betegségek ellen. Miután lefejezték azt a Karl Sand nevű diákot, aki 1819. március 23-án leszúrta August von Kotzebue írót, a nézők a vesztőhelyre tódultak és kendőkkel itatták fel a vérét. A „száraz kézzel" végrehajtott kivégzéseknél az akasztófakötél iránt mutatkozott kereslet. Gyógyító erőt tulajdonítottak neki fej- és fogfájás, köszvény és reuma ellen. Mások abban hittek, hogy távol tartja a tolvajokat és megvéd a villámcsapástól. Azokat az összeesküvőket, akik 1881. március 1-jén a levegőbe röpítették II. Sándor cárt, egy hónappal később 80 000 néző előtt akasztották fel a szentpétervári lóversenytéren. Az udvari társaság krémje fenntartotta magának a jogot arra, hogy a kivégzés után lenyisszantson magának egy kis darabot az akasztókötélből, amely az orosz babona szerint biztos szerencsehozó kabalának számított.

Louis Deibler francia hóhér (a *Don Quichotte*-ban megjelent karikatúra)

Sand fejét kézi bárddal vágták le, ami akkoriban Badenben is bevett kivégzésmódnak számított. A porosz Rajna-vidéken a francia megszállók kivonulása után nemcsak az esküdtszékeket tartották meg, hanem a francia forradalom egy másik vívmányát – a zuhanó bárdot, azaz nyaktilót, vagy ahogy szülőhazájában nevezték, a guillotine-t is.

Tobias Schmidt zongorakészítő megkonstruálja a guillotine-t

Ennek a kivégzőeszköznek már a középkorban megvoltak a maga kezdetleges előfutárai. Angliában *Scottish maiden*nek, Franciaországban *doloire*-nak, Németországban *Dielé*nek hívták. Ma is ismert nevét Joseph Ignace Guillotin párizsi orvosnak köszönheti, aki 1789. december 1-jén a nemzetgyűlésben arra vonatkozóan nyújtott be törvényjavaslatot, hogy a halálbüntetést a jövőben már csak lefejezéssel lehessen végrehajtani, mégpedig többé nem a megbízhatatlan pallos, hanem egy „egyszerű mechanizmus" által. Humanitárius lelkesedése hevében Guillotin a következő felkiáltásra ragadtatta magát: „Az én masinámmal, uraim, egyetlen szempillantás alatt porba hull a fejük, észre sem veszik!" A jegyzőkönyv tanúsága szerint viharos derű fogadta. A javaslatot elutasították.

A nemzetgyűlés csak két évvel később tért vissza Guillotin javaslatára, miután úgy döntöttek, hogy továbbra is meghagyják a halálbüntetést. A dolog gyakorlati megvalósítása céljából Charles-Henri Sansonhoz, a hóhérhoz fordultak, aki viszont egy német ismerősét – Tobias Schmidt zongorakészítőt – ajánlotta, akivel együtt zenélt. Schmidt modelljét először 1792 áprilisában próbálták ki egy ürün. Néhány nappal később a Bicêtre-kórházban három holttesten megismételték a tesztet. 1792. április 25-én egy útonálló, a koronaékszerek elrablása miatt halálra ítélt Jacques Pelletier részesült abban a megtiszteltetésben, hogy a Grève téren elsőként fejezzék le a guillotine-nal.

Schmidt megbízást kapott, hogy a fővároson kívül az összes közigazgatási kerületet is lássa el guillotine-okkal. Dúsgazdag ember lett belőle. Később ivásnak adta a fejét és végül delirium tremensben halt meg. A kivégzések továbbra is nyilvános, rendkívül látogatott rendezvények maradtak. A rémuralom alatt a párizsi guillotine a mai Place de la Concorde-on állt, később a Rue de la Roquette-en, nem messze a Père Lachaise temetőtől. Az utca flaszterén még mindig jól kivehető a helye: öt nagy kő fogta fel a – mégiscsak 40 kilót nyomó – nyaktiló csapódását. A párizsiak humorára vall, hogy a végzetes helyet a *cinq pierres*-re (öt kő) utalva csak „Abbaye de Saint-Pierre"-ként (Szent Péter apátság) emlegették.

Mi öl gyorsabban, az egyenáram vagy a váltóáram?

A 19. század folyamán a legtöbb német államban bevezették a guillotine használatát. Az Elbától keletre fekvő régi Poroszország viszont ragaszkodott a kézi bárdhoz. A következő korszerűsítési hullám Amerika felől érkezett. 1888-ban New York állam *Electrical Execution Act*je az addig alkalmazott akasztófát a villamosszékkel váltotta fel. Itt is egy doktor, Alfred Southwick fogorvos vált az új módszer legbuzgóbb szószólójává: szülővárosában, Buffalóban véletlenül tanúja volt annak, amint egy férfival halálos áramütés végzett. És ez esetben is azonnal felvetődött a gyakorlati megvalósítás kérdése.

Thomas Alva Edison, a szorgalmas feltaláló elzárkózott a dologtól, amikor

az igazságügyi hatóságok hozzá fordultak. Minthogy attól tartott, hogy az elektromosság halálos alkalmazása kedvezőtlenül hathat szabadalmainak értékesítésére, riválisához, George Westinghousehoz irányította őket: a Westinghouse által létrehozott váltóáram, állította jobb meggyőződése ellenére, veszélyesebb, mint a saját áramfejlesztő központjában előállított egyenáram. 1890. augusztus 6-án William Francis Kemmlert, egy csavargót, aki ittas állapotban agyonütötte élettársát, hozzákötözték egy tölgyfából készült erős székhez, és várták, hogy az 1000 voltos áram megtegye a magáét. A kivégzésen jelenlévő Southwick konstatálta a halálát és elragadtatottan kiáltott fel: „Ez a tudomány diadala! Mától kezdve fejlettebb civilizációban élünk!"

A férjgyilkos Ruth Snyder kivégzése villamosszékben

De Kemmler nem halt meg. Egy újságíró észrevette, hogy még összerándult. Miközben a rosszulléttel küszködő államügyész kirohant a helyiségből, egy második löket – ezúttal kétszer olyan erős – áramot vezettek Kemmler testébe. A bőre alatt megpattantak az erek, karját elöntötte a vér, teste puffadni kezdett, végül elégett. A kivégzés nyolc percig tartott. Westinghouse így kommentálta a borzalmas eseményt: „Fejszével gyorsabban ment volna."

A villamosszék a félresikerült premier ellenére elterjedt egész Amerikában. Persze időközben leköröztе a méreginjekció: öt kivégzésből négyben ezt használják. Washington állam hű maradt az akasztófához. Utahban kivégzőosztag hajtja végre a halálos ítéleteket. Mississippi és Észak-Karolina állam a gázkamrát részesíti előnyben. Az 50 állam közül 12-ben megszüntették a halálbüntetést.

A halálbüntetés megszüntetése – csakúgy, mint a kínvallatás megszüntetése – a 18. század gyümölcse. Mindazonáltal két további századra volt szükség ahhoz, hogy e gyümölcs beérjen. Jézus szembefordult a „Szemet szemért, fogat fogért" ótestamentumi elvével és a házasságtörő asszonyok megkövezésének szokásával. Ám ez nem akadályozta meg az egyházat abban, hogy ragaszkodjék a halálbüntetéshez. De csak legvégső eszközként lehetett ehhez folyamodni, hogy a közösséget megóvják az ártalmaktól. Aquinói Szent Tamás, a középkor legnagyobb teológiai tekintélye egy sebészeti műtéthez hasonlította: „Az orvosnak az a dolga, hogy lemetssze az elrohadt tagot, ha ő felel az egész test jólétéért."

Amikor az európai értelmiség köreiben már nem számított szalonképesnek, ha valaki a középkor autoritásaira hivatkozott, akkor a természet törvényeire hivatkoztak. A felvilágosodás korifeusai olyan vadállathoz hasonlították a bűnözőt, amelytől az embernek önnön biztonsága érdekében kell megszabadulnia: „Az őrülteket láncra kell verni, a veszett kutyákat agyon kell ütni, a kígyókat pedig szét kell taposni" – vélekedett Nagy Frigyes orvosa és felolvasója, Julien Offroy de La Mettrie. Hogy ki tartozott a vadállatok közé, az persze vitatott volt. Rousseau különösen szélesre tágította a kört: a *Társadalmi szerződés* (1762) szerint: „Minden olyan gonosztevő, aki megsérti a társadalmi jogot, méltatlanná válik az életére." Ez a rugalmas formula elég volt ahhoz a jakobinusoknak, hogy a terror csúcspontján minden politikai ellenfelüket mint „a nép ellenségét" halálra ítéljék.

Cesare Beccaria a halálbüntetés megszüntetését követeli

Rousseau könnyelmű kijelentését nagy felháborodás követte. Ekkor lépett színre Cesare Beccaria milánói jogtudós, aki *A bűnökről és a büntetésekről* című művében (1764) kétségbe vonta a halálbüntetés értelmét és eltörlése mellett szállt síkra. Helyette azt tanácsolta az államoknak, hogy bízzanak az életfogytiglani kényszermunka elrettentő hatásában. Az írás óriási feltűnést keltett és azonnal lefordították minden európai nyelvre. Voltaire elragadtatottan helyeselte Beccaria felhívását. Kant a „szenvelgő humanitás érzelgőssége"-ként ítélte el.

Az első uralkodó, aki valóra is váltotta, Mária Terézia császárnő kisebbik fia, Lipót volt: 1786-ban Toscanában megszüntette a halálbüntetést. Egy évvel később bátyja, II. József császár ugyanezt tette az ausztriai örökös tartományokban. Amikor Lipót hivatalában követte bátyját, koronázását Mozart *Titus kegyelme* című operájával ünnepelték, amelyben Titus római császár lemond arról, hogy kivégeztesse az összeesküvő Sextust. Poroszországban, Oroszországban és több más államban formálisan meghagyták ugyan a halálbüntetést, de ténylegesen már alig került sor kivégzésre. 1788-ban, egy évvel a forradalom előtt Franciaországban egyetlen kivégzés sem volt. A gondolkodásmód megváltozása csak az újításoktól mindig is idegenkedő Angliát hagyta érintetlenül.

A forradalom kitörése után a rémült uralkodók a lehető legsürgősebben visszatértek a halálbüntetéshez. Ám az epizód mégsem múlt el teljesen nyomtalanul. A 19. század folyamán határozottan megcsappant a főbenjáró bűnök száma. Egyre több halálos ítéletet változtattak át szabadságvesztésre. A francia igazságszolgáltatás szívesen alkalmazta a „száraz guillotine"-t, a Cayenne-be és más, az egészségre ártalmas vidékekre történő deportálást.

Egyre inkább méltatlan anakronizmusnak számították azok a népünnepélyek, amelyekké rendszerint a nyilvános kivégzések fajultak. Poroszország 1851-ben a fegyház falai mögé utasította a halálos ítéletek végrehajtását. Anglia és az Osztrák–Magyar Monarchia 1868-ban követte a példát. Csupán Franciaország

nem látott okot arra, hogy elrontsa a nép szórakozását. Csak egy német gengszter, Eugen Weidmann 1939. június 16-án Versailles-ban végrehajtott kivégzése után telt be a pohár. Ugyanis a hatóságok elszámították magukat, és nem gondoltak a napfelkeltére, aminek folytán a fényképészek háborítatlanul örökíthették meg a hátborzongató látványosságot. Amit helyi éjszakai eseménynek terveztek, az a világsajtó címlapjain landolt. Ráadásul az új hóhérnak, Henri Desfourneaux-nak csak a harmadik próbálkozásra sikerült a delikvens bikanyakát bepréselnie a félkörívű vájatba. Amikor végül lesújtott a nyaktiló, a vesztőhelyet körülvevő házak erkélyein durrogtak a pezsgősdugók. Néhány nappal később az igazságügyi minisztérium úgy határozott, hogy a jövőben eltekint a nyilvános kivégzésektől.

Franciaországban és Németországban az 1848-as forradalom idején újra feléledtek a halálbüntetés teljes megszüntetését célzó törekvések. Ám alighogy elbukott a forradalom, újból bevezették. Érdekes módon elsőként két amerikai állam – Rhode Island (1852) és Wisconsin (1853) – törölte el tartósan. Néhány kisebb európai ország – Görögország (1863), Románia (1864), Portugália (1867), Hollandia (1870) – egymással versengve követte őket. 1871-ben, a Német Birodalom megalakulásakor is a parlament többségének támogatására számíthatott a halálbüntetés megszüntetéséről szóló törvény. Minthogy azonban Bismarck hallani sem akart ilyesmiről, az új büntető törvénykönyv továbbra is kitartott a halálbüntetés mellett. Csak a Német Szövetségi Köztársaság idején került bele az alkotmányba a velős kijelentés: „A halálbüntetés megszűnt."

Anglia 1969-ben, Franciaország 1981-ben lépett a nyomdokaiba. Az Európai Emberi Jogi Bizottság eredetileg elismerte a halálbüntetés kiszabásának jogát, majd 1983-ban visszavonta. Ma a világon tíz halálos ítéletből kilencet négy országban – Kínában, Szaúd-Arábiában, az Amerikai Egyesült Államokban és Iránban – hajtanak végre. Az amerikai államok közül e téren tetemes előnnyel Texas jár az élen. A többi is mind a *Bible Belt*, a hitbuzgó déli államok területén található, ahol valaha éppoly vehemensen védelmezték a rabszolgaságot.

A halálbüntetés hívei újra meg újra az elrettentésre hivatkoznak, érvük azonban régen megdőlt: megszüntetése – a jövendölésekkel szemben – sehol sem vezetett az erőszakos bűncselekmények megszaporodásához. Ellenkezőleg: az Amerikai Egyesült Államokban egyértelműen magasabb az erőszakos bűncselekmények száma, mint Európa összes államában együttvéve. Továbbá a halálbüntetésnek megvan az a nyilvánvaló hátránya, hogy a végrehajtása után már nem korrigálható. Az Amerikában hozott téves ítéletek riasztóan magas száma miatt – a szakértők becslése szerint az összes ítélet egyhetedét teszik ki – George Ryan illinois-i kormányzó drasztikus döntésre szánta el magát: amikor 2003 januárjában visszavonult a politikától, állama börtöneiben úgy szüntette meg a *death row*-t, hogy minden halálbüntetést életfogytiglani szabadságvesztésre változtatott.

Hogy ki elmebeteg, azt az esküdtek döntik el

A Carolina nemcsak aljas indokból elkövetett gyilkosság és emberölés, előre megfontolt szándékkal és „óvatlanságból elkövetett életellenes bűncselekmény" között tett különbséget, hanem azt is felismerte, hogy a fiatalkorúak és elmebetegek által elkövetett bűncselekményeket más mércével kell mérni, mint az értelmi képességeik teljes birtokában cselekvő felnőttekét. Ha a szakértők arra az ítéletre jutottak, hogy az elkövető „nem volt eszén", a bíró enyhébb büntetést szabhatott ki. Hogy az illető akár teljesen ártatlan is lehet és ezért egyáltalán nem büntetendő, az olyan gondolat volt, amelyet elsőként a modern pszichiátria megalapítója, Philippe Pinel vetett fel, aki a Bicêtre-kórház, majd később a Salpêtrière igazgatójaként nem csupán az addig szokásos brutális kezelési módszereket szüntette meg. Az általa alapvetően gyógyíthatónak tekintett elmebetegségekről alkotott humanista felfogása erősen hatott az 1810-ben megalkotott napóleoni büntető törvénykönyvre *(Code pénal)* is, mely szerint nem áll fenn bűncselekmény, „ha a gyanúsított a tett elkövetésekor zavart elmeállapotban volt vagy valamely olyan ösztönnek engedelmeskedett, amelynek nem volt képes ellenállni".

Az angolszász jogterületen ezzel szemben a *McNaghten Rules* volt mérvadó. Daniel McNaghten úgy érezte, hogy Sir Robert Peel üldözi, és abban a hiszemben, hogy a miniszterelnökre támad, annak titkárát, Edward Drummondot lőtte le. *Insanity* (elmezavar) miatt felmentették. Az ítélet élénk tiltakozást váltott ki a nyilvánosságban, mire fel a legfőbb bíró 1843-ban az ilyesfajta esetek büntetőjogi megítélésére vonatkozóan – az angol tradícióval teljesen szembefordulva – általános szabályokat fogalmazott meg. E szabályok értelmében a vádlott nem büntetendő, amennyiben „egyértelműen bebizonyosodik, hogy a tett elkövetésekor tudatzavarban *(defect of reason)* vagy elmebetegségben *(disease of mind)* szenvedett és nem volt tudatában tettének, vagy ha tudatában volt, akkor annak nem volt tudatában, hogy az helytelen volt". Ebben a megfogalmazásban mindenekelőtt az utolsó rész számított újnak és úttörőnek: azzal, hogy a legfőbb bíró a jó és a rossz megkülönböztetésére való képtelenséget is releváns mozzanatként ismerte el, a vádlott beszámíthatóságának végső megítélését nem a pszichiátriai szakértőkre bízta, hanem az esküdteknek engedte át.

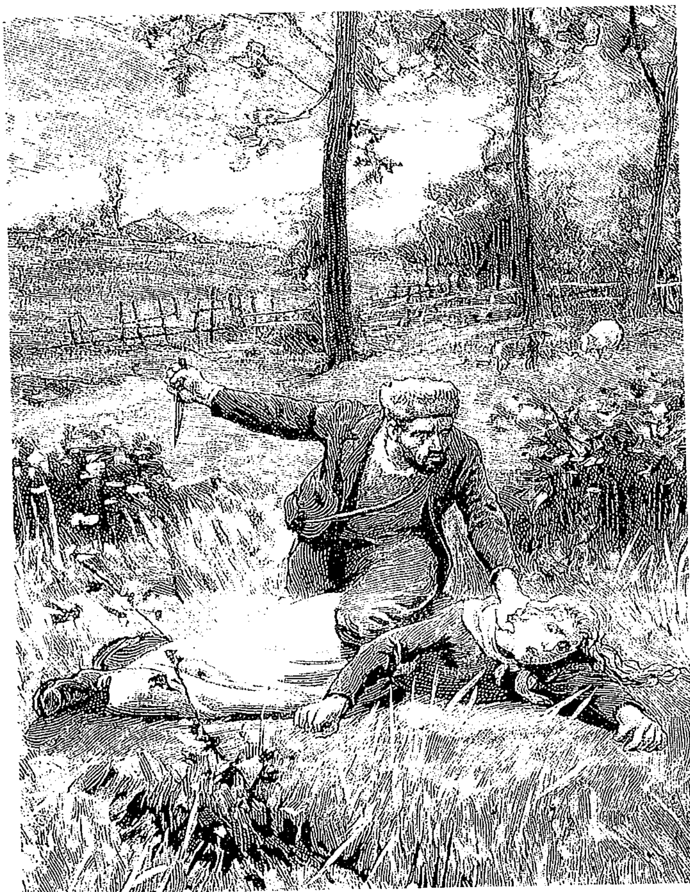
Az 1871-es német birodalmi büntető törvénykönyv szerint is felmentéshez vezetett, ha a bűncselekmény elkövetője nem volt birtokában a tette helytelenségének belátásához és e belátás értelmében való cselekvéshez szükséges képességeknek. 1933-ban az idevágó 51. paragrafust egy második szakasszal egészítették ki, amely „csökkent beszámíthatóság" esetén csökkentett büntetést rendelt el. Ezzel az elmebetegség orvosi fogalmát véglegesen egy jogi fogalom váltotta fel.

Az orvosok szemében érthető módon szálka volt ez a fejlemény. De mivel ők maguk minden voltak, csak tévedhetetlenek nem, ellenállásuk nem járt sikerrel. Már Flaubert jót mulatott azon leleményességen, amellyel a szakma újabb

és újabb mániákkal és fóbiákkal hozakodott elő. Az I. világháború zaklatottságai közepette még Édouard Toulouse, a francia pszichiáterek doyenje is arra ragadtatta magát, hogy a németeknek egy nagyzási hóbort és üldözési mánia keverékeként elképzelt kollektív elmebetegséget tulajdonítson. Az amerikai pszichiáterek szakmai képviselete csak 1973-ban szánta rá magát, hogy az elmebetegségeket számba vevő listájáról kihúzza a homoszexualitást, amely száz éven keresztül szerepelt rajta. Több amerikai vizsgálat bebizonyította, hogy ugyanazon kórtörténettel rendelkező ugyanazon vizsgálati személyt különböző orvosok a lehető legeltérőbben ítélnek meg. Az orvosok általában olyan betegséget diagnosztizáltak, amelynek tanulmányozása különösen szívügyük volt.

A szakértők nem csak a definíciók és diagnózisok tekintetében voltak eltérő véleményen. Gyakran terápiás prognózisaik is lutrinak bizonyultak. Bernard Tavernier *A bíró és a gyilkos* című filmje (1976) egy megtörtént esetet idézett fel. 1893. júniusában a huszonnégy éves Joseph Vacher őrnagy lelőtt egy fiatal nőt, mert az nem akart hozzá menni feleségül. Ez után két golyót eresztett a saját

Elmebeteg vagy szimuláns? Joseph Vacher

fejébe, ám csak arcbénulást kapott és megsüketült a jobb fülére – és túlélte. Miután a pszichiáter üldözési mániát diagnosztizált nála, Vacher-t felmentették és mint veszélyes őrültet beutalták egy elmegyógyintézetbe. 1894 áprilisában egy másik orvos teljesen gyógyultnak nyilvánította. Vacher-t kiengedték az intézetből. Hat héttel később megerőszakolt és meggyilkolt egy pásztorlányt. Ez volt az első a közül a tizenegy gyilkosság közül, melyet állítólag a következő három évben elkövetett.

Őrizetbe vétele után Vacher-t ismét egy orvos elé vezették, aki tanúsította „észrevehetően csökkent beszámíthatóságát". De a vizsgálóbíró ezzel nem érte be. Új szakvéleményt rendelt, amely már a kívánt eredményt tartalmazta: „Vacher amorális, erőszakos ember, vérszomjas szadista, aki felmentését menlevélként fogta fel. Jelen pillanatban már nem elmebeteg. Tébolyultságát csak szimulálja." Vacher-t halálra ítélték és 1898. december 31-én guillotine alatt végezte. A fejét elküldték Villejuifbe, dr. Toulouse intézetébe. A pszichiáter a két agyfélteke boncolását két különböző munkacsoportra bízta, amelyek a vizsgálat végeztével egymással ellentétes eredményre jutottak: az egyik semmiféle pszichológiai elváltozást nem talált. A másik számos jelét fedezte fel annak, hogy Vacher örökletesen terhelt *dégénéré,* misztikus képzetektől, öngyilkos és gyilkos hajlamoktól sújtott szadista volt.

Ingadozó igazságszolgáltatás

A szakemberek közötti ellentéteket tekintve nem csoda, hogy az ítélkezés is erősen ingadozott. Johann Christian Woyzeck parókakészítőt, aki szerelmét féltékenységből leszúrta, a lipcsei piactéren fejezték le 1824. augusztus 27-én – tettének elkövetése után három évvel, ugyanis addig vitatkoztak az orvosok a vádlott beszámíthatóságáról. Szakvéleményeiket később nyilvánosságra hozták, így ismerkedett meg az esettel Georg Büchner. Megkegyelmeztek viszont Pierre Rivière-nek, egy parasztlegénynek, aki 1835-ben bicskával leszúrta anyját, nővérét és fivérét, majd utóbb Michael Foucault-t egy kriminalisztikatörténeti tanulmány megírására inspirálta, ő csak börtönbüntetést kapott és önkezével vetett véget életének.

Az excentrikus zugügyvéd és prédikátor Charles Guiteau elleni per – ő volt az, aki 1881-ben, mint maga állította, Isten megbízásból lőtte le James Garfield amerikai elnököt – a szakértők elkeseredett csatájába torkollott. Az esküdtek hallani sem akartak a védelem Európából importált elméleteiről és Guiteau-t halálra ítélték. A nem kevésbé különc milliomos Harry Kendall Thaw szerencsésebb volt. 1906. június 25-én a Madison Square Garden tetején lelőtte Stanford White New York-i építészt. Feleségének, egy volt revütáncosnőnek előzőleg viszonya volt White-tal. A védőügyvéd előadta, hogy Thaw a bűncselekmény időpontjában „dementia americana"-ban szenvedett, amely a hivatalos orvostudomány által figyelmen kívül hagyott elmebetegség és olyan amerikai férfiakra

jellemző, akik nemcsak házastársi, hanem házasság előtti hűséget is elvártak feleségeiktől. Az ügyvédnek ténylegesen sikerült megmentenie védencét a villamosszéktől. Thaw-t beutalták egy elmegyógyintézetbe, Kanadába szökött, kiadták, majd 1915-ben elengedték.

„De hát nem tehetek róla – kiáltja a gyerekgyilkos Fritz Lang *M* című filmjében az alvilágnak, amely a rendőrség előtt elkapta. – Muszáj! Nem akarom! Muszáj! Mi mást tehetnék? Hát nem bennem van az átkozott, a tűz, a kín?" És a védője, akit a jogállami gondolkodású csirkefogók megnyertek az ügyének, így védelmezi: „Egy beteg embert nem lehet a hóhér kezére adni. Egy beteg embert orvoshoz kell vinni."

A gyakorlat általában nem tartotta magát ehhez a nemes alapelvhez. Fritz Haarmannt és Peter Kürtent, a Lang filmjében szereplő Hans Beckert két mintáját kivégezték. Vincente Verzenit, egy nőkre szakosodott gyilkost, aki áldozatainak vérét megitta, húsukat pedig megette, 1873-ban életfogytiglani börtönre ítélték, jóllehet az ország legnagyobb kriminológiai tekintélye, Cesare Lombroso intézetbe utalását javasolta. Amerikai statisztikák szerint a sorozatgyilkosokat mindössze az esetek 3,6 százalékban mentik fel elmebetegség *(insanity)* miatt és irányítják orvosi kezelésre. A gyerekgyilkos Albert Fish, akinek kényszerképzetei – a vallási tébolytól a nekrofíliáig – az amerikai igazságszolgáltatás minden korábbi tapasztalatán túltettek, szintén a villamosszékben végezte 1936-ban. Az államügyész szakértői szemrebbenés nélkül magyarázták el, hogy a vádlott coprophagiája „teljesen normális dolog. Azok az emberek, akik ezt teszik, nem elmebetegek. Az a férfi, aki ezt teszi, tökéletesen rendben van." Minthogy Fish szenvedélyes mazochista is volt és tömegével nyeldesett tűket, az első rá irányított áramütés rövidzárlatot okozott a Sing Singben. Csak a második hozta meg a kívánt eredményt.

Bastille vagy Charenton?

Természetesen ellenpéldák is akadnak. A tizennégy éves Edmund Emil Kemper 1962-ben lelőtte mindkét nagyszülőjét. Beutalták egy elmebeteg bűnelkövetők számára létesített intézetbe, majd hét évvel később anyja gondjaira bízták. 1972 májusában egy kaliforniai autópályán felvett két autóstoppos lányt, mindkettőjüket leszúrta, majd a holttesteket titokban bevitte a házba, ahol feldarabolta és lefényképezte őket. Azután a testrészeiket Santa Cruz hegyeiben elásta. Szeptemberben megfojtott egy diáklányt, majd mielőtt hazavitte volna felboncolni, defloreálta a halottat. A kislány feje még kocsijának csomagtartójában hevert, amikor másnap reggel egy szociális segítő felkereste őt, és örömmel állapította meg, hogy védence tökéletesen meggyógyult. A gondozásról, jelentette felettes hatóságának, a jövőben akár le is lehetne mondani. Miután Kemper három további diáklányt meggyilkolt, alvó anyját egy kalapáccsal agyonütötte, levágta a fejét, majd a fejetlen holttestet megbecstelenítette. Aztán meghívta vacsorára

anyja egyik barátnőjét, egy husánggal leterítette, és az ő fejét is levágta. A következő napon, 1973 húsvétján feladta magát a rendőrségen. Nyolcrendbeli gyilkosság miatt többszöri életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték.

A német sörözők törzsvendégei körében nagyjából ugyanebben az időben egy wuppertali fiatalember, Jürgen Bartsch borzolta a kedélyeket. Szép számmal akadtak, akik a halálbüntetés újbóli bevezetését követelték. Az akkor tizenöt éves fiú szadista hajlamairól 1961 óta tudott a rendőrség: egy festő- és mázoló mester tett feljelentést, miután Bartsch egy légvédelmi bunkerbe csalta, lekötözte és megkínozta a fiát. A vizsgálatot hamarosan ismét elhalasztották. A perre csak 1967-ben került sor, amikor a szexuális visszaéléseknek már négy áldozatuk volt. Bartschot első fokon életfogytiglani fegyházra ítélték, másodfokon tíz év fiatalkorúak büntetőintézetében letöltendő szabadságvesztést kapott, azt követően pedig egy pszichiátriai klinikára utalták be. Ezt a sorsot elkerülendő, beleegyezett, hogy kasztrálják. 1976-ban a műtőasztalon halt meg altatás közben – állítólag baleset történt.

Még rémisztőbb volt a tizenegy éves Mary Bell esete, aki 1968-ban Newcastle-upon-Tyne-ban egy négy- és egy hatéves kisfiút fojtott meg. Németországban, minthogy a büntethetőség korhatára tizennégy év, nem emelhettek volna vádat ellene. Az angol bíróság csökkent beszámíthatósága miatt nem gyilkosságért, hanem halált okozó súlyos testi sértésért ítélte életfogytiglani börtönbüntetésre Mary Bellt. Tizenkét év múlva új névvel szabadon bocsátották. Az Egyesült Államokban sem lett volna pere. De a Supreme Court 1988-ban úgy rendelkezett, hogy halálos ítéletet csak akkor lehet kiszabni, ha az elkövető a bűncselekmény időpontjában betöltötte a tizenhatodik életévét. Ezt a korhatárt 2005 márciusában emelték fel tizennyolc évre.

A német birodalmi büntető törvénykönyvet 1975-ben módosították. A korábbi 51-es paragrafusban szereplő „beszámíthatatlanság" helyett ma az új 20. paragrafusban „bűnképtelenség" áll, és ezenkívül is változott ez-az a terminológiában. De az elmebetegség jogi fogalmát nem bolygatta meg a törvényhozó. Ellenkezőleg: bevezetett egy további, tetszőlegesen tágítható általános záradékot a „súlyos lelki torzulás"-ra vonatkozóan, ami a bíróság számára megkönnyíti, hogy az abnormális eseteket enyhébben vagy egyáltalán ne büntesse. Nem kevesen tartottak attól, hogy az új záradék majd teret fog nyitni a felmentéseknek. Mint kiderült, a félelem alaptalan volt. Németországban, mint másutt is, jellemzőbb az a tendencia, hogy inkább zárják börtönbe az elmebetegeket, mint elmegyógyintézetbe a bűnözőket.

Alaptalannak bizonyult egy másik aggodalom is. Pinel kortársa, André Dupin ügyvéd attól óvta a pszichiátriát, hogy ne koptassa el túlságosan az elmebetegség fogalmát: „Fölöttébb kényelmes megoldást kínál arra, hogy a bűnözőket mentesítse megérdemelt büntetésük alól vagy hogy ártatlanokat önkényesen megfosszon a szabadságuktól. Ha nem mondhatjuk ki: »ez az ember bűnös«, akkor elég azt mondanunk: »bolond«, és máris Charenton lép a Bastille helyére." Valójában éppen az ellenkezője történt: a börtönök ma tele vannak

elmebetegekkel. Arányukat országtól függően a rabok 20–50 százalékára becsülik.

Pinel optimista hite, mely szerint minden elmebetegség gyógyítható, utódaiból alaposan kiveszett. Sőt az „antipszichiáterek", mint például Thomas Szasz, az elmebetegségeket olyan mítosznak tartják, melynek segítségével a társadalom orvosi ellenőrzés alá igyekszik vonni a számára terhet jelentő kisebbségeket. *Cruel Compassion* (Kegyetlen szánalom) című könyvében (1994) Szasz azt javasolja, hogy a bűnözőket „deviációik"-ra való tekintet nélkül küldjék börtönbe. Végtére is a börtönök jóval humánusabbak, mint a pszichiátriai intézetek – nem utolsósorban azért, mert ott az elítélt tudja, mikor szabadul.

Névmutató

A fiktív személyek neve
dőlt betűvel szerepel

Tartalom

Igencsak hajlamosak vagyunk arra, hogy a gyilkosságot műalkotás gyanánt élvezzük – még ha nem is a tettet magát, hanem annak ábrázolását regényben, filmen és a televízióban. Sherlock Holmes és állandó kísérője, Dr. Watson, Hercule Poirot és Lord Peter Wimsey éppúgy firmamentumunk állócsillagai közé tartozik, mint Rómeó és Júlia, Don Juan és Faust.

Detektívfelügyelők csak a 19. század óta léteznek, amikor is a bizonyítási eljárás régi módszerei már elégtelennek bizonyultak. Előtte az igazságszolgáltatás istenítéletekre, a vádlottat személyesen ismerő úgynevezett esküttársakra és mindenekelőtt egy olyan csalhatatlan eszközre – a kínvallatásra – épített, amely előbb vagy utóbb minden vádlottat vallomásra bírt. A felvilágosult 18. század erről már tudni sem akart. Eltörölték a kínvallatást. Ennek következményeképpen olyan szakemberekre lett szükség, akik gyanújelek alapján bizonyítják rá tettüket az elkövetőkre. A rendőrség nagyon hamar felismerte, hogy külső segítség nélkül nem tud megbirkózni ezzel a feladattal. Új tudomány született – az igazságügyi orvostan. Az írók egy nemzedékkel később fedezték fel a témát. Eredendő leleményességükkel legtöbbjük nem a hivatalos felügyelőkre, hanem inkább zseniális amatőrökre bízta a nyomozást.

Könyvünkben a gyilkosságot nemcsak a művészet, hanem a tudomány tárgyaként is szeretnénk vizsgálni. Megismerkedünk ez utóbbi eredményeivel – és kudarcaival. Éppúgy foglalkozunk majd a tettesek és áldozatok kilétének azonosításában bekövetkezett előrelépésekkel, mint a méreganyagok kimutatásának bonyolult módszereivel. A legutóbbi nagy áttörést a DNS-elemzéssel érték el a kutatók: 1987-ben sikerült először „genetikai ujjlenyomata" alapján elfogni egy gyilkost. Két évvel korábban még kapitulációra kényszerültek a szakértők. Nem tudtak egyetértésre jutni például abban a kérdésben, hogy baleset vagy bűncselekmény okozta-e azt az inzulinsokkot, amelytől Sunny von Bülow máig tartó kómába esett. A kétszeres gyilkossági kísérlettel gyanúsított férjet felmentették.

Számos irodalmi műben történik gyilkosság, ám ezek szerzői számára korántsem mindig a tettes leleplezése a fontos. Más volt Dosztojevszkij szándéka is, amikor a kettős gyilkosságot elkövető Raszkolnyikov lelkiismereti gyötrelmeit ábrázolta. A legjobb német bűnügyi filmben, az *M*-ben (melynek alcíme *Egy város keres egy gyilkost*) Fritz Lang is többet akart megmutatni egy sorozatgyilkos utáni hajszánál. Mindkettőjükről szó esik majd, csakúgy, mint Shakespeare-ről, Schillerről és a hátborzongató *grand guignol* nagymesteréről, André de Lorde-ról. A könyv utolsó fejezetét azoknak a büntetéseknek szenteljük, amelyekkel az igazságszolgáltatás a gyilkosságokat szankcionálta.

GYILKOSOK
és
DETEKTÍVEK

A gyilkosságok mindig is foglalkoztatták a művészek és tudósok fantáziáját, az orvostudósokét, akik segítségére vannak a felügyelőnek a gyilkos elfogásában, az írókét, akik krimijeikben leírják, a filmesekét, akik celluloidszalagon vagy digitálisan megörökítik a tettes utáni hajszát.

A könyv szerzője, Jörg von Uthmann Párizsban élő szabadfoglalkozású író a gyilkosságok kultúrtörténetébe nyújt izgalmas és egyszersmind szórakoztató bepillantást: hírhedt gyilkosok és híres detektívek megtörtént és kitalált, megírt és filmre vitt eseteit elmesélve nagy ívet ölel fel az apagyilkos Oidipusz királytól a mai DNS-elemzésig.

Gyilkosok és detektívek

Jörg von Uthmann

930.85
U94

Jörg von Uthmann

Gyilkosok és detektívek

A gyilkosságok rövid kultúrtörténete

CORVINA